

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

05 SEP 2011

1

S

3/2

ՀԱՄԱՌՈՑ

I Պ Ա Տ Մ Ո Ի Թ Ի Ե Ն Հ Ա Յ Ո Ց

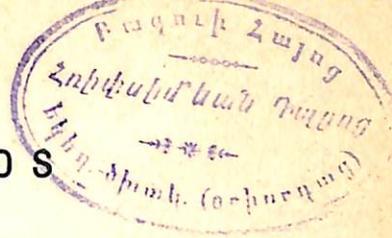
h

II Հայաստանի Հանրապետության
Հանրապետության Հանրապետության

9(47-925)

թ-54

պր.

Հ Ա Մ Ա Ռ Օ Տ

Պ Ա Տ Մ ՈՒ Թ Ի Ի Ն Հ Ա Յ Ո Ց

Շ Ա Ր Ա Գ Ր Ե Ց

Հ. Հ Ա Մ Ա Ջ Ա Ս Պ Թ Ե Ր Ճ Ի Մ Ա Ն Ե Ա Ն

Մ Ի Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն

9 1004
16930

Ե Ր Թ Ն Ե Ր Ո Ր Գ Տ Պ Ա Գ Ր ՈՒ Թ Ի Ի Ն

Վ Ե Ն Ե Տ Ի Կ

Ս ՈՒ Բ Բ Գ Ա Ջ Ա Ր ՈՒ Վ Ա Ն Բ Ը

1901

Handwritten purple scribbles

Խստիւ վերապահուած է պատկերաց ընդօրինակութիւնը:

Ծ Ա Ն Ո Ւ Յ Ո Ւ Մ Ն

Յայտնի ու ամենէն ծանուցեալ ճշմարտութիւն մ'է, թէ գործք մը ամենուն միօրինակ հաճոյ ընելն՝ եթէ անկարելի ալ չըսենք, բայց ամենադժուար բան է: Աս դժուարութիւնս տարակոյս չկայ որ անհամեմատ կ'աւելնայ գրքի մը համար, մանաւանդ այնպիսի գրքի մը, որ յատուկ ազգային ըլլալով. ինչպէս է ազգային պատմութիւն մը, բոլոր ազգը իրաւունք ունի քննելու. ևս առաւել որ դասատետր ալ ըլլալով՝ ինքը պիտի ըլլայ բոլոր ազգին տղոց ազգայնութեան հոգին տպաւորողն. և չէ թէ միայն ընդհանուր ազգին՝ հապա իւրաքանչիւր գործոց ու ինչ և իցէ կերպով անուանի եղող անհատիցն ալ արժանաւոր գաղափարը տուող ու յարգը ճանչցնող: Աս պատճառաւ որչափ ջանք և փոյթ ըլլայ ասանկ գրքի մը կատարելութեան համար՝ դեռ քիչ է: Եւ մենք որ այս պղտիկ բայց կարևոր գործքիս ձեռք գարկինք, չգիտեմ թէ կրցանք արդեօք այն պահանջուած կատարելութիւնը տալ այս փոքրիկ դասատետրիս: Չանացինք իրաւ. աւելցնել ըստ տեղւոյն յարմար ու հարկաւոր խորհրդածութիւններ, առանց որոնց անօգուտ ու նիւթական ուսմունք մը կ'ըլլայ պատմութիւնն տղայոց: Չանացինք նմանապէս յայտնել ու ատելի ընել՝ չարաց, որ ամեն ազգի մէջ չին պակսիր, մեասակար պակասութիւններն ու ախտերը, առանց անիրաւելու և ընդհանուր ազգին տալու այն մասնաւորաց պակասութիւններն: Չանացինք վերջապէս փոխանակ ընդունայն պարծանքներու՝ յայտնել այն ամենայն ազգային կատարելութիւններն ու գեղեցիկ յատկութիւնները, որ ազգի մը ճշմարիտ պարծանք են, և որոնցմով սիրելի ու յարգոյ կ'ըլլայ պատմութիւնն ազգայնոց ու օտարաց: Եւ որովհետև մեր վախճանն էր տղայոց և ժողովրդեան առ հասարակ դիւրընթեռնի ընել ազգային պատմութիւնը, աւելորդ սեպեցինք ծանրարեանել զայն երկրորդական պարագաներով ու այնպիսի մասնաւոր ու առանձնական դէպքերով, որ ազգային պատմութեան հետ անմիջապէս վերաբերութիւն մը չունին:

Քախտաւոր կը համարինք զմեզ՝ թէ որ կրցանք քիչ շատ դիտած վախճաններնուս հասնելով օգտակար ընել զասիկայ եթէ տղայոց և եթէ վարժապետաց, որոնց ի դիւրութիւն ընծայելով, կը յուսանք որ թերութեանցն ալ ներողամիտ կ'ըլլան:

ԱԶԴ ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Նոյնուժեամբ կը հրատարակենք ներկայ Հայոց պատմութեան հինաւուրց համառօտը՝ նկատելով որ ո՛րեւիցէ ազգի մը ծագումը եւ իր հին պատմութիւնը վիպական շամանդաղին մէջ ծածկուած կ'աւանդի այս կամ ասոր նման համառօտ դասագրոց մէջ. դարձեալ նկատելով որ ազգային աւանդական հոգին մեծ խանդով կը փարի եւ կ'ընդգրկէ իր վիպական դիւցազները ու անոնց քաջութիւնները, որ եմէ քննադատութեան անաչառ խարազանի ենթարկելով ազգային մանկտւոյն հաղորդուին՝ դա մի ազգային սրբապղծութիւն է. կրօնքին համար ինչպէս սրբազան է Աստուածաշունչը, նոյնպէս նաեւ ազգայնութեան համար սուրբ եւ նուիրական իր նախնեաց վիպական պատմութիւնը, որ իր տարրական վիճակին մէջ փոփոխութիւն կրելով կը կորսնցնէ պատկառելի երեւակայեալ խանդադատանքը:

Բայց փութանք ըսելու՝ որ երբեք արդարացի չէ մեր յիշեալ դրութիւնը պահել նաեւ ուրիշ ոեւիցէ ընդարձակ հայ պատմութեան կամ անոր պատկանող գրքի մը եւ կամ ուսումնասիրութեան մը մէջ, ուր կը պահանջուի քննական, լուսաբանող, ճշդող ողջամիտ եւ լուրջ հոգի մը:

Պարզելով մեր այս գաղափարները կը հրատարակենք ներկայ համառօտ դասագիրքը, որ առաջիններուն վրայ ոչ միայն իր յաւելուածով, այսինքն՝ մինչեւ մեր օրերու համառօտ պատմութիւնով, այլ իր բովանդակած զանազան պատկերներով ունի մեծ առաւելութիւններ: Ուսանող մանկտին իր նախնեաց վարքը, բարքը, քաջութիւնը, խեղճութիւնը, յաղթանակը եւ պարտութիւնը կարդացած ատեն մասամբ մը երեւակայեալ մեծ հաճոյք մը պիտի զգայ իր աչաց առջեւ ունենալով իր նախապետաց եւ նախնեաց անխօս պատկերները, պատերազմին դաշտը, հայրենիք, պաշտպան արիական քաջ մարտիկներ ու եռանդուն կռիւները. եւ որբայի երկրին ամենէն գեղեցիկ յիշատակարանները, եկեղեցիները, վանքերը, գիւղերը, լեռները. այդ ամենը հայ մանկտւոյն պիտի ներշնչեն հայրենիքի անշիջանելի սէրն՝ սիրուն ու սիրելի:

Ի Շ Ի Ա Ն Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Հ Ա Յ Կ Ա Ջ Ա Ն Յ

ԴԱԱ Ա.

Հայկեն սխեսայ միևչև Արամ:

Հ. Մեր Հայոց ազգն ուսկից առաջ եկած է.
Պ. Նոյ նահապետին Յարեթ որդիէն:

Հ. Ո՛վ եղաւ մեր ազգին նահապետը.
Պ. Հայկ, որ էր Թորգոմայ որդին, Թորգոմն ալ Գամերայ, Գա-
մերն ալ Յարեթայ:

Հ. Ի՞նչպէս մեր ազգին նահապետ եղաւ Հայկ.
Պ. Իր ազգատոհմին վրայ տէր և գլուխ ըլլալով, և զանոնք իր
անուամբն Հայք անուանելով. որոնցմէ մենք ալ իջած ենք:

Հ. Ե՛րբ սկսաւ մեր ազգին տէրութիւնը.
Պ. Անմիջապէս ջրհեղեղէն քիչ մը ետքը:

Հ. Ի՞նչ կերպով սկսաւ Հայկ իր տէրութիւնը.
Պ. Երբոր Բարեթոն գացող և աշտարակը շինել ուզող մարդկանց
լեզուն խառնուեցաւ, և ազգերն պիտի ցրուէին, Բէլ ուզեց ամենուն
վրայ բռնութեամբ իշխել ու Սասունոյ պէս պաշտուիլ. Հայկ ալ
աս բանիս չզիմացաւ, ու Հայաստան դարձաւ իր իրեք հարիւր
կտրիճներովը, որ էին իրեն որդիքն, թոռուքն, և անոնց ընկերացած
հաւատարիմ մարդիկներ (2346):

Հ. Բէլ երբոր աս բանս լսեց ի՞նչ ըրաւ.
Պ. Հպարտութեամբ պատգամ զրկեց Հայկայ որ գայ հնազանդի
իրեն, թէ չէ անով տեղով զինքը թրէ կ'անցընէ:

Հ. Հայկ առ բաներս լսելով հնազանդեցաւ Բելայ.
 Պ. Չէ. հապա իրեն կտրիճ տղաքներով, ծառաներովն և ուրիշ հաւատարիմ մարդիկներով Բելայ անհամար բազմութեան դէմ ելաւ, որոնք եկեր էին իր վրայ:

Հայկ

Հ. Ինչպէս պատերազմեցան Հայկն ու Բէլ.
 Պ. Նախ Հայկ յաղթեց Բելայ զօրքերուն. վերջը երբոր Բէլ ետ կը քաշուէր քիչ զօրքով, Հայկ մէկէն վրան վազեց զարկաւ նետովն, ու հոն սպաննած փոսեց ամբարտաւան հօկան, Աստուծոյ և մարդկութեան թշնամին:

Հ. Հայկ Բելայ մարմինը Խնչ ըրաւ.
 Պ. Զմուտել տալով տարաւ Հայաստանի Հարթ ըսուած երկիրն, ու բլրի մը վրայ թաղեց, ուզելով որ ամենքն ալ տեսնեն և իմանան ամբարտաւան մարդուն վիճակը. և իրեն ալ աշխարհքիս ըրած բարեքը:

Հ. Հայկ Բէլը սպաննելէն ետքը Խնչ ըրաւ, ու որչափ ապրեցաւ.

Պ. Ուզելով իմացընել իր արդարասէր և անաշխարհակալ ոգին՝ թշնամին հալածելէն ետքը դարձաւ Հայաստան եկաւ. քաղաքներ շինեց ու բարեկարգութիւններ ըրաւ ու 400 տարիի չափ ապրելէն ետքը խաղաղութեամբ մեռաւ (2265):

Պատերազմ Հայկայ

Հ. Ինչ ընտրիւն և Խնչ ձիրքեր ունէր Հայկ.
 Պ. Մարմնով կտրիճ մարդ էր, մեծազասակ և գեղեցիկ, գոռոզ մազերով, կարմիր երեսով, վառվառն աչքերով, ձեռքով ալ շատ ճարպիկ ու արագաշարժ. իսկ մտօք՝ բարակամիտ, հնարագէտ, անվախ սրտով և աշխարհաշէն:

Հ. Հայկայ ատեն Խնչ մասնաւոր բան պատահեցաւ Հայաստանի մէջ.

Պ. Նոյ 950 տարուան վախճանեցաւ, ու թաղուեցաւ, ինչպէս կ'ըսուի, Նպատ լերան վրայ. նոյնպէս Նոյեմզարա՝ Նոյայ կիսն ալ թաղուեցաւ Մարանդ գաւառին մէջ:

Հ. Հայկայ տեղն ո՞վ անցաւ.

Պ. Արմենակ Հայկայ քաջ և հայրենասէր անդրանիկ որդին:

Հ. Արմենակ ի՞նչ գործ ըրաւ իր հայրենասիրութեան վայել.

Պ. Իր Խոռ և Մանաւազ եղբայրները Հարք գաւառը թողուց ու ինքն արևելեան կողմերն դնաց, հոն տեղուանքն ալ շէնցուց:

Հ. Արմենակայ մէկալ եղբարքն ինչ եղան.

Պ. Երկու եղբարքն ալ անանկ բազմացան, որ հաղարաւոր տարի ցեղերնին դիմացաւ, իրենց անունով Խորխոռունիք ու Մանաւազեանք ըսուելով: Նոյնպէս Բազ՝ Արմենակայ որդւոյն ցեղն ալ իր անունովն Բզնունիք ըսուեցաւ:

Հ. Արմենակայ ո՞վ յաջորդեց.

Պ. Արամայիս իր որդին, որ Արմաւիր քաղաքը շինեց Երասխ գետին քով (1975):

Հ. Ո՞վ էր Շարա.

Պ. Շարա Արամայիսի որդւոց մէկն է, որ շատ կերուխում կը սիրէր, հայրն ալ զինքն բարեբեր երկիր մը զրկեց որ իր անունովն Շիրակ կոչուեցաւ:

Հ. Արամայիսին տեղը ո՞վ անցաւ.

Պ. Ամասիա իրեն որդին, որ իր անունովն Մասիս անուանեց Արարատ լեռը:

Հ. Ամասիայի որդւոց վրայ ի՞նչ գիտելիք կայ.

Պ. Ամասիա իրեք տղայ ունէր՝ Փառսիս, Յուլակ և Գեղամ. առ շէ երկուքին համար մէկ մէկ քաղաք շինեց, որ անոնց անունովն Փառսիսոտ և Յուլակերտ ըսուեցան. իսկ երրորդն Գեղամ իր տեղն յաջորդեց:

Հ. Գեղամայ վրայ ի՞նչ կը պատմուի.

Պ. Քանի մը տարի իշխելէն ետքը՝ յանձնեց տէրութիւնը իր Հարմա տղուն, ու ինքն Սևան ծովին եղբրքները բնակելով՝ ան տեղը իր անունովն կոչեց Գեղարքունիք ու ծովն ալ Գեղամայ ծով:

Հ. Սիսակ Գեղամայ որդւոյն վրայ ի՞նչ գիտելիք կայ.

Պ. Սիսակ իր քաղցր նայուածքին և խօսուածքին համար Աղու ըսուեցաւ. ասոր բնակած տեղին անունն Սիսական ըսուեցաւ կամ Սիւնիք:

Հ. Ո՞վ էր Հարմա և իր վրայ ի՞նչ մասնաւոր գործք կը պատմուի.

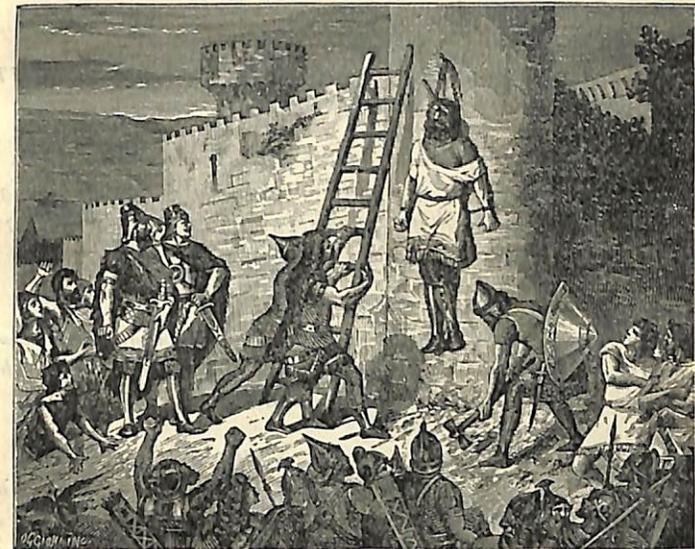
Պ. Գեղամայ որդին էր. ասոր ատենն սկսան թշնամիք Հայաստանի վրայ վազել ու տիրել, որոնք Հայկայ և իրեն որդւոց քա-

ջութեան գործքերը լսելով առաջ վախցեր ու թուլցեր էին. բայց ատեն անցնելով մոռցուեր էր աս իրաւացի վախն, ինչուան որ Արամ նորէն վախ ձգեց անոնց սիրան:

Գ.Ա.Ս Բ.

Արամեն միեւէ Պարոյր:

Հ. Ո՞վ էր Արամ.
Պ. Հարմայի որդին և յաջորդն:

Աշտարակիմ ծայրը Նիւբարայ գամուիլմ

Հ. Արամին առջի թշնամին ո՞վ եղաւ.
Պ. Նիւբար՝ Մարաց իշխանն, որուն դէմ երթալով Արամ յիսուն հազար զօրքով, յաղթեց ու զինքը բռնեց աշտարակի մը ծայրն գամեց (1828):

Հ. Հայոց երկրորդ թշնամին ո՞վ էր.
Պ. Բարչամ Բաբելացուց իշխանն, որ նոյնպէս յաղթուելով սպաննուեցաւ Արամէն:

Հ. Հապա երրորդ թշնամին ո՞վ էր.
Պ. Պայապիս Կապադովկիոյ իշխանն, որ յաղթուելով, փախաւ Միջերկրական ծովուն կղզիներէն մէկուն մէջ:

Հ. Արամ ի՞նչ ըրաւ Պայպիսին երկիրները.

Պ. Բաղրին ալ տիրելով Մշակ անունով մէկն իշխան դրաւ հոն, ու պատուիրեց որ ամենքն ալ հայերէն խօսին. որով ան տեղին աւնուն ալ Փոքր Հայք ըսուեցաւ. Մշակայ բնակած տեղն ալ Մաժակ, որ է Գայսերի քաղաքն:

Հ. Արամայ վրայ ուրիշ ի՞նչ գիտնալու բան կայ.

Պ. Նինոս Ասորեստանցւոց թագաւորէն մարգարտագարդ պսակ մը ընդունեցաւ, և անոր երկրորդն կոչուեցաւ:

Հ. Ի՞նչ պատճառաւ Նինոս աս թագը դրկեց.

Պ. Վասն զի Արամայ քաջութիւններէն անկնածելով ուզեց անոր բարեկամութիւնը ստանալ:

Հ. Արամ ո՞րչափ ատեն իշխեց ու ե՞րբ մեռաւ

Պ. Յիսուսըութ տարի իշխեց, ու մեռնելով իրեն յաջորդ թուոց Արայ որդին:

Հ. Արայ ինչո՞ւ համար պատերազմի ելաւ Շամիրամայ դէմ.

Պ. Արայ շատ գեղեցիկ ըլլալով՝ Շամիրամ Ասորեստանցւոց ակամալ թագուհին ուզեց հետը կարգուիլ. բայց Արայ յանձն չառաւ ու պատերազմի ելաւ:

Հ. Պատերազմին վերջն ի՞նչպէս եղաւ.

Պ. Արայ քաջութեամբ կուռեցաւ, բայց պատերազմին տաքցած ատեն զարնուեցաւ ու մեռաւ. թէպէտ և Շամիրամ ապսպրեր էր իր գորաց որ զինքը չսպաննեն, ողջ բռնեն (1769):

Հ. Շամիրամ ի՞նչ ըրաւ Հայաստանի մէջ.

Պ. Հաւնելով մեր աշխարհքին դրեցն և օդին գեղեցկութեանն, ամուր քաղաք մը և բերդ մը շինել տուաւ Շամիրամակերտ անուանով, որ Վան ալ կ'ըսուի. և ինչուան հիմայ կեցած են ան ատեն նուան շինած պատերն:

Հ. Արայի ո՞վ յաջորդեց.

Պ. Շամիրամ Հայոց վրայ իշխան դրաւ Արայի Կարդոս որդին:

Հ. Շամիրամ ու Կարդոս ի՞նչպէս մեռան.

Պ. Շամիրամ ու Կարդոս Նինուասայ վրայ պատերազմի ելան՝ որ Շամիրամին որդին էր, ու իրմէ ապրտամբած. բայց յաղթուելով՝ երկուքն ալ մեռան:

Հ. Կարդոսին ո՞վ յաջորդեց.

Պ. Անուշաւան իր որդին, որ թէպէտ և գերի ընկած էր Նինուասայ ձեռքը, բայց սիրելի ըլլալով անոր, ազատեցաւ գերութենէն,

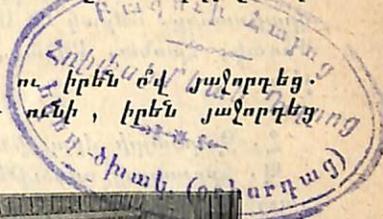
ու եկաւ տիրեց իր հայրենեաց. երկար ատեն իշխեց շատ խելքով ու մեռաւ:

Հ. Ո՞վ էր Պարետ.

Պ. Հայկայ մէկալ որդւոց ցեղերէն իջած կորիճ մ'էր, որ Անուշաւանին տեղը նահապետ եղաւ, որովհետև Անուշաւան որդի չունէր (1662):

Հ. Պարետի վրայ ի՞նչ գիտելիք կայ, ու իրեն ո՞վ յաջորդեց.

Պ. Պարետ շատ քաջութիւններ ըրած ունի, իրեն յաջորդեց Արբակ:

Արայ գեղեցկի դիակն և Շամիրամ

Հ. Արբակին ո՞վ յաջորդեց.

Պ. Զաւան. Զաւանին յաջորդեց Փառնակ. Փառնակին՝ Սուր:

Հ. Սուր նահապետին վրայ ի՞նչ գիտելիք կայ.

Պ. Սուր որ իրեն քաջութեանց համար աս անունը ժառանգեց, շատ յաղթութիւններ ըրաւ ընդդէմ թշնամեաց: Իրեն ատենն Քանանացիք Խորայեղացիներէն հալածուելով՝ ոմանք Հայաստան եկան, որոնցմէ ձեացաւ Քանանիդեանց կամ Գնդունեաց նախարարութիւնը:

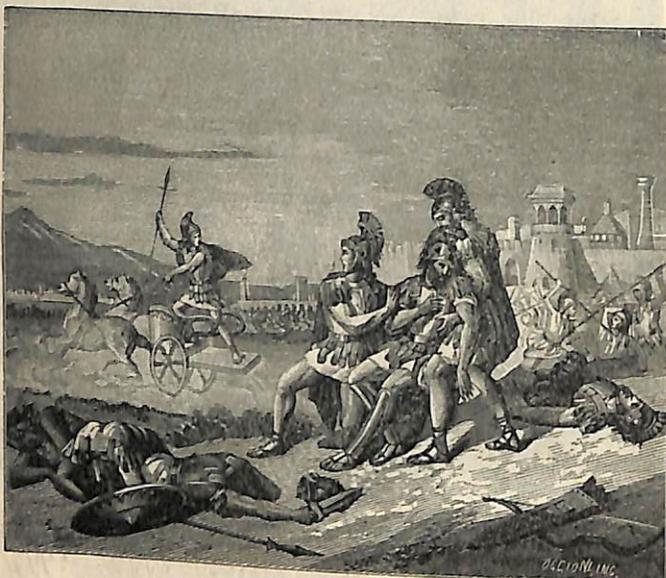
Հ. Սուրայ ո՞վ յաջորդեց.

Պ. Ետևէ ետև յաջորդեցին Հաւանակ և Վաշտակ, որոնց վրայ տեղեկութիւն չունիլք:

Հ. Հայկակ Ա. նահապետն ի՞նչ քաջութեան գործք ըրած ունի.
 Պ. Ամինդէս Ասորւոց թագաւորին յաղթեց, բայց անոր Բելորոս յաջորդէն յաղթուեցաւ ու մեռաւ (1369):

Հ. Որո՞նք յաջորդեցին Հայկակէն ետև.
 Պ. Գրեթէ երկու հարիւր տարուան միջոցի մէջ իշխեցին Հայոց վրայ ասոնք. Ամբակ Ա, Առնակ, Շաւարշ Ա, Նորայր, Վստամ, Կար, Գոռակ, Հրանտ, Ընձակ, Գղակ և Հորոյ, որոնց վրայ գիտելիք մը չկայ:

Հ. Զարմայրի վրայ ի՞նչ կը պատմուի.
 Պ. Տրոյացւոց օգնութեան գնաց ու շատ քաջութիւններ ըրաւ. բայց Աքիլէսի հետ պատերազմելով մեռաւ (1182):

Զարմայր Աքիլէսէն վերաւորուած

Հ. Զարմայրէն ինչուան Հսկայորդի տրչափ նահապետներ նստան.
 Պ. Գրեթէ չորս հարիւր տարուան միջոցի մէջ ասոնի չափ նահապետներ նստան, որոնց վրայ տեղեկութիւն մը չունինք. և են ասոնք. Շաւարշ Բ, Պերճ Ա, Արբուն, Պերճ Բ, Բագուկ, Հոյ, Յուսակ, Ամբակ Բ, Փառնաւազ Ա, Փառնակ Բ, ու Հսկայորդի:

ԴԱՍ Գ.

Պարոյրեկ միևնչև Հայկազանց բագաշորտրեան կործանիչն և կուսակալաց իշխանոչիռնև:

Հ. Ո՞վ էր Պարոյր.
 Պ. Հսկայորդւոյն որդին էր, որ Հայոց առաջին թագաւորն եղաւ:

Հ. Ի՞նչ պատճառաւ թագաւոր պսակուեցաւ.
 Պ. Սարգանարազ Ասորւոց թագաւորին գէժ օգնութեան գնաց Վարրակէս իշխանին, ու միաբան յաղթեցին անոր. ու ինքն Վարրակէսէն թագ առաւ (746):

Հ. Պարոյրին ատենն ուրիշ ի՞նչ գիտնալու արժանի բան եղաւ.
 Պ. Ագրամելէք և Սանասար Ասորեստանցւոց թագաւորին տղաքն Հայաստան փախան, որոնք վերջէն մեծամեծ նախարարութիւններ եղան, այսինքն Արծրունիք և Սանասունք կամ Սասնցիք:

Հ. Պարոյրէն ետև որո՞նք թագաւորեցին.
 Պ. Հարիւր տարուան չափ միջոցի մէջ հինգ թագաւոր նստեցան, որոնց վրայ յիշատակութիւն մը չունինք. ասոնք են. Հրաչեայ, Փառնաւազ Բ, Պաճոյճ, Կոռնակ, Փաւոս:

Հ. Հայկակ Բին վրայ ի՞նչ գիտելիք կայ.
 Պ. Նարսէգոդոնոսորին հետ Երուսաղեմի վրայ գնաց, ու հոնկէ Հայաստան բերաւ Շամբատ անունով իշխան մը. ուսկից սերեցաւ Բագրատունեաց ցեղն, Բագարատ երևելի իշխանին անունէն աննելով (605):

Հ. Ո՞վ յաջորդեց Հայկակին.
 Պ. Իր որդին Երուանդ առաջին, որ չորս տարի միայն թագաւորելով մեռաւ, անոր համար Սակաւակեաց ըսուեցաւ (565):

Հ. Ո՞վ է Տիգրան Ա.
 Պ. Երուանդայ տղան ու Հայկազանց ամենէն երևելի թագաւորն:

Հ. Ինչու համար Աժդահակ Մարաց թագաւորն Տիգրանայ հետ թշնամացաւ.
 Պ. Վասն զի Տիգրան բարեկամութիւն ըրաւ Կիւրոսի հետ՝ որ իր թշնամին էր:

Հ. Աժդահակ ի՞նչ վարպետութիւն բանեցուց Տիգրանը մեռցընելու.
 Պ. Տիգրանին Տիգրանուհի քոյրը՝ իրեն կին առաւ, ու անոր ձեռքով ուզեց սպաննել զՏիգրան:

1004
16930

Հ. Աժդահակայ շարութեան խորհուրդն առաջ գնաց.
 Պ. Չէ. վասն զի Տիգրանուհին Աժդահակայ խորհուրդը ծա-
 ծուկ իմացուց իր եղբորն:

Հ. Ասով Տիգրանուհին վրաս մը եղաւ.
 Պ. Չէ. որովհետեւ Տիգրան պատերազմը ուշացուց, որ քոյրն
 ատեն դանելով փախչի Աժդահակին քովէն:

Հ. Պատերազմն ի՞նչպէս եղաւ.
 Պ. Երբոր Վիւրոս իր զօրքովն եկաւ հասաւ, Տիգրան անոր հետ
 մէկտեղ Աժդահակայ դէմ ելաւ. պատերազմին տաք միջոց Տիգրան
 քաջութեամբ սպաննեց զԱժդահակ, որով պատերազմն լմնցաւ:

Տիգրանուհի և Աժդահակ

Հ. Տիգրան պատերազմէն դառնալէն ետքն ի՞նչ ըրաւ.
 Պ. Աժդահակին կինն, ընտանիքը և ուրիշ դերիները Հայաստանի
 մէջ բնակեցուց, ուսկից սերեցան Վիշապագունք կամ Մուրացան
 ըսուած ցեղը: Իսկ Տիգրանուհի քոյրը Տիգրանակերտի կողմերն բնա-
 կեցուց, ուսկից սերեցաւ Ոստան կամ Ոստանիկ ըսուած ազատ ցեղն:

Հ. Տիգրան ի՞նչպէս թագաւորութիւն ըրաւ.
 Պ. Շատ խելքով շարժեցաւ, շատ շինութիւններ ու բարեկար-
 գութիւններ ըրաւ. և քառասունըհինգ տարի թագաւորելէն ետեւ
 մեռաւ. իրեն տեղն յաջորդեց Վազազն իր որդին:

Հ. Վազազնի վրայ ի՞նչ բան կը պատմուի.
 Պ. Շատ քաջ ըլլալուն համար՝ վրան շատ տառապելներ զուրցե-
 ցին. և Վրացիք զինքը կը պաշտէին: Ասոր ցեղն Վազունիք ըսուե-
 ցաւ (520):

Հ. Վազանցնի ո՞վ յաջորդեց.
 Պ. Որդւոց որդի յաջորդեցին Առաւան, Ներսէհ, Զարեհ, Արգոմ,
 Բայգամ, Վան և Վազէ (351):

Հ. Ինչո՞ւ համար Աղեքսանդր Վազէին վրայ եկաւ.
 Պ. Վասն զի Դարեհ Պարսից թագաւորին օգնութիւն զրկեր էր
 Վազէ:

Վահագն

Հ. Ի՞նչպէս մեռաւ Վազէ.
 Պ. Աղեքսանդրի դէմ պատերազմելով շատ քաջութիւններ ընելէն
 ետքը՝ պատերազմին մէջ ինկաւ մեռաւ, ու ասով Հայկազանց թա-
 գաւորութիւնն վերջացաւ 1800 տարի դիմանալէն ետքը (328):

Հ. Վազէէն վերջն Հայաստանի ո՞վ կ'իշխէր.
 Պ. Մակեդոնացոց կամ Ասորւոց թագաւորները մէկ իշխան մը
 կը զրկէին որ Հայաստանը կառավարէ. աս իշխաններն Կուսակալք
 կ'ըսուին:

Հ. Ո՞վ եկաց առջի կուսակալն.

Պ. Միհրան, որ Աղեքսանդրէն զրկուեցաւ, ու հինգ տարի կե-
նալէն վերջը ետ կանչուեցաւ (319).

Հ. Միհրանայ տեղ ո՞վ եղաւ կուսակալ.

Պ. Նէոպտղոմէոս, որ Հայոց վրայ զէշ աչքով կը նայէր, ու
շատ նեղութիւններ տուաւ Հայոց:

Հ. Ո՞վ ազատեց զիրենք աս նեղութենէն.

Պ. Ադուարդ մեր քաջ նախարարն, որ Նէոպտղոմէոսը փախուց
Հայաստանէն:

Հ. Ադուարդ մինակ իշխեց Հայոց վրայ.

Պ. Չէ. վասն զի եւմենէս մակեդոնացի իշխանին միջնորդու-
թեամբն նորէն եկաւ Նէոպտղոմէոս ու իբրև Ադուարդին երկրորդը
կը կենար (317):

Հ. Ադուարդ ո՞րչափ ատեն իշխեց.

Պ. Ուրիշ շատ քաջութիւններ ընելէն ետքը հաստատուեցաւ իր
իշխանութեան մէջ, ու երեսուն և երեք տարի իշխելէն ետքը մե-
ռաւ:

Հ. Ադուարդին տեղն ո՞վ զրկուեցաւ կուսակալ.

Պ. Հրանտ. ասոր ալ յաջորդեց Արտաւազ անունով իշխան մը,
որ ապստամբելով Սելեւկացոց¹ Անտիոքոս Գ. թագաւորէն ինքնա-
զուրիս իշխեց:

Հ. Յաջողեցաւ Արտաւազին ապստամբութիւնն.

Պ. Վախնալով Անտիոքոսէն շատ ընծաներով խոստացաւ հարկը
տալ, ու անով նորէն կուսակալ եղաւ:

Հ. Արտաւազին տեղն ո՞վ զրուեցաւ կուսակալ.

Պ. Արտաշիաս և Չահրատ հայ իշխաններն:

Հ. Չահրատ և Արտաշիաս մինչև վերջն հաւատարիմ մնացին
Սելեւկացոց.

Պ. Չէ. հապա Հռովմայեցոց օգնութեամբն ապստամբեցան ու
երկուքն ալ թագաւորեցին. Չահրատ Փոքր Հայոց վրայ, Արտաշիաս
ալ մեծ Հայոց վրայ. ուր Անտիոքոս Կարգեղոնացի մեծ զօրապետին
խրատովն Արտաշատ քաղաքը շինեց:

1. Ասորիք՝ Սելեւկացիք ալ ըսուեցան իրենց ասովին թագաւորին Սելեւկոսին
անուամբը:

Հ. Անտիոքոս եպիփան երբոր լսեց աս բանս ինչ ըրաւ.

Պ. Արտաշիասին վրայ պատերազմի ելլելով բռնութեամբ հնա-
զանդեցուց:

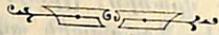
Հ. Արտաշիասէն և Չահրատէն վերջը որո՞նք իշխեցին Հայոց.

Պ. Ասոնցմէ վերջը քանի մը թագաւորներ ալ նստան Հայաստան
մինչև Արշակունեաց ատեն, բայց պատմութիւննին շփոթ ըլլալով՝
որոշ բան մը չի գիտցուիր վրանին: Միայն թէ անոնց վերջի թա-
գաւորն եղաւ Մորփիւլիկէս Չահրատին տղան (159):

Թ Ա Գ Ո Ի Ո Ր Ո Ի Թ Ի Ի Ն

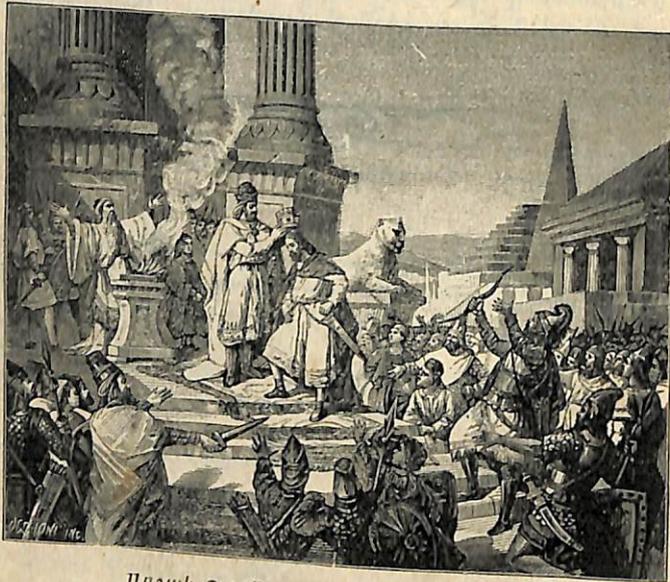
Ա Ր Շ Ա Կ Ո Ի Ն Ե Ա Յ

Գ Ա Ս Գ .

Վաղարշակին սխեալ մինչև Արտաշատի Ա .

Հ . Ո՞վ էին Արշակունիք .
Պ . Պարթև ըսուած ազգէն էին , որոնցմէ Արշակ անունով կտրիծ մը թագաւոր եղաւ իր ազգին . իր թոռն Արշակ ալ շատ գորաւոր

Արշակ Պարթև զՎաղարշակ կը պսակէ

ըլլալով թագաւորութիւնը մեծցուց , Հայաստանին ալ տիրեց , և իր Վաղարշակ եղբայրը հոն թագաւոր գրաւ (149) :

Հ . Վաղարշակ թագաւոր ըլլալէն ետքն ինչ պատերազմ ըրաւ .
Պ . Մորիսիլիկեսի հետ պատերազմ ընելով զինքը սպաննեց ու անով բոլոր Հայոց տիրեց :

Հ . Վաղարշակ ո՞ր գրաւ իր աթոռը .
Պ . Մծբին քաղաքն , որ Ատորոց երկրին և Հայաստանին մէջ տեղուանքն է :

Հ . Վաղարշակ Հայերը սիրեց .
Պ . Տեսնելով անոնց քաջութիւնը և տիրասիրութիւնն ան աստիճան սիրեց զՀայերը , որ ետևէ եղաւ գիտնալ ու իմանալ այնպիսի պատուական ազգին պատմութիւնը :

Հ . Ուրեմն Վաղարշակ գտա՞ւ ուզած պատմութիւնները .
Պ . Հայաստանի մէջ չգտնելով , Մարիբաս Կատինա անունով մէկը զրկեց Նինուէ . որ երթայ հոն գրատան մէջէն գտնէ Հայոց պատմութիւնը , ինչպէս որ գտաւ ալ :

Հայք զՄորիսիլիկէս կը սպաննեն

Հ . Վաղարշակ ուրիշ ինչ բարեկարգութիւններ ըրաւ .
Պ . Նախարարաց և արքունեաց մէջ շատ կարգեր դնելէն ետքն , որոշեց ալ որ թագաւորին հետ միայն անդրանիկ որդին մնայ , մէկաւններն ուրիշ տեղ կենան :

Հ . Վաղարշակայ ո՞վ յաջորդեց .
Պ . Արշակ Ա . իւր որդին , որ շատ բարեկարգութիւններ ու քաջութիւններ ըրաւ (127) .

Հ . Գլխաւոր քաջութիւնն ո՞րն է .
Պ . Պոնտացիները նուաճեց ու իրեն յաղթութեան նշան կոթող մը անկեց ծովուն եզերքն , ու նիզակը վարնելով ծակեց քարը :

Հ. Արշակ Աին ո՞վ յաջորդեց.
 Պ. Իր որդին Արտաշէս Ա. որ Յունաստանի և բոլոր Փոքր Ասիոյ տիրեց:

Հ. Ի՞նչ բան ըրաւ Պարսկաստանի մէջ.
 Պ. Իր անունովն զրամ կոխեց. ու Պարսից թագաւորն որ մինչև ան ատեն պատուով առաջին էր՝ իրեն երկրորդն ըրաւ:

Հ. Արտաշեսի զօրաց բազմութեան վրայ Բ՛նչ կը պատմուի.
 Պ. Կ'ըսեն թէ երբոր ամենքն միարան նեա նեաէին՝ արևը կը խափանէր, ու թէ որ մէկմէկ քար նեաէին՝ բլուր մը կը ձևանար:

Մարիբաս դատինա զաղարշակայ առջև

Հ. Արտաշէս ինչպէս մեռաւ.
 Պ. Զօրաց մէջ խռովութիւն ինկնալով զինքը սպաննեցին (87):
 Հ. Արտաշեսին ո՞վ յաջորդեց.
 Պ. Տիգրան իր որդին, որ արդէն երկու տարիէ ի վեր հօրը հետ կը թագաւորէր:
 Հ. Տիգրան Բին առջի գործքն Բ՛նչ եղաւ.
 Պ. Յոյները նուաճեց, որոնք Արտաշեսի մահը լսելով ապստամբեր էին:

Հ. Տիգրան զո՞վ զրաւ իրեն փոխանորդ Պոնտոսի մէջ, ու Յոյները նուաճող.
 Պ. Իր Միհրդատ անունով քեռայրը, որ քաջ ու խելացի մարդ էր:

Հ. Տիգրան Բ. ի՞նչ կրօնական գործողութիւններ ըրաւ.
 Պ. Այլ և այլ տեղեր մեհեաններ շինելով՝ Յունաստանէն բերած աստուածներու արձանները կանգնեց ու անոնց քուրմեր հաստատեց:

Հ. Ասորոց երկիրն Բ՛նչ բան ըրաւ Տիգրան.
 Պ. Ասորոց երկրին տիրեց և անոնց Սեղենէ թագուհին բռնեց սպաննեց. վասն զի Սելեւկացիք յորդորեր էր Տիգրանէն ապստամբելու:

Արշակ Ա. միգակով կը ծակէ կոթողը

Հ. Հրեայք երբոր լսեցին Սեղենէ թագուհւոյն սպաննուին՝ Բ՛նչ ըրին:
 Պ. Շատ ընծաներ տուին Տիգրանայ որ իրենց Աղեքսանդրա թագուհւոյն վնաս մը չհասցընէ:
 Հ. Ի՞նչ պատճառաւ Հռովմայեցիք Միհրդատայ հետ թշնամացան.
 Պ. Վասն զի Միհրդատ Կապադովկիոյ ելխելով իր Արիարաթ տղան անոնց վրայ թագաւոր զրաւ. Կապադովկացիք ալ Հռովմայեցւոց դիմեցին:

Հ. Հոովմայեցիք ալ ի՞նչ ըրին.

Պ. Մէկէն Սիլլա քաջ զօրապետը զրկեցին, որ եկաւ Արիարաթը և իրեն Գորգիաս զօրապետը հալածեց, և Արիորարզան Կապա-դովկացին թագաւորեցուց:

Տիգրան Բ.

Հ. Միհրդատ ան ատեն ի՞նչ ըրաւ.
Պ. Տիգրանէն օգնութիւն առնելով նորէն հալածեց Հոովմայե-ցիները և Արիարաթը թագաւորեցուց:

Հ. Հոովմայեցիք նորէն զօրք զրկեցին Միհրդատայ վրայ.
Պ. Այլ և այլ զօրավարներ զրկեցին, որոնց շատ անգամ յաղթեց

Միհրդատ, և Ակիւդաս զօրավարնին սպաննեց բերնէն վար հալած ասի լեցընելով:

Հ. Հոովմայեցիք զո՞վ զրկեցին զօրավար.

Պ. Լուկուլլոսը, որ շատ հեղ կռուելով երբեմն յաղթուեցաւ եր-բեմն ալ յաղթեց Միհրդատայ:

Հ. Ինչո՞ւ համար Տիգրան Միհրդատայ վրայ բարկացաւ.

Պ. Վասն զի անգամ մը չարաչար յաղթուելով Լուկուլլոսէն փա-խաւ Տիգրանայ քով, և Լուկուլլոս շատ տեղերու տիրեց. բայց վերջէն նորէն հաշտուեցաւ Տիգրան:

Հ. Տիգրան ի՞նչ պատերազմի մէջ յաղթուեցաւ Լուկուլլոսէն.

Պ. Լուկուլլոս Հայաստան մտաւ Տիգրանակերտը պաշարեց. Տի-գրան Հոովմայեցուց քիչուորութիւնը տեսնելով անհոգ կեցեր էր. բայց Լուկուլլոս յանկարծ վրայ վազելով Տիգրանին զօրքերը հալածեց ու Տիգրանակերտը առաւ:

Հ. Լուկուլլոս կրցա՞ւ իր յաղթութեան վրայ ուրախանալ.

Պ. Չէ. վասն զի լսեց որ Տիգրան՝ իր ուրիշ թողուցած զօրաց վրայ հասնելով լաւ մը ջարդ տուեր էր. ու քիչ մ՛ աստենէն իր վրան ալ հասնելով Միհրդատին հետ, վերջապէս Հայաստանէն հալածեց:

Հ. Հոովմայեցիք Լուկուլլոսին տեղն զո՞վ զրկեցին.

Պ. Պոմպէոսը, ու Լուկուլլոսը ետ կանչեցին:

Հ. Միհրդատ ինչո՞ւ ինքզինքը սպաննեց.

Պ. Իր Փառնակէս որդին և Կաստոր նախարարն կաշառք առած Հոովմայեցուց կողմն անցան. ինքն ալ բերդի մը մէջ անօգնական պաշարուելով ինքզինքը սպաննեց Պոմպէոսին ձեռքն շինկնալու հա-մար (50):

Հ. Տիգրան երբոր լսեց Միհրդատայ մեռնիլը ի՞նչ ըրաւ.

Պ. Տեսնելով որ իր Տիրան որդին ալ ապստամբեր է իրմէ ու ինքն ալ ծերացած, հաշտութիւն ըրաւ Պոմպէոսի հետ, ու ասով պա-տերազմն լմնցաւ:

Հ. Տիգրան Պոմպէոսի երթալէն ետքը Հոովմայեցուցմէ վրէժը առա՞ւ.

Պ. Միջազետաց նորէն տիրեց, ու Գարիանոս Հոովմայեցուց զօ-րապետը եգիպտոս փախուց:

Հ. Տիգրան ինչո՞ւ Արշէզի Պարսից թագաւորին տուաւ նորէն նա-խագահութեան պատիւը.

Պ. Վասն զի տեսաւ որ Հոովմայեցիք նորէն Ասորուց ու Միջա-

գետաց տիրելով իր վրայ կու գային, որոնց շէր կրնար դէմ գնել ծերութեան պատճառաւ, ուստի Արշէզի տուաւ նախագահութիւնը որ իրեն օգնէ:

Հ. Հոովմայեցիք Գարիանոսին տեղն զով զրկեցին.
Պ. Կրասոսը, որ յաղթուելով սպանուեցաւ Հայերէն ու Պարթևներէն:

Հ. Ո՞վ եղաւ Հայոց զօրավար Տիգրանայ ծերութեան ատեն.
Պ. Բարզափրան քաջ նախարարն, որ Հայոց և Պարսից բանակին ընդհանուր սպարապետն էր:

Հ. Բարզափրան ի՞նչ դործողութիւններ ըրաւ Ասորոց երկրին մէջ.
Պ. Բոլոր Ասորոց երկրին տերեց, և Երուսաղէմն ալ առաւ խաբէութեամբ. թէպէտ և վերջը նորէն առին Հոովմայեցիք Հայոց ձեռքէն:

Հ. Աս յաղթութիւններէն ետքը Տիգրան ո՞րչափ ապրեցաւ.
Պ. Շատ քիչ. ութսունըհինգ տարուան մեռաւ յիսունըչորս տարի թագաւորելէն ետքը (35):

ԴԱՍ Ե.

Արտաւազդ Ա., Արշամ և Արգար.

Հ. Ո՞վ յաջորդեց Տիգրանայ.
Պ. Արտաւազդ Ա. Տիգրանայ որդին:

Հ. Արտաւազդ ի՞նչ ճամբայ բռնեց.
Պ. Ինքզինքը կերուխումի տուաւ, որով Անտոնինոս Հոովմայեցոց զօրապետն բոլոր Ասորոց երկրին և ուրիշ տեղերու տիրեց:

Հ. Անտոնինոս ի՞նչ պատճառաւ Արտաւազդայ հետ թշնամացաւ.
Պ. Վասն զի Արտաւազդ ընդդէմ իրեն խոստմանն ծածուկ Պարսից օգներ էր, փոխանակ զի Անտոնինոսին օգնելու խօսք տուեր էր:

Հ. Անտոնինոս ի՞նչ կերպով Արտաւազդը բռնեց.
Պ. Աւելի խաբխրելով քան թէ քաջութեամբ բռնեց զինքը ու ոսկիէ շղթայի զարկած Եգիպտոս տարաւ (30):

Հ. Արտաւազդին բռնուելէն ետքը Հայաստանի վիճակն ի՞նչ եղաւ.
Պ. Անտոնինոս տիրեց Հայաստանի ու ստորին Հայքը իր Աղեքսանդր տղուն տուաւ, և վերինը Մարաց:

Հ. Արտաւազդը ո՞վ սպաննեց.
Պ. Կղէոպատրա թագուհին, որ զլուխը կտրել տուաւ:

Հ. Ո՞րչափ ատեն Հոովմայեցիք Հայաստանի տիրեցին.
Պ. Շատ քիչ. վասն զի Արշամ Տիգրանին եղբորորդին՝ Պարսից օգնութեամբն Հոովմայեցիները հալածեց ու մինչև Կեսարիա տիրեց (28):

Հ. Ինչո՞ւ համար Արշամ սկսաւ Հոովմայեցոց հարկ տալ.
Պ. Օգոստոսէն խնդրեց Արտաւազդայ երկու տղաքը որ Հոովմ գերի էին. երբոր անիկայ շիտուաւ, ան ատեն Արշամ յանձն առաւ հարկ տալ, միայն թէ անոնք ազատին. ինչպէս որ ազատեցան:

Հ. Ի՞նչ պատճառաւ Հայոց թագաւորութիւնն երկու բաժնուեցաւ, այսինքն Վերին և Ստորին.
Պ. Վասն զի Վերին Հայաստանի Հայերն որ Պարսից տակն էին, ձանձրացած անոնց տուած բռնութիւններէն, Օգոստոս կայսեր զիմեցին. ան ալ Արտաւազդայ տղան Տիգրանը թագաւոր դրաւ անոնց, որ Փոքր Տիգրան ըսուեցաւ: Աս Վերին Հայոց թագաւորութիւնն յիսունըին տարի տեւելէն ետքը, Երուանդ՝ Ստորին Հայոց թագաւորութեան հետ միացուց:

Հ. Արշամ ո՞րչափ ատեն թագաւոր եղաւ.
Պ. Քսանըինն տարի խաղաղութեամբ թագաւորեց:

Հ. Արգար Արշամայ որդին իր հօրը յաջորդելով ի՞նչ անուն հանեց.
Պ. Իր խելացիութեանն և հեղաբարոյութեան համար ամենքն ալ սկսան Աւագ այր ըսել իրեն, որ վերջէն աղաւաղելով Արգար ըսուեցաւ:

Հ. Ինչո՞ւ համար Հերովդէս Արգարու հետ թշնամացաւ.
Պ. Վասն զի Հերովդէս կ'ուզէր որ իր պատկերն ալ Օգոստոսի պատկերին հետ մէկտեղ մեհեաններուն մէջ կախուի. Արգար աս բանս յանձն չառաւ, ու պատերազմ բացուելով մէջերնին՝ Հերովդէս չարաչար յաղթուեցաւ:

Հ. Ինչո՞ւ համար Արգար Հոովմ գնաց.
Պ. Վասն զի Հերովդէսի կողմն եղողներն ռիս պահելով Արգարու վրայ ամբաստանութիւններ ըրին Օգոստոս կայսեր, ան ալ Հոովմ գնաց ու ինքզինքն արդարացուց:

Հ. Ինչո՞ւ համար թագաւորական աթոռն Մծրինէն Եղեսիա փոխադրուեցաւ.
Պ. Վասն զի Արգար կ'ուզէր Հոովմայեցոցմէ ապրտամբել. ուստի աթոռը Եղեսիա փոխեց ու սկսաւ ամբացնել զանիկայ:

Հ. Ի՞նչ բանէն զրգուեցաւ Արգար ապստամբելու Հռովմայեցւոցմէ .

Պ. Տիրերիոս կայսեր ուրախակցութեան համար զրկուած Հայ դեսպաններն անարգուեցան Հռովմայեցւոցմէ ունայն պատճառի մը համար :

Հ. Ի՞նչ արգելք եղաւ որ Արգար չկրցաւ ապստամբիլ .

Պ. Արտաշիր Պարսից թագաւորն մեռնելով նոյն օրերն՝ Պարսկաստան գնաց Արգար, ու անոր որդւոց մէջ ինկած խռովութիւնը խաղաղուց, Քրիստոսի Չ1 թուին :

Հ. Ի՞նչ ձախորդութիւն հանդիպեցաւ Արգարու Պարսկաստան .

Պ. Սաստիկ բորոտեցաւ, որ բժիշկներն չկրցան առողջացնել . վերջը Թագէոս առաքեալն բժշկեց :

Հ. Ի՞նչ կերպով Արգար Քրիստոսի ծանօթացաւ .

Պ. Իմանալով որ իր ապստամբութեան խորհուրդը Տիրերիոս կայսեր ականջն հասեր է, դեսպաններ զրկեց Հռովմայեցւոց Պաղեստին կեցող զօրապետին, որ զինքը արդարացընեն . դեսպաններն տեսնելով հոն Քրիստոսի ըրած հրաշագործութիւնները՝ եկան պատմեցին իրեն :

Հ. Արգար ի՞նչ ըրաւ ան ատեն .

Պ. Թուղթ գրեց Քրիստոսի և իր Անանէ սուրհանդակն ալ զրկեց որ երթայ աղաչէ Քրիստոսի Հայաստան գալ ու զինքը բժշկել . իսկ թէ որ չկարենայ գալ, Քրիստոսի զիմաց պատկերը օրինակէ ու բերէ :

Հ. Քրիստոս կատարեց Արգարու խնդիրքը .

Պ. Չէ . բայց պատասխան գրեց Արգարու, ու խօսք տուաւ որ համբառնալէն ետքը իր աշկերտներէն մէկը կը զրկէ որ զինքը բժշկէ . ինչպէս որ եղաւ Թագէոս առաքելոյն ձեռքովն Քրիստոսի Չ1 թուին :

Հ. Արգար Քրիստոսի հատալէն ու բժշկուելէն ետե ինչ ըրաւ .

Պ. Իրեք տարի ապրեցաւ ու մէկմէկ թուղթ գրեց Տիրեր կայսեր, Պարսից և Ասորւոց թագաւորներուն՝ ցուցնելով Քրիստոսի աստուածութիւնը . ու ընդ ամենն երեսունըութ տարի թագաւորելէն ետե սրբութեամբ մեռաւ :

ԴԱՍ Զ .

Անանէ, Սանատրուկ և Երուսակոյ .

Հ. Արգարու մեռնելէն ետե ինչո՞ւ խռովութիւն ինկաւ Հայաստանի մէջ .

Պ. Վասն զի Անանէ Արգարու որդին Նդեաիոյ մէջ թագաւորեց

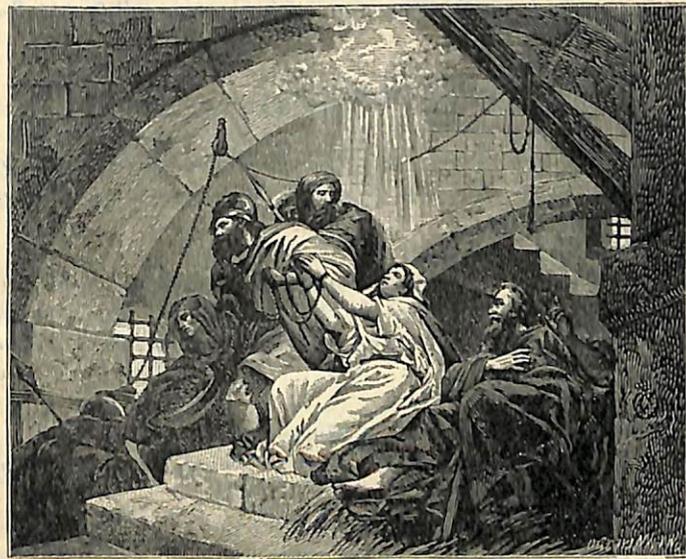
ու նորէն կուսպաշտութիւն սկսաւ . իսկ Սանատրուկ Արգարու քեւորդին Շաւարշանն մէջ թագաւորեց ու կ'ուզէր բոլոր Հայաստանի տիրել :

Հ. Անանէ ի՞նչպէս մեռաւ .

Պ. Երբոր իր թագաւորական պալատը նորոգել կու տար, սին մը ինկնալով վրան սպաննեց զինքը, չորս տարի թագաւորելէն ետքը (38) :

Հ. Անանէի մեռնելէն ետե ո՞վ թագաւոր եղաւ Հայաստանի .

Պ. Սանատրուկ՝ որ Նդեասցւոց երգում՝ տուաւ թողլու որ ազատ

Մարտիրոսութիւն Սրբուհռոյմ Մանգուխտի

պաշտեն զՔրիստոս : Թէպէտ վերջէն ստեց իր երդմանն ու շատ մարդ նահատակեց, ինչպէս նաև իր Սանդուխտ աղլիկը :

Հ. Սանատրուկ քաղաքական շինութեանց մէջ ի՞նչ երևելի գործ ըրաւ .

Պ. Մժբինը՝ որ երկրաշարժէ մ'աւրուեր էր, սքանչելի կերպով նորոգեց, ու քաղքին մէջ տեղն իր արձանը կանգնեց ձեռքն դրամ մը տուած . իմացնել ուզելով որ բոլոր ունեցածը ծախեր է :

Հ. Սանատրուկ ի՞նչ կերպով մեռաւ .

Պ. Որսի ատեն զիպուածով նետէ մը զարնուելով մեռաւ, երեսունըչորս տարի թագաւորելէն ետքը :

Հ. Սանատրուկին ՚՛վ յաջորդեց .

Պ. Երուանդ Բ. որ թէպէտ և Արշակունի էր, բայց թագաւորական ցեղէ չէր :

Հ. Երուանդ ի՞նչպէս թագաւոր եղաւ .

Պ. Իրեն ըրած քաջութիւններովն և քաղցրաբարոյութեամբն աւմենուն սիրտը իրեն քաշեց, որով Սանատրուկոյ մեռնելէն ետև զինքը թագաւոր դրին նախարարներն :

Հ. Երուանդ իր թագաւորութիւնը ապահովցընելու համար ի՞նչ բան ըրաւ .

Պ. Բոլոր Սանատրուկոյ ցեղը թրէ անցնել տուաւ, որոնցմէ միայն Արտաշէս անունով տղան Պարսկաստան փախաւ Սմբատ Բագրատունիին ձեռքովն :

Հ. Ինչո՞ւ համար Երուանդ Միջագետքը Հռովմայեցւոց տուաւ ու ինքն Վերին Հայքը առաւ .

Պ. Վասն զի լսեց Արտաշեսի Պարսկաստան փախելիւ՛ր՝ ուզեց իր թագաւորութիւնը աս կերպով զօրացնել . աս պատճառաւ աթոռն ալ Արմաւիր փոխադրեց :

Հ. Երուանդայ ըրած շինութիւններուն մէջ ո՞րն է երևելին .

Պ. Երուանդաշատ քաղաքը իրեն գեղեցկութեանը համար, ուր որ վերջէն աթոռն ալ փոխադրեց, ու Բագարանը՝ իրեն մեհեաններուն համար :

Հ. Ի՞նչ կերպով Արտաշէս իր թագաւորութիւնը առաւ .

Պ. Դարեհ Պարսից թագաւորին օգնութեամբ, որուն միջնորդ եղան Սմբատ և Պարսից նախարարներն (88) :

Հ. Երբոր Երուանդ լսեց Արտաշեսի գալը իր վրայ ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Որովհետև Ուտէացւոց վրայ պատերազմի քացած էր, մէկէն հաշտութիւն ըրաւ ու առատ վարձքով շատ զօրք ժողված սկսաւ Արտաշեսի վրայ երթալ :

Հ. Երբոր Հայերը լսեցին Արտաշեսի գալը ի՞նչ կերպով ընդունեցան զինքը .

Պ. Շատ ուրախութեամբ . որով շատ նախարարներ ամբողջ իրենց գնդովն Արտաշեսի կողմն անցան, որոնցմէ մէկն էր Արգամ, որ շատ քաջ մարդ էր :

Հ. Ո՞ր կողմն յաղթեց .

Պ. Արտաշեսի կողմն, որով ստիպուեցաւ Երուանդ փախչիլ Երուանդաշատ :

Հ. Երուանդ ի՞նչպէս մեռաւ .

Պ. Նորէն պատերազմն սաստկանալով Երուանդաշատ առնուեցաւ, ու հոն իր պալատին մէջ Երուանդն ալ սպանուեցաւ Արտաշեսի զօրքերէն (89) :

ԳՍՍ Է .

Արտաշէս Երկրորդին միևնչև Տրդատ .

Հ. Արտաշէս Բ. թագաւորելով իր առջի զօրքն ի՞նչ եղաւ .

Պ. Իրեն բարերարները մեծ պարգևներով պատուեց . Սմբատը ընդհանուր սպարապետ ըրաւ, Արգամը իրեն երկրորդ :

Հ. Ուրիշ որո՞ւ բարիք ըրաւ Արտաշէս .

Պ. Գիտակ նախարարին Ներսէս անունով որդւոյն, որ մեծ նախարարութիւն ըրաւ Գիմարսեսան կամ Կամարական անուանելով . որովհետև Գիտակ դէմքին կէսը կորսնցուցեր էր պատերազմի մէջ Արտաշէսը ազատելու համար :

Հ. Արտաշէս որո՞նց հետ պատերազմ ըրաւ .

Պ. Ալանաց հետ, որոնց յաղթեց և թագաւորին տղան պատերազմի մէջ գերի բռնեց :

Հ. Ի՞նչպէս լմնցաւ պատերազմն .

Պ. Ալանաց թագաւորին Սաթինիկ տղիկն Արտաշեսի աղաչելով՝ իր եղբայրը ազատեց ու պատերազմը լմնցուց, և ինքն ալ Արտաշեսի թագուհի եղաւ :

Հ. Արտաշէս քաղաքական բաներու մէջ ի՞նչ բարեկարգութիւններ ըրաւ .

Պ. Ալմենայն բանի կարգ կանոն դրաւ և ծաղկեցուց Հայաստանը . որով իրեններուն սիրելի և օտարաց նախանձեղի եղաւ թէ ինքն և թէ իր աշխարհքն :

Հ. Ի՞նչ մասնաւոր նախարարութիւն հաստատեց Արտաշէս .

Պ. Ալանաց կողմանէ Սաթինիկայ համար եկած հարսնածուները մասնաւոր ցեղ որոշեց Առաւելեան անուանելով :

Հ. Արտաշէս ետևէ եղա՞ւ Հռովմայեցիներէն ապստամբելու .

Պ. Շատ ջանք ըրաւ աս բանիս . Տրայիանոսի տուրք տալը դադարեցուց, և Հռովմայեցւոց զօրաց քանի մը անգամ յաղթեց :

Հ. Արտաշէս Բ. կրցա՞ւ իր խորհուրդը առաջ տանիլ .

Պ. Չէ . վասն զի երբոր լսեց Տրայիանոսի անթիւ բաղմութեամբ

դալը, վախնալով շատ ընծաներ առած դիմացն ելաւ ու անոր բարկութիւնը իջեցուց:

Հ. Ո՛ր մեռաւ Արտաշէս.

Պ. Մարանդ գաւառը՝ Մարաց կողմերէն դառնալու ատեն, քառա-

Արտաշէս Բ. Թագաւոր
Չորրորդ | Չորշայունի 52-80

սունըմէկ տարի Թագաւորելէն ետքը. այնպէս սգային զինքը Հայերն՝ որ շատք իրենք զիրենք սպաննեցին գերեզմանին վրայ (129):

Հ. Արտաւազդ Բ. իր հօր տեղը յաջորդելով ինչ գործողութիւն ըրաւ.

Պ. Զրօսասէր և անկարգ կեանք ունեցաւ. բոլոր իր եղբայրները քովէն հեռացուց, միայն Տիրանը քովը պահեց, իրեն յաջորդեցընելու համար:

Սաթեօիկ

Հ. Արտաւազդ ինչպէս մեռաւ.

Պ. Որտի երած պատենն վհի մը մէջ ինկաւ ու կորսուեցաւ, երկու տարի Թագաւորելէն ետքը:

Հ. Տիրան Ա. իր եղբօրը յաջորդելով ինչ ճամբայ բռնեց.

Պ. Եղբօրն անկարգ և անհոգ ճամբան. ան պատճառաւ տաւ

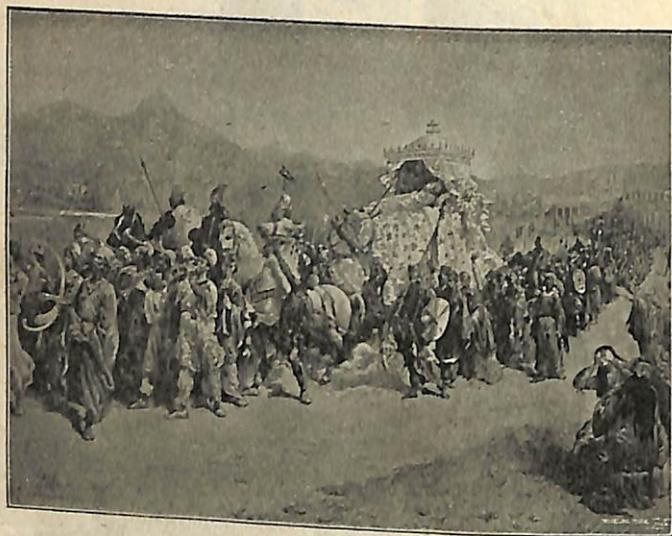
սուիրեք տարի թագաւորելէն ետե կառավարութիւնը Երախնաւու ա-
նունով իշխանին յանձնեց ու ինքն Եկեղեցաց գաւառը քաշուեցաւ :

Հ. Ասոր ատենն Հռովմայեցիք Բնչպէս էին Հայոց հետ .

Պ. Երբոր Անտոնինոս Պիոս կայսր եղաւ, Տիրան խնդակցութեան
դեպքան զրկեց իրեն հարկն ալ մէկտեղ. Անտոնինոս սիրով ընդու-
նեցաւ, և թագ ու ծիրանի զրկեց Տիրանայ, և դրամ մը կոխել
տուաւ ձեռքն Տիրանայ ուսին վրայ դրած :

Հ. Տիրան Բնչպէս մեռաւ .

Պ. Քանուկերկու տարի թագաւորելէն ետքը որ մը ճամբայ ը-
նելու ատեն՝ ձեան հիւս մը վրան փլաւ ու խզղեց զինքը (151) :

Յուդարկաւորութիւն Արտաշէսի

Հ. Տիրանին ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Տիգրան Գ. իր պզտի եղբայրն, որ Պերոզ Պարսից թագաւորին
հետ միացած յաղթեց Հռովմայեցւոց և Աւերխանոս զօրավարնին ալ
սպաննեց :

Հ. Տիգրան աս յաղթութենէն ետքը Բնչ ձախորդութեան հան-
դիպեցաւ .

Պ. Աւրեղիոս կայսրը ըսելով աս եղածները՝ Վերոս Առեկիոս իր
կայսերակիցը զրկեց, որ եկաւ իր թշնամիներուն յաղթեց, ու Տիգ-
րանին վրան խղճաւով զերութենէ ազատեց, որ կնկանէ մը խա-
բուելով բռնուեր էր Միլադեսքի կողմերն գացած ատենն :

Հ. Տիգրան Գին ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Վաղարշ իր որդին. ասոր ատենն Հայաստանի վրայ եկան
Հիւսիսային ազգերն, ինքն ալ քաջութեամբ պատերազմելով հաշա-
ծեց. բայց ինքն ալ զարնուելով մեռաւ, քսան տարի թագաւորելէն
ետքը :

Հ. Խոսրով Ա. թագաւորելէն ետե իր ասջի գործողութիւնն ո՞րն
եղաւ .

Պ. Հիւսիսային ազգաց վրայ պատերազմի ելաւ, իր հօր մահուան
փրէժր առնելու համար ու յաղթեց (214) :

Հ. Անտոնինոս Կարակալլա Խոսրովու ի՞նչ բան ըրաւ .

Պ. Կարակալլա երբոր Միջագետքի կողմերն եկեր էր, Խոսրով դիմացը դնաց պատուելու համար զինքը. բայց Կարակալլա զինքը չթողուց որ դառնայ, ինչուան որ Հայերը կատղած սկսան Կարակալլային վրայ վազել :

Խոսրով Ա. յաղթող Հիւսիսային ազգաց

Հ. Ինչո՞ւ համար Արտաշէր Պարսից թագաւորն ետե՛ է եղաւ Խոսրովը սպաննելու .

Պ. Արտաշիր Պարսից Արտաւան թագաւորը սպաննեց որ Արշակունի էր ազգաւ ու ինքը թագաւոր եղաւ. աս բանիս համար Խոսրով անոր գէժ եղաւ, և շատ անգամ յաղթելով ինչուան Հնդկաստան փախուց զինքը և չէր թողուր որ հանգիստ թագաւորէ :

Հ. Արտաշիր երբոր պատերազմով չկրցաւ Խոսրովու յաղթել ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Մեծամեծ բաներ խոստացաւ ան մարդուն որ Հայաստան երթալով Խոսրովը սպաննէ :

Հ. Ո՞վ յանձն առաւ աս բանս .

Պ. Անակ Պահլաւունին, որ Հայաստան եկաւ, ձեւացնելով որ Արտաշիր բռնութիւններէն փախեր է : Ըամբան գալու ատենն որդի մը ունեցաւ, այն իսկ է մեր սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչն :

Հ. Անակ ի՞նչպէս կատարեց իր շարութեան խորհուրդը .

Պ. Օր մը սրսի ատեն նետով զարկաւ սպաննեց Խոսրովը, ու երբոր թագաւորին քովի մարդիկներն զինքը կ'ուզէին սպաննել, փախչելու ատեն գեան ինկաւ ու խեղդուեցաւ (259) .

ԴԱՍ Ը .

Տրդատ և Խոսրով Բ .

Հ. Մեծին Խոսրովու մեռնելէն ետե Հայոց վիճակն ի՞նչպէս եղաւ .

Պ. Եկաւ Արտաշիր ու բոլոր Հայոց տիրեց և Խոսրովու ցեղը ջնջել առաւ, որոնցմէ Տրդատ անունով տղայ մը և անոր Խոսրովի դուստ քոյրն ազատեցան Արտաւազդ Մանդակունիին և Օտա Ամատունիին ձեռքով :

Խոսրովի դուստ, Օտա և Տրդատ

Հ. Տրդատը ո՞ր փախուց Արտաւազդ Մանդակունին .

Պ. Նախ Կեսարիա ու վերջը Հռոմ, ուր շատ քաջութիւններ ընելով մեծ պատուոյ հասաւ :

Հ. Արտաշիր որչափ ատեն տիրեց Հայոց վրայ և ի՞նչ գործողութիւն ըրաւ .

Պ. Արտաշէսի տնկած սահմանագլխի քարերուն վրայի արձանազրութիւնները արեւ սալով իր անունը գրել տուաւ պարսկերէն. քանը վեց տարի իշխեց Հայոց և Պարսից վրայ ու մեռաւ :

Հ. Արտաշրին ով յաջորդեց.
 Պ. Իր Շապուհ որդին, որուն ատենն Տրդատ Հռովմայեցի զօրքով եկաւ ու առաւ իր հայրենակիսն ժառանգութիւնը:

Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ

Հ. Տրդատ ինչ արդիւնք ըրաւ որ Հռովմայեցիք իրեն օգնութիւն տուին.
 Պ. Գիւղղեաթիանոսի կողմանէ Գոթացւոց Հռչէ հսկայ ու քաջ

Թագաւորին հետ մենամարտութիւն ընելով, յաղթեց անոր ու Հռովմայեցիքը մեծ նախատինքէ մը ազատեց:

Հ. Երբոր Տրդատ Կեսարիա հասաւ՝ Հայերն ինչպէս ընդունեցան զինքը.

Պ. Ամեն նախարարներն գիմացն ելլելով զինքը նորէն թագաւոր զրին, ու բոլոր Հայաստան մեծ խնտում եղաւ (286):

Հ. Տրդատ Հայաստանի տիրելէն առաջ ուրիշ ինչ գործողութիւն ըրաւ.

Պ. Եկեղեաց գաւառը գնաց Անահտայ շնորհակալութիւն ընելու համար, և հոն խմանալով որ Գրիգոր Լուսաւորիչ քրիստոնեայ ու Անակայ որդին է, շատ շարշարելէն ետե զինքը խոր վիրապի մը մէջ ձգել տուաւ:

Հ. Ինչպէս Տրդատ Շապուհը հայածեց Հայաստանէն.

Պ. Երեք անգամ Շապուհ պատերազմի ելաւ, բայց երեք անգամ ալ յաղթուելով Հայաստանը ձգեց ու ինչուան Ատրպատական աշխարհքը փախաւ: Ուրիշ շատ յաղթութիւններ և քաջութիւններ ընելով Տրդատ՝ բոլոր մտտակայ ազգերուն սիրտը վախ ձգեց:

Հ. Տրդատ քրիստոնեաները հալածելուն համար ինչ պատիժ կրեց.

Պ. Որովհետեւ Հռովմէն եկած Հռիփսիմեան կուսանքները նահատակեց, ինքն ալ Աստուծմէ պատժուելով որսի ատեն խօզի կերպարանք փոխուեցաւ ու վայրենացաւ. իշխաններէն շատն ալ նոյն պատիժները ունեցան:

Հ. Ո՞վ բժշկեց զՏրդատ.

Պ. Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ, որ տասնը չորս տարի վիրապին մէջ կենալէն ետքն դեռ ողջ էր Աստուծոյ հրաշքով. վիրապէն ելլելով բժշկեց զՏրդատը և բոլոր նախարարները, և զՔրիստոս քարոզելով դամենքը մկրտեց. ինքն ալ Կեսարիա զրկուելով արքեպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ:

Հ. Տրդատ քրիստոնեայ ըլլալէն ետե ինչ մասնաւոր գործողութիւն ըրաւ.

Պ. Լսելով որ Կոստանդիանոս ալ քրիստոնեայ եղեր է, սրբոյն Գրիգորի հետ մէկտեղ Հռովմ գնաց, ուր որ սուրբ Սեղրեստրոս պապն հրաման տուաւ որ Լուսաւորչայ աթոռն ալ պատրիարքական աթոռ սեպուի (319):

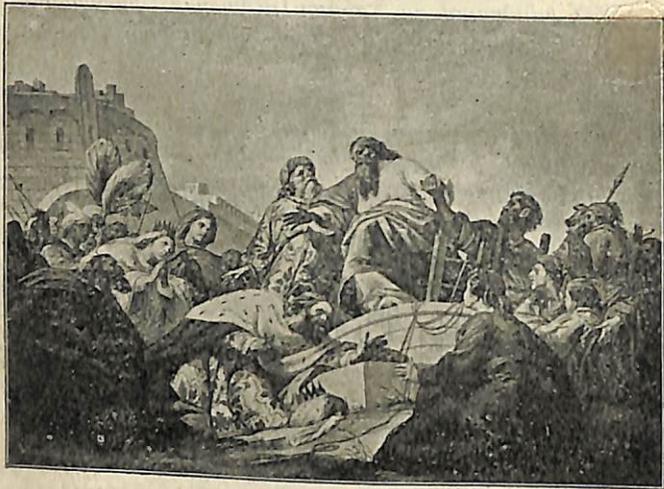
Հ. Տրդատ Հռովմէն դառնալէն ետե ինչպէս գտաւ Հայաստանը.

Պ. Շապուհ Հիւսիսային ազգաց հետ միացած Հայաստանի վրայ վազեր էր. Տրդատ շուտով մը պատերազմի պատրաստուելով զամենքը հալածեց, և Հիւսիսային ազգաց Գեղեզնոն անունով քաջ

զօրավարը մէկ զարնուած քով ձիով մէկտեղ երկու ճղքեց: Աս պատերազմներով Տրդատ թորը Հայոց քաղաքները ազատեց Պարսից ձեռքէն՝ որոնց որ բռնութեամբ տիրեր էին:

Հ. Ինչպէս մեռաւ Տրդատ.

Պ. Տեսնելով նախարարաց անկարգութիւնները, թողուց թագաւորութիւնը ու Լուսաւորչայ ճգնարանն քաշուելով՝ հոն կը բնակէր. նախարարները կրկին անգամ զինքը կանչելէն ետքը թոյն տուին իրեն, ու այսպէս մեռուցին յիսուներկեց տարի թագաւորելէն ետքը (341):

Տրդատ և Ս. Գ. Լուսաւորիչ

Հ. Տրդատայ մեռնելէն ետեւ ինչ խռովութիւններ եղան Հայաստանի մէջ.

Պ. Աղուանք ապստամբեցան ու Սանատրուկ անունով մէկն իրենց վրայ թագաւոր դրին. նոյնպէս նաև Բակուր Աղձնեաց իշխանն. Իսկ Բզնունիք, Մանաւազեանք և Որգունիք իրարու դէմ ելլելով մէկգմէկ ջարդեցին:

Հ. Տրդատայ ո՞վ յաջորդեց.

Պ. Նախարարներն տեսնելով աս անկարգութիւնները սուրբ Վլքրթանէս կաթողիկոսին հետ միացած Տրդատայ որդին Խոսրով Բ. թագաւոր դրին Կոստանդ կայսեր հաճութեամբն որ թագ ու ծիրանի զրկեց:

Հ. Խոսրով Բ. թագաւորելէն ետեւ ինչ գործողութիւններ ըրաւ.

Պ. Իրեն մեղիութեամբն ու անհոգութեամբն ամենևին յիշատակի արժանի գործողութիւն մը չըրաւ. Գուին (պրս. Բրշոբ) քաղաքը շինեց ու աթոռը հոն փոխադրեց:

Հ. Խոսրովու ատեն ի՞նչ երևելի զօրավար կար Հայաստան:

Պ. Վազան Ամատունին, որ մեծ յաղթութիւն մը ըրաւ Շապուհոյ և Հիւսիսային ազգաց դէմ, որոնք առաջ Խոսրովու յաղթելով մինչև Վաղարշապատ հասեր էին:

Հ. Խոսրով ո՞րչափ ատեն թագաւորեց.

Պ. Ինն տարի. իրեն յաջորդեց իր որդին Տիրան Բ. (353)

ԴԱՍ Թ.

Տիրան Բ. և Արշակ.

Հ. Տիրան Բ. ի՞նչ կերպով թագաւորեց.

Պ. Սուրբ Վրթանէսին հետ Կոստանդնուպոլիս գնաց ու հոն Կոստանդ կայսրն թագաւորեցուց զինքը:

Հ. Շապուհ երրորդ լսեց Տիրանայ Կոստանդնուպոլիս երթալը ի՞նչ ըրաւ.

Պ. Անթիւ գօրք տալով իր ներսեւ եղբոր ձեռքն Հայաստան զրկեց որ երթայ թագաւորէ Հայոց վրայ. բայց Արշակը Կամսարական, որուն յանձնուած էր Հայաստանը, նախարարները միացընելով յաղթեց ու հալածեց զՆերսեւ:

Հ. Տիրան երրորդ Հայաստան դարձաւ ինչպէս սկսաւ կառավարել իր տէրութիւնը.

Պ. Բողոքովին անկարգութեամբ ու թուլութեամբ. ան պատճառաւ Շապուհին հետ հաշտութիւն խոսեցաւ ու սկսաւ տուրք տալ անոր ալ, ինչպէս Յունաց կու տար:

Հ. Տիրան ինչո՞ւ համար սուրբ Յուսիկ հայրապետը սպաննեց.

Պ. Վասն զի երրորդ Յուլիանոս ուրացող կայսրն Պարսից վրայ կ'երթար. իր պիղծ պատկերը զրկեց Տիրանայ որ եկեղեցոյ մէջ կախէ. երրորդ սուրբ Յուսիկ դէմ դրաւ աս բանիս և պատկերքը ոտքին տակն առնելով կոտորեց, թագաւորն բարկութենէն այնչափ ծեծել տուաւ սուրբ հայրապետը՝ որ մեռաւ:

Հ. Ինչո՞ւ համար Շապուհ Տիրանին աչքերը փորել տուաւ.

Պ. Վասն զի Տիրան իր երգման դէմ Յուլիանոսին օգներ էր Պարսից վրայ երթալու ատեն. Շապուհ ալ աս բանիս վրէժը առ-

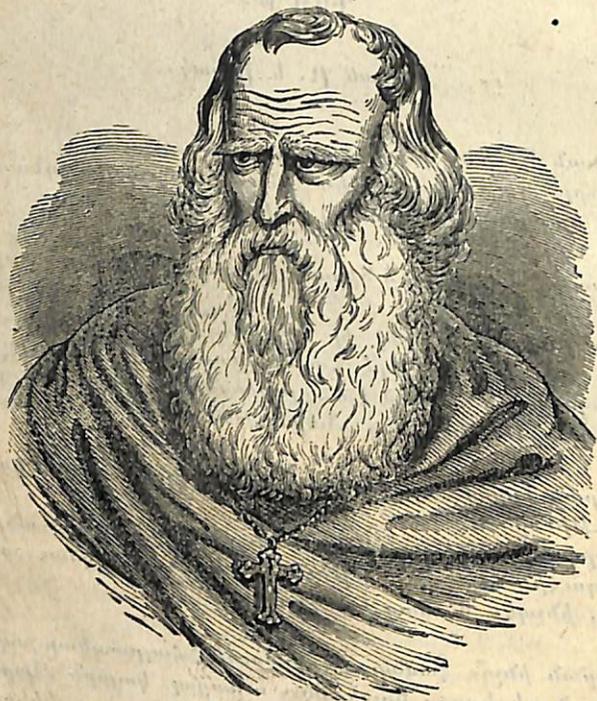
նելու համար խաբէութեամբ իրեն կանչեց Տիրանը ու աչքերը փո-
րել տալով Կուռչ աւանը զրկեց (362):

Հ. Տիրան ինչպէս մեռաւ.

Պ. Անգամ մը Տիրան իր Արշակ տղուն յանդիմանութեան թուզթ
մը գրեց. Արշակ ալ բարկանալով սպաննել տուաւ զհայրը:

Հ. Արշակ իր հօր տեղն յաջորդելով ինչպէս կառավարութիւն
ունեցաւ.

Պ. Հօրը պէս անկարգ և քան զայն ալ զէշ. սրով ազգին մէջի
եղած ամեն տեսակ խեղճութեանց և անկարգութեանց պատճառ և
յառաջացուցիչ եղաւ:

Մեծն Ներսէս Պարթև

Հ. Արշակայ ատեն ինչ երևելի մարդ կար Հայրաստանի մէջ.

Պ. Մեծն Ներսէս մեր սուրբ հայրապետն որ Կուռաւորչայ թոռան
թոռն էր. ու շատ մեծամեծ բարիքներ ըրաւ թէ ազգին և թէ թա-
գաւորութեան. բայց ափսոս որ իշխաններն և անօրէն թագաւորը՝
չգիտցան իրեն յարգը:

Հ. Ինչո՞ւ համար Վաղենտիանոս Արշակայ վրայ պատերազմ
բացաւ.

Պ. Վասն զի Արշակ Վաղենտիանոսի զրկած դեսպանները, որոնք
եկեր էին համոզել զԱրշակ որ Պարսից ծառայութենէն ետ կենայ՝
արհամարհեց. ան ատեն Վաղենտիանոս ալ մեծ պատրաստութեամբ
իր Թէոդոս զօրապետը զրկեց որ երթայ աս արհամարհանաց վրէժը
լուծանէ:

Հ. Ո՞վ իջեցուց Վաղենտիանոսի բարկութիւնը.

Պ. Մեծն Ներսէս որ Կոստանդնուպօլիս գնաց ու իրեն սքանչելի
և քաղցր խօսուածքովն թագաւորը համոզեց, ու ամեն բան կարգի
դրաւ:

Հ. Արշակայ ըրած անիրաւ սպաննութիւնն ո՞րն է.

Պ. Իր Տրդատ եղբոր Գնէլ որդւոյն սպանութիւնը, ունեցած հարս-
տութեանն ու կնկան վրայ նախանձելով. որով Գնէլայ Փառանձեմ
կինը իրեն երկրորդ կին առաւ. ան ալ զՈւլիմպիադա Արշակին կինը
թունաւորեց:

Հ. Արշակ ինչպէս շէնցուց Արշակաւան քաղաքը.

Պ. Աս քաղաքը իր անունովն շինել սկսաւ և հրաման հանեց որ
ամեն անգամ և չարագործ մարդիկ հօն փախչելով ազատին, քիչ
ատենի մէջ բոլոր քաղաքը լեցուեցաւ:

Հ. Աս անիրաւ հրամանին հետևանքէն ի՞նչ եղաւ.

Պ. Նախարարներն բարկացած Շապուհը իրենց օգնութիւն կան-
չեցին, ու անոր օգնութեամբն Արշակաւանը կործանեցին, բնակիչ-
ները ջարդեցին բաց ի պատի տղոյմէ, և Արշակն ալ փախուցին որ
գնաց Վրաց ապաւինեցաւ:

Հ. Արշակ Վրացուցմէ օգնութիւն գտա՞ւ.

Պ. Շատ մը զօրք ժողոված նախարարներուն հետ սկսաւ պատե-
րազմիլ. և երկու տարիի շափ երկու կողմէն ալ մեծամեծ ջարդեր
եղան. ան միջոցին Վաղէս կայսրն ալ Արշակայ դէմ զօրք զրկեց
իմանալով որ Շապուհին օգներ է Յունաց դէմ:

Հ. Արշակ երբոր ամեն կողմանէ թշնամիներէ պաշարուեցաւ,
ի՞նչ հնարք մտածեց.

Պ. Ուրիշ անգամներուն պէս նորէն սուրբ Ներսեսի ապաւինե-
ցաւ. ան ալ շատ դժուարութեամբ նախարարները հաշտեցուց թա-
գաւորին հետ, և վերջն Արշակին որդին Պապը պատանդ առած՝
Կոստանդնուպօլիս Վաղէս կայսրն գնաց. բայց Վաղէս արիստեան
ըլլալով մէկէն աքտորել տուաւ սուրբ Ներսէսը և գաշինքն ալ չըն-
դունեցաւ:

Հ. Երբոր լսեց Արշակ սուրբ Ներսեսի աքսորուիլը ի՞նչ ըրաւ .
 Պ. Սկսաւ արձակ համարձակ իր անկարգութիւնները ընել . շատ մարդ անիրաւութեամբ սպաննեց , որով նորէն խռովութիւններ սկսան :

Հ. Արշակ ի՞նչպէս բռնուեցաւ .
 Պ. Շապուհ զի ունենալով Արշակայ վրայ՝ նորէն շատ զօրք զրկեց , որոնց հետ միացան նաև նախարարներն , ու Արշակը ան աստիճան նեղն ձգեցին որ Պարսից անձնատուր եղաւ :

Արշակայ ամծմասպամութիւնը

Հ. Շապուհ ի՞նչ ըրաւ գԱրշակը .
 Պ. Լաւ մը յանդիմանելէն ետքը Անյուշ ըսուած բերդը զրկեց :
 Հ. Շապուհ ի՞նչ կերպով ետեէ եղաւ Հայերը արևապաշտ ընելու .
 Պ. Մերուժան Արծրունի և Վահան Մամիկոնեան ուրացող նախարարներուն թագ խոստացաւ և շատ զօրք առաւ ձեռքերնին որ երթան Հայերը արևապաշտ ընեն , անոնք ալ ամէն շարիք հասուցին Հայոց (378) :

Հ. Արշակ ի՞նչպէս մեռաւ .
 Պ. Լսելով բոլոր սա եղած շարիքները , յուսահատելով ինքզինքը սպաննեց , քսան տարիի չափ թագաւորելէն ետքը :

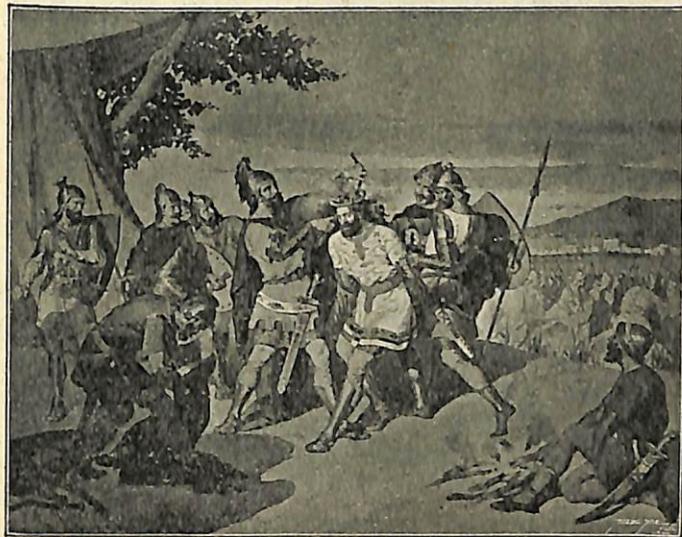
ԴՍՍ Ժ .

Պապ և Վարագրատ .

Հ. Ի՞նչ կերպով Հայերն սա թշուառութիւններէն ազատեցան .
 Պ. Սրբոյն Ներսեսի ազաչանքովը՝ Մեծն Թէոդոս Արշակին որդին Պապը թագաւոր դրաւ Հայոց վրայ , և Յունաց զօրքով Հայաստան զրկեց , որոնք եկան Պարսիկները հալածեցին (381) :

Հ. Աս պատերազմին ատենն սուրբ Ներսէս ի՞նչպէս օգնեց բանակին .

Պ. Երբոր երկու կողմէն ալ ահեղ պատրաստութեամբ կը պատերազմէին՝ սուրբ Ներսէս Նպատ լերան վրայ ելաւ ու բազկատաւրած սկսաւ աղօթել , որով հով մը ելաւ որ Պարսից նետերը իրենց վրայ կը դարձընէր . և արևուն դէմ ամպ մը գալով արևը ծածկեց որ Հայերը չնեղէ :

Մերուժամ տաքցուցած շամիւրով կը պսակուի

Հ. Ո՞վ լմնցուց պատերազմը .
 Պ. Սմբատ քաղաքատունին , որ Մերուժան Հայ ուրացող իշխանին ետեէն վազելով բռնեց զինքը ու տաքցուցած շամիւրի երկաթը պսակաձև գլուխն դնելով ըսաւ . « Ասով կը պսակեմ զքեզ , Մերուժան , որ կ'ուզէիր թագաւոր ըլլալ Հայոց » . ու այնպէս սպաննեց զինքը , որով և պատերազմն լմնցաւ :

Հ. Պապ երբոր թագաւորեց ի՞նչ գործողութիւն ըրաւ.
 Պ. Յունաց զօրքը առատ պարգևով ետ ճամբեց, և ինքն ու նախարարներն ալ մէկտեղ խօսք տուին սրբոյն Ներսեսի որ անկէ ետքը հաւատարմութեամբ ծառայեն Աստուծոյ:

Հ. Ինչո՞ւ համար Պապ սուրբ Ներսեսի թոյն տուաւ.
 Պ. Վասն զի սկաւ իրեն ըրած չարութիւններն և անկարգութիւնները յանդիմանել. Պապ շիրնալով յայտնի մեղքնել՝ թոյն տուաւ անոր (383):

Հ. Ինչո՞ւ համար Թէոդոս կայսր Պապը սպաննել տուաւ.
 Պ. Վասն զի Պապ՝ կայսրէն ապստամբելով, Տերենտիանոս կայսեր զօրավարը՝ հալածեց Հայաստանէն. բայց վերջը յաղթուելով բռնուեցաւ. Թէոդոս կայսրն ալ զլուխը կտրել տուաւ երեք տարի թագաւորելէն ետքը:

Վարազդատ հինգ Լոնգորարտացիներ կը սպաննէ:

Հ. Պապին տեղն ո՞վ յաջորդեց.
 Պ. Թէոդոս՝ Վարազդատ Արշակունի կտրիճը թագաւորեցուց, որ իրեն քաջութիւններովն երևելի եղած էր Յունաց մէջ:

Հ. Վարազդատայ զլխաւոր քաջութիւններն որո՞նք են.
 Պ. Թագաւոր չեղած՝ անգամ մը հինգ Լոնգորարտացիի դէմ ելլալով մէկմէկու ետեւէ հինգն ալ սպաննեց. բերդի մը վրայ վազելով տասնըեօթը հոգի ետեւէ ետև նետով սպաննեց ու ինքը չմեաւ:

սուեցաւ. դարձեալ քսանուերկու կանգուն դետի մը վրայէն մէկ շնչով ցատկեց:

Հ. Ինչո՞ւ համար Վարազդատ կայսրէն ապստամբեցաւ.
 Պ. Տեսնելով որ Յունաց զօրավարները կ'ուզեն իր վրայ իշխել՝ շղիմանալով աս բանիս, Շապուհին օգնութեամբն ուզեց ապստամբիլ:

Հ. Առաջ դնաց Վարազդատայ ապստամբութեան խորհուրդն.
 Պ. Չէ. վասն զի լսելով որ կայսրն իմացեր է աս բանս, Աստանդուպոլիս գնաց որ զինքը արգարացնէ. կայսրը բարկութեանէն առանց տեսնալու մէկէն աքսորել տուաւ զինքը հեռու կղզի մը:

Հ. Վարազդատայ աքսորուելէն ետքը ի՞նչ փոփոխութիւն եղաւ Հայոց թագաւորութեան մէջ.
 Պ. Թէոդոս՝ Պապայ երկու որդեքը, այսինքն Արշակն ու Վազարշակը թագաւոր դրաւ Հայոց վրայ, որպէս զի թէ որ մէկն ապրստամբի՝ մէկալն հաւատարիմ մնայ:

Հ. Աս երկու թագաւորներն ո՞ւր դրին իրենց աթոռները.
 Պ. Արշակ Դուին դրաւ իր աթոռը, իսկ Վազարշակ Նրիզա դրաւ, որ և ոչ տարի մը թագաւորելով մեռաւ (388):

Հ. Վազարշակին մեռնելէն ետև ուրիշ ի՞նչ նոր փոփոխութիւն եղաւ.
 Պ. Յոյնք և Պարսիկք որոշեցին նոյն միջոցին որ Հայաստանին Արևելեան կտորն Պարսից իշխանութեան տակն ըլլայ, Արևմտեանը՝ Յունաց. աս պատճառաւ Արշակ շուգելով Պարսից ծառայել՝ Յունաց մասն գնաց ու աթոռը Նրիզա փոխեց:

ԴԱՍ ԺԱ.

Խոսքով Գ. Վառչապոռն և Արտաշես Գ.

Հ. Երբոր Արշակ իրեն նախարարներովն մէկտեղ Յունաց մասն գնաց, Պարսիկք գո՞վ դրին թագաւոր իրենց մասին մէջ.
 Պ. Խոսքով անունով մէկը Արշակունեաց ցեղէն:

Հ. Ինչո՞ւ համար Արշակայ և Խոսքովու մէջ պատերազմ բացուեցաւ.
 Պ. Վասն զի քանի մը նախարարներ Արշակայ կողմէն Խոսքովին մասն անցնելու ատեննին, յափշտակեցին Արշակայ գանձերը և

Խոսրովի տարին: Արշակ աղաչանքով ուզեց իր գանձերը. բայց երբոր Խոսրով մտիկ չըրաւ, պատերազմ բացուեցաւ մէջերնին:

Հ. Ո՛ր կողմն յաղթեց.
Պ. Երկու կողմանէ ալ սաստիկ ջարդ ըլլալէն ետքը՝ Խոսրով յաղթեց: Արշակ քիչ մ'ատեն ալ ապրելէն ետքը մեռաւ:

Հ. Արշակայ տեղն զո՞վ թագաւոր դրին Յոյներն:
Պ. Թագաւորի տեղ յոյն կոմս մը դրին ու Գազաւոն քաջ հայ իշխանն ալ սպարապետ:

Հ. Յունաց բաժնին Հայերն աս բանս երբոր տեսան ի՞նչ ըրին.
Պ. Նախարարներն աղաչեցին Խոսրովու որ զիրենք ալ իր մասին մէջն ընդունի և իրենց առջի կալուածները տայ. Խոսրով յանձն առաւ և ասով զօրացած կայսեր խօսք տուաւ, որ բոլոր հարկը կը վճարէ թէ որ ինքը իշխէ Յունաց բաժնին ալ. կայսրն ալ հաւանեցաւ:

Արտաշէր զԽոսրով գաճըծկէց կ'ըծէ

Հ. Ի՞նչո՞ւ համար Շապուհ Խոսրովին վրայ զրկեց իր Արտաշէր որդին.
Պ. Նախարարներէն ոմանք թշնամութիւն ունենալով Խոսրովին հետ, գացին սուտ ամբաստանութիւն ըրին Շապուհին թէ Խոսրով կ'ուզէ ապստամբիլ. ան ալ շատ զօրքով իր Արտաշէր որդին զրկեց:
Հ. Արտաշէր ի՞նչ կերպով բռնեց Խոսրովը.
Պ. Խոսրով տեսնելով որ ամեն կողմանէ անօգնական մնաց՝ Ար-

տաշրի քով գնաց. ան ալ շղթայի զարկած Անյուշ բերդը զրկեց զինքը՝ ու Խոսրովին Վաւաճապուհ եղբայրը թագաւորեցուց (392):

Հ. Վաւաճապուհ ի՞նչպէս թագաւորութիւն ըրաւ.
Պ. Խաղաղութեամբ ու խելացի կերպով, և իրեն հաւատարիմ հպատակութեամբն Պարսից Վաւաճ Կրման թագաւորին ալ շատ սիրելի եղաւ:

Հ. Վաւաճ Կրման ի՞նչ փոխարէն ըրաւ Վաւաճապուհին հաւատարմութեանն.
Պ. Իր Խոսրով եղբայրը Անյուշ բերդէն հանեց ու պատուով կը պահէր:

Հ. Վաւաճապուհի ատեն ի՞նչ ուսումնական յառաջադիմութիւն ըրաւ ազգերնիս.
Պ. Սուրբ Սահակ և սուրբ Մեսրոպ տեսնելով ազգին խաղաղութիւնը և Վաւաճապուհին ուսումնասիրութիւնը, ետեւէ եղան հայերէն գիրերը գտնալու, ու դպրոցներ բանալով ազգին ուսումնական կենդանութիւն տուին (406):

Հ. Վաւաճապուհ ո՞րչափ ատեն թագաւորեց.
Պ. Քսանըմէկ տարի՝ ամենայն բարեկարգութիւն և ուղղութիւն ընելով:

Հ. Վաւաճապուհին տեղն ո՞վ թագաւորեց.
Պ. Նորէն Խոսրով թագաւորեց երկրորդ անգամ, որովհետև Վաւաճապուհին Արտաշէս որդին դեռ պզտիկ էր:

Հ. Խոսրով Գ. երկրորդ անգամ ո՞րչափ ատեն թագաւորեց.
Պ. Մէկ տարի միայն ու մեռաւ (414):

Հ. Խոսրով Գէն ետքը ի՞նչ պատճառաւ Հայաստան տակնուվրայ եղաւ.
Պ. Վասն զի Յազկերտ ուզելով որ Հայերը կրակապաշտ ընէ, իր որդին Շապուհը Հայոց թագաւոր դրաւ:

Հ. Ի՞նչ կերպով Յազկերտի աս խորհուրդն առաջ չգնաց.
Պ. Քանի մը տարիէն Յազկերտ հիւանդացաւ. ան պատճառաւ Շապուհ ալ Պարսկաստան գնաց որ թագաւորութիւնը առնէ. բայց Յազկերտ մեռաւ ու ինքն ալ սպաննուեցաւ:

Հ. Շապուհին երթալէն ետև նախարարներն ի՞նչ ըրին.
Պ. Շապուհին թողուցած զօրաց վրայ վազեցին ու աղէկ ջարդ մը տալով փախուցին. բայց Վաւաճ Պարսից թագաւորէն վախնալով ամենքն ալ ցրուեցան ու իրենց բերդերն քաշուեցան:

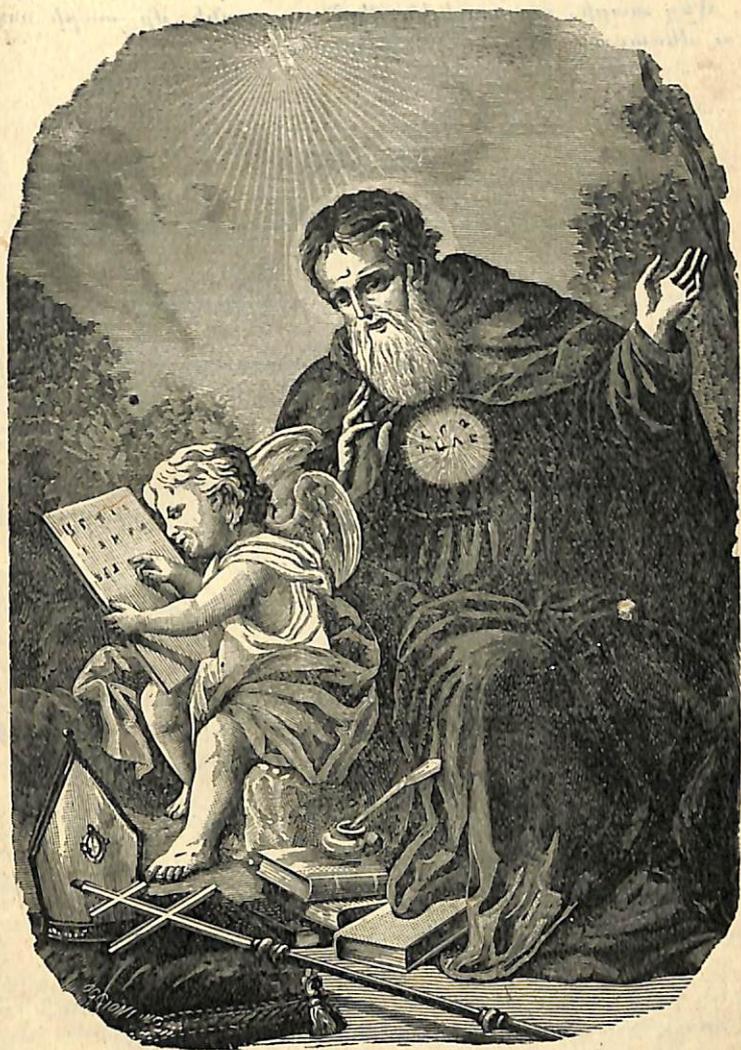
Հ. Վրամ Խոսրովին տեղն զո՛վ թագաւոր դրաւ Հայոց վրայ.
 Պ. Ազգերնիս լաւ մը չարչարելէն ետքը, թագաւոր դրաւ Վրամ-
 շապուհին Արտաշէս որդին, տասնըութը տարուան, ու անունն ալ
 փոխելով Արտաշիր դրաւ:

Ս. Սահակ

Հ. Արտաշէս կամ Արտաշիր ինչպիսի՞ կառավարութիւն ունեցաւ.
 Պ. Անկարգ ու մոլի ըլլալով ամենուն ասելի եղաւ:

Հ. Ի՞նչպէս վերջացաւ Արշակունեաց թագաւորութիւնն.
 Պ. Նախարարներն ձանձրացած Արտաշէսի անկարգութիւններէն.
 Վրամին աղաչեցին որ թագաւորութիւննին վերցընէ ու իրենց վրայ
 պարսիկ մարզպան մը դնէ. Վրամ ալ կատարեց խնդիրքնին:

Ս. Մեսրոպ

Հ. Չեղա՞ւ մէկն որ թագաւորութեան վերցուելուն դէմ կենայ.
 Պ. Սուրբ Սահակ հայրապետն շատ Զանաց նախարարներուն չար

միաքը փոխել, նաև Վրամայ առջին ալ պաշտպանեց Արտաշէսը.
բայց Վրամ մտիկ չընելով բանտ դնել տուաւ զինքը ու Արտաշէսն
ալ աքսորեց (428):

Հ. Արտաշէս սրչափ ատեն թագաւորեց.

Պ. Վեց տարի. աքսորուելէն վերջն ալ քանի մը տարի ապրե-
ցաւ ու մեռաւ:

Մ Ա Ր Զ Պ Ա Ն Ա Ց Ժ Ա Մ Ա Ն Ա Կ Ը

Դ Ա Ս Ժ Բ .

Վեհմիհրչապուռն և Վարդանանց պատերազմը:

Հ. Արշակունեաց թագաւորութիւնն վերնալէն ետև Հայաստանի
ս՛վ կ'իշխէր.

Պ. Պարսից թագաւորն իր կողմէն իշխան մը կը զրկէր որ Հա-
յաստանի հարկը ժողվէ, և հոն նստելով աչք ունենայ Հայոց հա-
ւատարմութեան վրայ. սա իշխանը Մարզպան կ'ըսուէր:

Հ. Ո՞վ եղաւ առաջին Մարզպանն.

Պ. Վեհմիհրչապուռն անունով պարսիկ մը:

Հ. Ի՞նչ աչքով կը նայէր ասիկայ Հայոց վրայ.

Պ. Բնութեամբ լաւ մարդ ըլլալով՝ շատ աղէկ նայեցաւ ազգը,
տասնըչորս տարի:

Հ. Վեհմիհրչապուռնն տեղն ս՛վ դրուեցաւ մարզպան.

Պ. Վասակ Սիւնեաց իշխանն, որ իր ազգին ամենայն շարիք
հասուց (442):

Հ. Ի՞նչ պատճառաւ Յազկերտ պարսիկ մարզպանի տեղ Վասակը
դրաւ.

Պ. Որպէս զի անով Հայոց սիրտը վաստըկի և վերջն ուզածը ընէ:

Հ. Ուրիշ ի՞նչ հնարք բանեցուց Յազկերտ Հայերը կրակապաշտ
ընելու.

Պ. Հրաման հանեց որ Հայերն իրեն զօրք տան, որպէս զի ասով
ազգին մեծերը և պատերազմական զօրութիւնը հեռացնէ որ չկա-
րենան իրեն դէմ դնել:

Հ. Հայերն Յազկերտին հրամանը կատարեցին.

Պ. Միտարան խորհրդով բազմաթիւ զուեղ մը զրկեցին. որոնց
հետ մէկտեղ գացին շատ մը նախարարներ ու քահանաներ:

Հ. Ի՞նչ ըրաւ Յազկերտ առ զօրքերը .

Պ. Հոնաց վրայ պատերազմի տարաւ, ուր որ վեց եօթը տարի պատերազմով յոգնեցնելէն ետեւ, սկսաւ զամենքն ալ կրակապաշտութեան ստիպել :

Հ. Նախարարներէն ո՞վ յայտնի թագաւորին հրամանին դէմ դնելով նահատակուեցաւ .

Պ. Գարեգին քաջ նախարարը, որ թագաւորին ըսածներուն դէմ դնելով խաղբ ըրաւ զինքը ու նահատակուեցաւ :

Հ. Ուրիշ որո՞նք նահատակուեցան .

Պ. Ատովմ Գնունի և Մանածիհր Ռշտունի իրենց զօրքերովն . որոնք տեսնելով Յազկերտին անօրէն հրամանը՝ փախեր էին . բայց Յազկերտ ետեւէն զօրք զրկեց ու զամենքն ալ թրէ անցընել տուաւ :

Հ. Սն միջոցին որ նախարարներէն ոմանք Պարսկաստան էին՝ Հայաստան ի՞նչ վիճակի մէջ էր .

Պ. Յազկերտ՝ Իենշապուհ անունով քննիչ մը զրկեց՝ որ Հայերը շատ նեղեց, ու բաց տակէ թուղթ մ'ալ գրել տուաւ Հայոց ստիպելով որ կամ պատասխանը տան և կամ Պարսից կրօնքը ընդունին . Յովսէփ կաթուղիկոսն ազգին միարան հաւանութեամբն թղթին պատասխանը գրեց :

Հ. Յազկերտ երբոր առաւ թղթին պատասխանը ի՞նչ ըրաւ .

Պ. Սաստիկ բարկացաւ, ու հրաման գրեց որ բոլոր ազգին մեծամեծ նախարարներն Պարսկաստան դան :

Հ. Նախարարներն հնազանդեցան .

Պ. Ճարերնին հասնելով երան գնացին՝ որոնց զլիաւորներն էին Վասակ և Վարդան :

Հ. Երբոր նախարարներն Պարսկաստան հասան, Յազկերտ հետերնին ի՞նչպէս վարուեցաւ .

Պ. Մէկէն բանա գնել տուաւ ու սկսաւ ստիպել որ կամ հաւատքնին ուրանան ու իրենց առջի պատուոյն հասնին, և կամ մեռնին :

Հ. Նախարարներն առ երկուքէն ո՞րը յանձն առին .

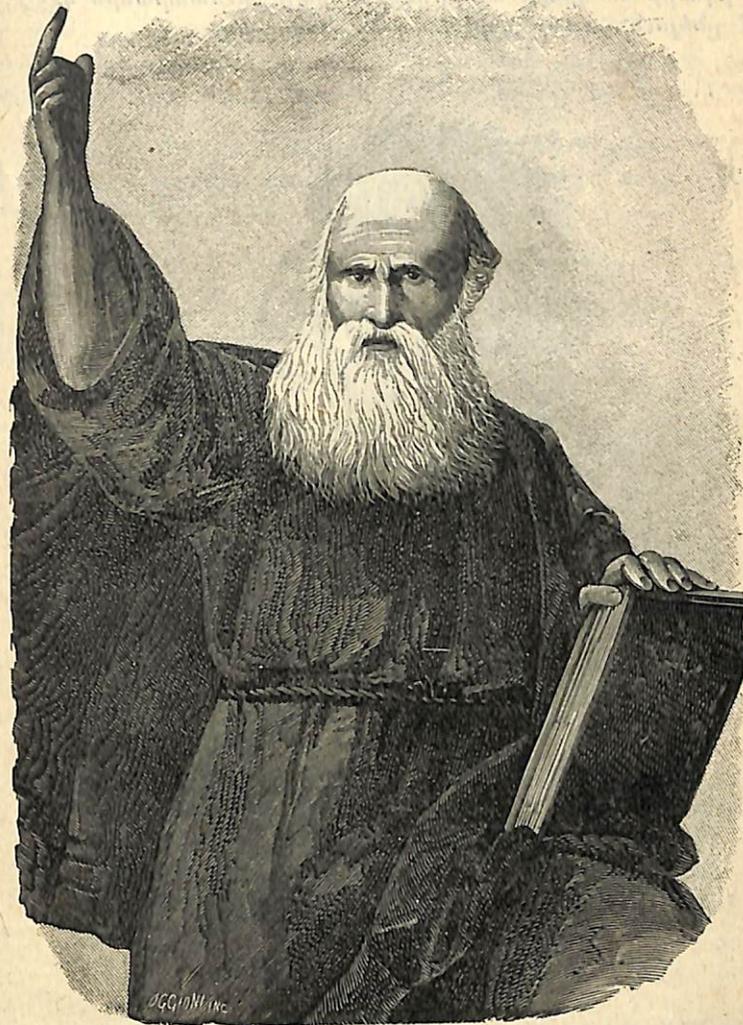
Պ. Տեսնելով որ եթէ իրենք մեռնին՝ Հայաստան օտքի տակ կ'երթայ, դրսուանց յանձն առին, ու արեւու երկրպագութիւն ըրին, և շատ մոգերով Հայաստան դարձան :

Հ. Հայերն երբոր իմացան մոգերուն գալը ի՞նչ ըրին .

Պ. Սուրբ Ղևոնդ և ուրիշ աստուածընտիր քահանաներ ժողովրդեան հետ միացած՝ վրանին վազեցին ու լաւ մը ջարդ տալով լեղապատառ փախուցին մոգպետը իրեն մոգերովն :

Հ. Ի՞նչ կերպով հանդարտեցաւ ժողովուրդն .

Պ. Սուրբ Վարդան՝ Յովսէփ կաթուղիկոսին օտքը ինկնալով իրեն մեղացը թողութիւն խնդրեց . իսկ Վասակ ստուծեամբ համարտասահման ընեն :

Ս. Ղևոնդ

զեց քահանաները որ առ ժամն դէմ չդնեն մոգերուն՝ որպէս զի Յազկերտի առջև յանցաւոր չսեպուին . ու վերջը կամաց կամաց արտասահման ընեն :

Հ. Վասակայ աս խորհուրդն ի՞նչ հետևանք ունեցաւ.
 Պ. Նախարարներն տեսնելով որ կամաց կամաց կրակապաշտութիւն կը հաստատուի Հայաստանի մէջ ու Վասակ Պարսից հետ միացած չարիքներ կը հասցընէ Հայոց, վրան վազեցին փախուցին պարսիկները ու զինքն ալ բռնեցին. բայց աւետարանին վրայ երգում ընելուն համար նորէն խղատ թողուցին:

ՔաջՅ Վարդան Մամիկոնեան

Հ. Հայերն իրենց աս նեղութիւններուն մէջ ուրիշներէ օգնութիւն չուզեցին.
 Պ. Յունաց Թէոդոս Փոքր կայսերէն օգնութիւն խնդրեցին. բայց երբոր անիկայ մեռաւ, իր յաջորդն Մարկիանոս չօգնեց:

Հ. Երբոր Հայերն յոյսերնին կտրեցին Յոյներէն, ի՞նչ ըրին.
 Պ. Հարիւր հազարի շափ մարդիկ Նահապիվան քաղաքն ժողվուելով, երեք գունդ բաժնեցին բոլոր զօրքը:

Հ. Աս գունդերուն զօրավար որո՞նք դրուեցան.
 Պ. Պարսից դէմ կենալու գնդին զօրավար դրուեցաւ Ներշապուհ Արծրունի. երկրորդին Վարդան, որ Աղուանից օգնութեան գնաց. ու երրորդ գունդը տուին Վասակայ՝ Հայաստանը պահելու համար:

Հ. Վարդան Աղուանից երկիրն ի՞նչ քաջութիւն ըրաւ.
 Պ. Պարսից զօրքերը փախուց, մոգերը շարքեց, ու համարձակ քրիստոնէութիւնը պաշտել տուաւ:

Հ. Ան միջոցին որ Վարդան Աղուանից կողմերն էր, Վասակ ի՞նչ կ'ընէր Հայաստան.
 Պ. Հաւատքը ուրացած՝ նորէն սկսաւ եկեղեցիներն աւերել ու կրակապաշտութիւն մտցնել Հայաստանի մէջ:

Ս. Ղևոնդ կը խրախուսէ զՍ. Վարդան

Հ. Յազկերտ տեսնելով Հայոց պատրաստութիւնները ի՞նչ ըրաւ.
 Պ. Միհրնբերսէ անունով պարսիկ հապարապետը ղրկեց, որ երթայ պատերազմը լնցընէ, որուն կողմն անցաւ համարձակ Վասակ, ու ինքը վրան առած պատերազմին հօգը ամեն չարիք կ'ընէր:
 Հ. Հայերն վերջի պատերազմին ի՞նչպէս պատրաստուեցան.
 Պ. Վարդանայ հրամանան վաթսուն հազար հօգի ժողվուեցան, և պատերազմի պատրաստուեցան Աւարայր գեղին քովերն:

Հ. Ի՞նչպէս ըմբար առ վերջի պատերազմն.
 Պ. Մեծն Վարդան և իրեն ընկերներն շատ քաջութիւններ ընելէն ետքը, Վարդան քաջութեամբ զարնուելով մեռաւ, և երկու հարիւր իննսուն հոգի ալ իր ընկերներէն մեռան նոյն օրը. բայց ասոնցմէ նոյն օրերը բոլոր հաւատքի և հայրենեաց վրայ մեռնողներուն թիւն եղաւ հազար երեսունըվեց հոգի (451):

Հ. Վասակ ուրիշ ի՞նչ շարիք հասուց Հայոց.
 Պ. Չեռքն ինկածն կամ կը սպաննէր և կամ հաւատքը ուրացնէր կու տար. նոյնպէս բռնեց ան պատուաւոր քահանաները ուրոնք ստորը Ղևոնդի անուանովն Ղևոնդեանք ըսուեցան, ու շղթայակապ կը պահէր, որ վերջը Պարսկաստան տարուելով հոն նահատակուեցան:

Հ. Վասակ իրեն չարութեան պատիժը ի՞նչպէս դատւ.
 Պ. Յանցաւոր գտնուելով Յազկերտի առջև, որ առ ամեն շարիքէն ետքը չկրցաւ Հայերը տրեւապաշտ ընել, բանտ դրուեցաւ, ուր որ գնդուելով մեռաւ ու կորսուեցաւ անյիշատակ:

ԳՍՍ ԺԳ.

Ատրորմիզդ և Ատրվնասպ և Վանանայ ըրած պանտերազմները:

Հ. Վասակին տեղն ո՞վ դրուեցաւ մարդպան.
 Պ. Ատրորմիզդ, որ շատ մը քահանաներ բռնեց ու շղթայի գարկաւ:

Հ. Ատրորմիզդայ տանը քրիստոնէութիւնն ի՞նչ վիճակի մէջ էր.
 Պ. Առ արտաքս հրաման առաւ որ ամենքն իրենց հաւատքը պաշտեն, թէպէտ և կրակատուններն ալ պակաս չէին: Աս ընելով սկսաւ նախարարները ստիպել որ Յազկերտին երթան առանց վախի՝ երդուլնալով որ իրենց վտանգ մը չըլլար:

Հ. Նախարարներն երբոր Պարսկաստան հասան՝ Յազկերտ ի՞նչ կերպով ընդունեցաւ զիրենք.

Պ. Մէկէն բանտ դնել տուաւ ու սկսաւ զիրենք ստիպել որ հաւատքնին ուրանան. բայց և ոչ մէկն թուցաւ հաւատքէն:

Հ. Նախարարներն որչափ ատեն բանտը կեցան.

Պ. Երկար ատեն բանտը կենալէն և շատ տանջանքներ քաշելէն ետև, Նղմշապուհ անունով իշխանին աղաչանքովն ազատեցան բանտէն ու Պարսկաստան կը կենային:

Հ. Դեռ որչափ ատեն ալ Պարսկաստան կեցան նախարարներն.
 Պ. Ութ տարի ալ կենալէն ետև՝ երբոր Ատրվնասպ մարդպան կու դար Հայաստան, իրենք ալ մէկտեղ եկան (464):

Հ. Ո՞վ էր մեծն Վահան.
 Պ. Մեծին Վարդանայ Հմայեակ եղբորը մեծ որդին էր:

Հ. Ի՞նչու համար Վահան հաւատքը ուրացաւ.
 Պ. Վասն զի իրեն անթիւ կատարելութիւններովն ամենուն սիրելի էր. ուստի Պարսկաստան գտնուող ուրացեալ նախարարներն վրան նախանձելով զինքը ամբաստանեցին Պերդի. Վահան ալ անոր աչքէն չինկնալու համար հաւատքը ուրացաւ:

Հ. Վահան ինչպէս նորէն քրիստոնէութեան հաւատքը դարձաւ.
 Պ. Լսելով որ Վախթանկ Վրաց թագաւորն Պարսիկներէն ապրտամբեր է, իրեն հետ եղած Հայերն ալ յորդորեց որ իրենք ալ ապստամբին, ու նորէն քրիստոնէութեան համար պատերազմին:

Հ. Վահանայ ըրած առաջարկութիւնը յանձն առին.
 Պ. Շատերն յանձն առին. Վահանը սպարապետ դրին՝ և Սահակ Բաղրատունին ալ մարդպան Ատրվնասպայ տեղը՝ զոր պատերազմի մէջ սպաննեցին (481):

Հ. Վահան երբոր ուրիշ նախարարներու ալ իմացուց իրեն ապրտամբելը ի՞նչ ըրին անոնք.
 Պ. Փոխանակ օգնելու՝ ուրիշ զացողներու ալ արգելք եղան, ու ետևէն վազելով խափանեցին. բայց քանի մը հոգի իրեն հետ միարան կեցան:

Հ. Պերդ երբոր լսեց Վահանայ ապստամբելը ինչ ըրաւ.
 Պ. Ատրնբոսէին ձեռքովն շատ զօրք զրկեց, ապստամբելով որ Վահանը ողջ բռնեն:

Հ. Վահան Ատրնբոսէին դէմ քանի՞ հոգւով գնաց.
 Պ. Շատ քիչ հոգւով, Յովհան Մանդակունին ալ հետն առած. անոր համար քաջութեան հետ աստուածային զօրութիւնը և հաւատքը օգնական տաւ՝ մեծ ջարդ մը տուաւ թշնամեաց բանակին:

Հ. Ո՞վ զրկուեցաւ նորէն Վահանայ դէմ.
 Պ. Միհրանը, Հայոց և Վախթանկ Վրաց թագաւորին դէմ:

Հ. Վահան ինչո՞ւ համար Վրաստան գնաց.
 Պ. Վասն զի Վախթանկ օգնութիւն ուզեր էր Հայերէն՝ Պարսից դէմ դնելու. Վահան ալ գնաց իրեն խոստման դէմ չընելու համար:

Հ. Վախթանկ ի՞նչ խարդախութիւն ըրաւ Վազանայ.
 Պ. Միհրանայ հետ խօսքը մէկ ընելով, Վազանը տնտընացուց
 ան տեղուանքը, ինչուան որ Միհրան իր անթիւ գօրքերովն հասաւ,
 որ Վազան յանկարծակիի գալով՝ չկրցաւ պատրաստուիլ որով և
 յաղթուեցաւ:

Հ. Ի՞նչ երևելի մարդիկ մեռան աս պատերազմիս մէջ.
 Պ. ՍաՀակ Բագրատունին ու Վասակ՝ Վազանայ եղբայրն. իսկ
 մնացածներէն շատն Միհրանայ կողմն անցան ու մնաց հարիւր հոգի,
 որոնք Տայոյ կողմերն փախան:

Հ. Միհրանին տեղ ո՞վ սպարապետ դրուեցաւ.
 Պ. Հազարաուխտ, որ նոյնպէս չկրցաւ Վազանայ անպարտելի
 արութեան յաղթել:

Քաջն զանամ Մամիկոնեան

Հ. Վազան Հազարաուխտին ձեռքէն ինչպէս ապատեցաւ.
 Պ. Հազարաուխտ իմանալով որ Վազան Գուրն փախեր է՝ գնաց
 Գուրնը պաշարեց. Վազան չուզելով որ իր պատճառաւ քաղքին
 վնաս մը հասնի, իրեն քիչ մարդիկներովն ելաւ քաղքէն ու Պար-
 սիկները ճղքելով՝ գնաց Շաղագոմ գաւառն:

Հ. Հազարաուխտին տեղն ո՞վ ղրկուեցաւ.
 Պ. Շապուհ Միհրանեան պարսիկն, որ իմանալով Վազանայ ուր
 տեղ ըլլալն՝ եկաւ պաշարեց:

Հ. Վազան ի՞նչ կերպով ազատեցաւ Շապուհին ձեռքէն.
 Պ. Շատ մը գեղացոց ձեռքն վազաններ ու բաճեր տալով իր
 կեցած տեղը շարեց, ու ինքն ուրիշ համբով Պարսից վրայ վազեց
 գիշերանց, ու խռովութիւն ձգելով Պարսից բանակին մէջ վեց հա-
 ըրիւր հոգւոյ շափ մեռուց ու մնացածներն ալ փախան:

Հ. Վազան ուրիշ ինչ քաջութիւններ ըրած ունի.
 Պ. Անգամ մը երեսուն հոգւով Շապուհին դէմ ուրիշ մեծ յաղ-
 թութիւն մ'ալ ըրաւ՝ նոյնպէս յանկարծակի վրանին վազելով՝ եր-
 բոր անոնք անփոյթ կեցեր էին տեսնելով Վազանին զօրաց քիչու-
 թութիւնը:

Հ. Պարսիկք ինչ կերպով Վազանայ հետ հաշտուեցան.
 Պ. Երբոր Պերոզ մեռաւ ու Վաղարշ իր եղբայրն թագաւորեց,
 ասիկայ լրած ըլլալով Վազանայ քաջութիւնները ու իրեն արգար
 պահանջմունքը, ուղեց հաշտուիլ հետը. ուստի՝ Նիխոր անունով
 խաղաղասէր մարդը ղրկեց, որ երթայ աս բանս կատարէ:

Հ. Ի՞նչ կերպով կատարուեցաւ աս հաշտութիւնն.
 Պ. Վազան դաշինք դրաւ Նիխորայ հետ, որոնց գլխաւորն էր
 Թէ քրիտոնէութիւնը ազատ պաշտուի Հայաստանի մէջ ու Պարսիկք
 բնաւ չխառնուին. Նիխոր յանձն առաւ. ան ասին Վազան գնաց
 Պարսից դուռը ու նորէն երգում առաւ թագաւորէն, և ընդհանուր
 սպարապետ ղրուելով՝ դարձաւ Հայաստան:

Հ. Ինչպէս մարդպան եղաւ Վազան.
 Պ. Երբոր Անդեկան մարդպանն Պարսկաստան դարձաւ՝ այնչափ
 դովեց զՎազան, որ Վաղարշ ալ զինքը մարդպան դրաւ, ու Վա-
 ճանին Վարդ եղբայրն ալ սպարապետ:

Հ. Ինչո՞ւ համար վերջը նորէն Վազանին տեղը Պարսիկ մարդպան
 դրուեցաւ.
 Պ. Երբոր Վաղարշ մեռաւ, Պերոզին որդին Կաւատը թագաւո-
 րեց. ասիկայ մոգերէն՝ յորդորուած՝ Վազանայ տեղ պարզպան մը
 ղրկեց և հետն ալ շատ քուրմեր. ասով նորէն խռովութիւն ինկաւ
 Հայաստան:

Հ. Հայերը ընդունեցան նոր մարդպանն ու քուրմերը.
 Պ. Վազան ուրիշ նախարարաց հետ միաբանելով վազեց նոր
 մարդպանին վրայ ու հալածեց Հայաստանէն:

Հ. Վազան սրչափ ատեն մարդպանութիւն ըրաւ.
 Պ. Քսանըվեց տարի ամեն գովելի հանգամանքներով (491):

ԴԱՍ ԺԴ.

Վարդեն միևն Սմբատին կիւրապաշատուռքիւնը :

Հ. Վահանին տեղն ո՞վ գրուեցաւ մարդպան .

Պ. Վարդ Վահանին պգտի եղբայրը, որ չորս տարիէն մարդպանութենէն ինկաւ, վրան սուտ ամբաստանութիւններ ընելուն համար :

Հ. Վարդին տեղն ո՞վ գրուեցաւ .

Պ. Բուրղան անունով անպիտան պարսիկն, որ երեք տարի Հայերը շատ նեղեց :

Հ. Ի՞նչ մարդ է Մժեժ Գնունի .

Պ. Կարիճ մարդ մ'էր, որ երբոր Հոնք Հայաստանի վրայ վազելով աւերմունք կ'ընէին, զէմերնին ելլելով յաղթեց անոնց ու հալածեց Հայաստանէն :

Հ. Մժեժ իրեն աս արգեանց համար ի՞նչ փոխարէն ընդունեցաւ Կաւասէն .

Պ. Բուրղանին տեղն մարդպան գրուեցաւ՝ որ երեսուն տարի մարդպանութիւն ըրաւ :

Հ. Մժեժին տեղն որո՞նք մարդպան գրուեցան .

Պ. Դենչապուհ պարսիկն, որ Հայերը շատ կը նեղէր հաւատքի համար, ու Մովսէս կաթողիկոսին աղաչանքովն փոխուեցաւ ու տեղն ուրիշ մը եկաւ. վերջը զրկուեցաւ Սուրէն ձիհր որ Հայերը շատ նեղեց :

Հ. Աս միջոցներուն ի՞նչ նշանաւոր փոփոխութեան բան եղաւ Հայաստանի մէջ .

Պ. Մովսէս կաթողիկոսն Հայոց տօմարը նորոգելով՝ նոր թուական հաստատեց. ուսկից սկսեալ ինչուան հիմա 1350 տարի է :

Հ. Սուրէն մարդպանն ինչպէս սպաննուեցաւ .

Պ. Սուրէն՝ Վարդան Մամիկոնեանին Մանուէլ եղբայրը սպաննեց. Վարդան աս բանիս վրայ բարկացած՝ զօրք ժողովեց վաղեց Դուին քաղքին վրայ, ու քաղաքը առնելով Սուրէնը սպաննեց ու զօրքն ալ ջարդեց ու ցրուեց (564) :

Հ. Երբոր Վարդանայ աս ըրած գործը հասաւ Խորով Պարսից թագաւորին ականջն, ինչ ըրաւ Խորով .

Պ. Շատ զօրք զրկեց Վարդանայ վրայ. բայց Վարդան վարպետութեամբ պատերազմելով յաղթեց անոնց ու ցրուեց :

Հ. Երբոր Խորով աւելի մեծ բանակ մը զրկեց, Վարդան ինչ ըրաւ .
Պ. Տեսնելով որ իր քովիններէն շատն փախան զատուեցան, ինքն ալ Կոստանդնուպօլիս գնաց և Յուստինիանոս կայսերէն օգնութիւն ուզեց. Յուստինիանոս ալ տուաւ :

Գայլ Վահան

Հ. Վարդան Յունաց օգնութեամբն կրցաւ Պարսից յաղթել .

Պ. Խորով ինքը անձամբ հարիւր քառասուն հազար զօրքով Վարդանայ և Յունաց վրայ եկաւ. և երկու կողմէն ալ շատ ջարդ ըլլայէն ետև, նորէն Պարսից ձեռքը մնաց Հայաստան :

Հ. Երբոր նորէն Պարսից ձեռքը մնաց Հայաստան, ո՞վ եղաւ մարդպան .

Պ. ձիհր Վղոն խաղաղասէր պարսիկն տասնըհինգ տարի : Ասիկայ վերջի Պարսիկ մարդպանն եղաւ (578) :

Հ. Ճէհր Վլդոնին տեղն ո՞վ եղաւ մարդպան.
 Պ. Սմբատ Բաղմայաղթ՝ իրեն քաջութիւններուն համար, որ ութ տարի մարդպանութիւն ըրաւ:

Հ. իրեն ո՞վ յաջորդեց.
 Պ. Դաւիթ Սահառունի, որ քսանը չորս տարի մարդպանութիւն ընելէն ետքն, վախնալով Պարսիկներէն՝ թողուց իշխանութիւնը և Կոստանդնուպօլստ փախաւ:

Հ. Դաւիթ Սահառունիին ատենն ինչ յիշատակի արժանի գործողութիւն եղաւ Հայաստանի մէջ.
 Պ. Մուշեղ Մամիկոնեան իշխանին և Գայլ Վահանին Պարսից հետ ըրած պատերազմներն:

Հ. Ի՞նչ պատճառաւ եղան աս պատերազմներն.
 Պ. Խոսրով պատճառաւ մը թշնամանալով Մուշեղայ հետ, վրան պատերազմի ելաւ. Մուշեղ ալ իրեն օգնութեան կանչեց Վահան իր ազգականը, որ իր վարպետութիւններուն համար Գայլ ըսուեցաւ:

Հ. Գայլ Վահանին քաջութեանցն ու վարպետութեանց ո՞վ հետեւող եղաւ.
 Պ. Իր որդին Սմբատ, որ Պարսից շատ անգամ յաղթեց ու չորս երևելի զօրավարներ սպաննեց:

Հ. Դաւիթ Սահառունիին տեղ ո՞վ մարդպան դրուեցաւ.
 Պ. Վարդապետը՝ Սմբատ Բաղմայաղթին որդին, որ եօթը տարի մարդպանութիւն ընելէն ետքը իր ընտանիքովն Կ. Պօլստ փախաւ:

Հ. Ո՞վ եղաւ առաջին կիւրապաղատն.
 Պ. Դաւիթ Սահառունին:

Հ. Ի՞նչպէս եղաւ որ Դաւիթ կիւրապաղատ դրկուեցաւ.
 Պ. Աս միջոցներուն Պարսից մէջ խռովութիւն ինկնալով, Հայերն Յոյներուն ապաւինեցան ու իրենցմէ իշխան մը ուզեցին. անոնք ալ Դաւիթը դրկեցին Կիւրապաղատ անուանելով, որ իշխանութեան անուն մ'է. բայց չորս տարիէն նորէն Հայերն մերժեցին զԴաւիթը:

Հ. Պարսիկներէն զատ ուրիշ ի՞նչ թշնամի սկսաւ վաղել Հայաստանի վրայ աս միջոցներուն.
 Պ. Հագարացիք՝ որ Պարսիկներէն աւելի շատ չարիք հասուցին Հայոց:

Հ. Հագարացուց արշաւանացը եղան նախարարներ որ դէմ դնեն.
 Պ. Թէոդորոս Ռշտունի և Վահան Կամսարական ութ հազար զօրքով (676):

Հ. Վահանին այսպիսի ազգասիրական գործողութեանն որո՞նք արգելք եղան.
 Պ. Երբոր Հագարացուց դէմ պատերազմի ելեր էր, Սահառ. Ան.

Մուշեղ

ձեւացին և ուրիշներն՝ Հագարացուց կողմն անցնելով սկսան Տաճիկներուն հետ մէկտեղ Հայերը ջարդել՝ և այսպէս ցրուեցին Վահանայ զօրքերը:

Հ. Հագարացիք Սմբատայ աս ըրած գործողութեան վրէժը ինչպէս հանեցին.

Պ. Մոհմատ անունով զօրավարը զրկեցին, որ շատ վնաս հասուց. ու վերը Սահակ կաթուղիկոտին աղաչանաց թղթովն խաղաղութիւն ըրաւ ու գերինները ազատեց:

Հ. Նախարարաց ազատեցին ետև Կաշմ ոստիկանն ինչ չարիք հասուց Հայոց.

Պ. Նախարարները և ուրիշ ազգին մեծերը Նախնուանի եկեղեցւոյն մէջ այրել տուաւ (704):

Հ. Կաշմին տեղն որոնք գրուեցան ոստիկան.

Պ. Վիլթ ու Մահմէտ, որոնք շատ չարիք հասուցին. և Աբդըլլազիզ որ քաղցրութեամբ խնամեց ազգը:

Հ. Ասոնցմէ ետքը որոնք գրուեցան ոստիկան.

Պ. Մրուան որ երկու տարիէն Աշոտը իշխան դնելով ինք գնաց ամիւրապետ եղաւ. բայց երբոր Մրուան մեռաւ, Աշոտին տեղն Եգիտ անունով չար մարդն ոստիկան գրուեցաւ, որ Հայերը շատ նեղեց (758):

Հ. Եգիտին տեղն ո՞վ իշխեց Հայոց.

Պ. Սահակ Բագրատունի բարեպաշտ մարդը պատրիկ գրուեցաւ. որուն վեցերորդ տարին Սիւլէյմանը ոստիկան զրկուեցաւ. քիչ մ'աւ տենէն եկաւ Պէքիր անողորմ մարդն. ու վերջն ալ Հասան՝ որ աւմենէն աւելի նեղեց Հայերը:

Հ. Հասանին ատեն Հայերն ինչ գործողութիւն ըրին.

Պ. Մուշեղ Մամիկոնեան իշխանն Հասանին զօրքերը լաւ մը շարքեց ու զինքն ալ Դուինէն փախուց. նոյնպէս նաև Աշոտ Մսակեր իշխանն քանի մը անգամ յաղթեց, մինչև որ Եգիտ Բ. շատ զօրքով նորէն նուաճեց Հայերը. ու շատ չարիք հասուց, որուն նմանը չէր եղած Հայաստանի մէջ (787):

Հ. Եգիտէն ետքը Հայերը ինչ վիճակ ունեցան.

Պ. Քիչ մը հանգստացան, որովհետև Խուզիմա և Հոլ ոստիկանները որ ետեւէ ետև նստեցան՝ այնչափ չնեղեցին զՀայերը:

Հ. Հոլին տեղն ո՞վ իշխեց Հայոց.

Պ. Նախարարաց աղանչանքովը պատրիկ գրուեցաւ Բագարատ Բագրատունին, որ վերջէն տէրութեան առջև յանցաւոր գտնուելով աչքէ ընկաւ:

Հ. Բագարատին տեղն ո՞վ զրկուեցաւ ոստիկան.

Պ. Ապուսէթ, որ Բագարատը բռնեց ու Դամասկոս զրկեց: Աս բանիս բարկացած Սասունցիք՝ Ապուսէթին վրայ վազեցին ու սպաննեցին (849):

Հ. Ամիրապետն երբոր լսեց Ապուսէթին սպաննուիլը՝ ինչ ըրաւ.
Պ. Բուզա ոստիկանը զրկեց հրաման տալով որ ձեռքէն եկած չարիքը հասցընէ Հայոց. որ բոլոր Հայաստան արիւնջուայ ըրաւ:

Հ. Նախարարներէն չեղաւ մարդ մը որ Բուզային ընդդիմանայ.
Պ. Աշոտ Արծրունին կ'ուզէր ընդդիմանալ. բայց տեսնելով որ ուրիշ նախարարներն չեն օգներ, ինքն ալ շատ ընծաներով գնաց Բուզային սիրաւ առնելու. բայց փոխանակ պատիւ ընդունելու տնով տեղով գերի գնաց:

Հ. Նախարարներէն ո՞վ եղաւ որ Բուզային առաջնորդեց, որպէս զի ինքը պատուոյ հասնի.

Պ. Սմբատ սպարապետն. բայց Բուզա ամեն շարութիւն ընելէն ետքը փոխանակ պատուոյ հասցընելու շղթայի զարկաւ ու Պաղտատ գերի տարաւ, իր տեղը Շէխի անունով պարսիկը ոստիկան դնելով:

Հ. Նախարարներն և ուրիշ գերիներն հոն ինչ եղան.

Պ. Ամիրապետին բանաթիւններէն ամանք հաստաքնին ուրացան ու շատն ալ նահատակուեցան. Սմբատ ալ մեղացը վրայ զղջալով բանտին մէջը մեռաւ ու Խոստովանոյ ըսուեցաւ (856):

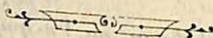
Հ. Հայոց այսչափ թշուառութեանց պատճառ որոնք եղան.

Պ. Ոչ այնչափ Յոյներն և Պարսիկներն կամ Հագարացիք, որչափ նոյն միջոցուան մեր ազգին նախանձու, ատելութեան, անմխարանութեան, և որ մեծն է՝ անկրթութեան և անձնասիրութեան զօրացած ախտերն: Ասոնցմէ ամեն կրթեալ ազգերը խորշեր են, ինչպէս նաև մեր ազգն ալ իրեն կրթութեան ատենը:

Թ Ա Գ Ա Ի Ո Ր Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Բ Ա Գ Ր Ա Տ Ո Ի Ն Ե Ա Յ

Դ Ա Ս Ժ Զ .

Ա շ ո տ Ա . և Ս մ ր ա տ Ա :

Հ . Բագրատունեաց իշխանութեան առջի թագաւորն ո՞վ եղաւ .
Պ . Ա շ ո տ՝ Ս մ ր ա տ Խոստովանողին որդին :

Հ . Ի՞նչ կերպով Ա շ ո տ առ իշխանութեան հասաւ .
Պ . Շ ե խ ի ն ոստիկանութեան ատենն Հայաստանի վրայ հոգ տա-
նելով և Հագարացոց հաւատարմութիւն ցուցնելով, Շ ե խ ի ն տեղը
վերակացու եղաւ Հայաստանի (859) :

Հ . Ի՞նչպէս թագաւոր եղաւ Ա շ ո տ .
Պ . Ն ա խ ա ր ա ր ն ե ր ն Գ է ր ց կաթուղիկոսին հետ միաբանած ա-
միրապետէն խնդրեցին որ իրենց թագաւոր դնէ Ա շ ո տը , խոստա-
նալով որ հաւատարիմ կը կենան . ամիրապետը Ա շ ո տին լաւութիւն-
ները լսած ըլլալով՝ կատարեց խնդիրքնին :

Հ . Ա շ ո տ Ի՞նչ պատիւ գտաւ Վեռն կայսերէն , ու Բնչպէս մեռաւ .
Պ . Հայաստանի ամեն կողմերը խաղաղընելէն ետքը Կոստանդ-
նուպոլիս գնաց Վեռն կայսեր յարգութեան համար , ուր որ մեծա-
մեծ պատիւներ գտաւ . վերջը Հայաստան դառնալու ատենն Շիրակ
հասնելով ծանր հիւանդացաւ , ու ամեն հոգևորական պատրաստու-
թիւնները ընելով մեռաւ 71 տարեկան . 26 տարի իշխելէն ու հինգ
տարի թագաւորելէն ետքը :

Հ . Ս մ ր ա տ երբոր հօրը տեղը անցաւ , ո՞վ եղաւ որ թագաւորու-
թեան աչք ձգէ .
Պ . Ա ր ա ս ի ր հօրեղբայրն շատ զօրք ժողոված կ'ուզէր ինքը թա-
գաւորել . բայց երկու անգամ յաղթուեցաւ . Ս մ ր ա տ Ա ր ա ս ի ն տեղը
սպարապետ դրաւ իր Շ ա պ ու ճ եղբայրը :

Հ . Ս մ ր ա տ՝ Ա ր ա ս ի ն նուաճելէն ետև ուրիշ Ի՞նչ թշնամի ունեցաւ .
Պ . Ա փ շ ի ն Պ ա ր ս ի ց ոստիկանն նախանձելով Ս մ ր ա տ ա յ մեծնալուն
վրայ երեսուն հազար զօրքով վրան պատերազմի ելաւ . Ս մ ր ա տ քաղ-
ցրութեամբ Ա փ շ ի ն ի ն սիրտը իջեցուց ու հաշտուեցաւ հետն :

Հ . Ա փ շ ի ն որչափ ատեն հաստատուն մնաց իր դաշինքին վրայ .
Պ . Շ ա տ ք ի չ . վասն զի զղջալով ըրած հաշտութեան վրայ , խա-
բէութեամբ Ս մ ր ա տ ա յ վրայ վազեց ու առջի բերան շատ շարիք
հասուց . Ս մ ր ա տ շ ա տ զօրք ժողվեց ու փախուց Ա փ շ ի նը :

Հ . Ս մ ր ա տ Ա փ շ ի ն ի ն յաղթելէն ետքը ուրիշ Ի՞նչ թշնամի ունեցաւ .
Պ . Ա ճ մ ա տ Մ ի ջ ա գ ե տ ա ց ոստիկանը , որուն հետ միացաւ նաև
Ք ա գ ի կ Ա ր ծ ր ու ն ի ն , Ս մ ր ա տ ա յ ա զ զ ա կ ա ն ն ե ր է ն մ է կ ն , ու Ա ճ մ ա տ ի ն ա-
ռաջնորդ եղաւ . Ս մ ր ա տ թ է պ է տ և յանկարծակիի եկաւ , բայց քաջու-
թեամբ պատերազմելով յաղթեց Ա ճ մ ա տ ի ն ու փախուց իր տեղը :

Հ . Ս մ ր ա տ Ա ճ մ ա տ ի ն ա լ յաղթելէն ետքը հանգիստ մնաց .
Պ . Զ է . վասն զի Ա փ շ ի ն նորէն պատերազմի ելաւ վրան , ու
Ս մ ր ա տ ա լ անօգնական մնալով՝ պատանդ տուաւ իր որդին . բայց
Ա փ շ ի ն երբոր ուրիշ շարիք ալ կ'ուզէր հասցնել , ինքը սոսկալի
մահուամբ մեռաւ , ու իրեն տեղը յաջորդեց Յուսուփ իր եղբայրը :

Հ . Ս մ ր ա տ ոստիկաններուն բռնութենէն ազատելու համար Ի՞նչ
ճար գտաւ .
Պ . Ա մ ի ր ա պ ե տ է ն խնդրեց որ փոխանակ սուրբերը ոստիկաննե-
րուն ձեռքովն տալու , ուղղակի ամիրապետին զրկէ ինքը :

Հ . Ի ն չ ու համար Ա տ ր ն ե ր ս ե ճ Վ ր ա ց թագաւորն ու նախարարներն
Ս մ ր ա տ ա յ դ է մ ե լ ա ն .
Պ . Ե զ ե ր ա ց ո ց Կ ո ս տ ան ղ ի ն թագաւորն ապստամբեր էր Ս մ ր ա-
տէն . Ս մ ր ա տ Ա տ ր ն ե ր ս ե ճ ի ն հետ մէկտեղ վրան պատերազմի ելաւ ,
ու զինքը Ա տ ր ն ե ր ս ե ճ ի ն ձեռքովն բռնել տալով Ա ն ի ի ամրօցը զրաւ .
չորս ամսէն վրան գթալով՝ բանտէն հանեց ու արձկեց իր տէ-
րութիւնը : Ա ս բ ան ս ն ա խ ա ր ա ր ն ե ր ն ի ր ե ն ց ն ա խ ա տ ի ն ք ս ե պ ե լ լ օ վ
ապստամբեցան :

Հ . Ն ա խ ա ր ա ր ն ե ր ու ն ապստամբութիւնն Ի՞նչ վերջ ունեցաւ .
Պ . Գ ր թ ծ ա ծ դ ար ա ն ն ի ն չ յաջողելով՝ շարաշար յաղթուեցան .
Ս մ ր ա տ ն ա խ ա ր ա ր ն ե ր ու ն շ ա տ ի ն ա չ ք ը կ ու ր ց ու ց , ու Ա տ ր ն ե ր ս ե ճ ի ն
վրայ գթալով ազատեց :

Հ . Ս մ ր ա տ ն ա խ ա ր ա ր ն ե ր ու ն յաղթելէն ետքը , Ի՞նչ նոր խոսովու-
թիւն ընկաւ Հայաստանի մէջ :
Պ . Գ ա գ ի կ Ա ր ծ ր ու ն ի Ս մ ր ա տ ա յ ք ե ո ղ ո ղ ի ն ապստամբելով իրմէ ,
գնաց Յուսուփին քով . Յուսուփ ալ որպէս զի Հայաստանի մէջ
խոսովութիւն ձգէ՝ զինքը թագաւոր ըրաւ (908) :

Հ. Գազկայ թագաւորութենէն ինչ չար հետեանքներ ելան.
 Պ. Գազիկ և Յուսուփ միացած՝ վազեցին Սմբատայ վրայ որոնց կողմն անցան նաև նախարարներէն շատն. Սմբատ ալ տեսնելով որ մինակ դէմ չկրնար դնել, Գուգարացոց երկիրը փախաւ:

Հ. Սմբատ Գուգարացոց քովէն ուր գնաց քաշուեցաւ.
 Պ. Երբոր տեսաւ որ իր Աշոտ ու Մուշեղ տղաքն ալ յաղթուեցան Սևորդիներուն մատնութեամբն, ինքն ալ յուսահատած Կապոյտ ըստած ամուր բերդը գնաց քաշուեցաւ:

Հ. Յուսուփ ինչպէս առաւ Կապոյտ բերդը.
 Պ. Սմբատ տեսնելով որ իր պատճառաւ սաստիկ ջարդ կ'ըլլայ, անձնատուր եղաւ Յուսուփին՝ երդումն առնելով որ իր անձին չլսասցընէ:

Հ. Յուսուփ Սմբատայ ինչ ըրաւ.
 Պ. Նախ դրսուանց պատիւ ցըցուց ու նաև ազատ ալ թողուց. բայց վերջը նորէն խարդախութեամբ կանչելով սկսաւ տանջել ու շարշարել որ կամ հաւատաբար ուրանայ և կամ մեռնի. սոսկալի տանջանքներ տալէն վերջը մորթել ու զլուխն ալ կտրել տուաւ՝ տասնըչորս տարի թշուառութեամբ թագաւորելէն ետքը (913):

ԴԱՍ ԺԷ.

Աշոտ Բ. Երկար և Աբաս:

Հ. Սմբատին մեռնելէն ետքը Հայոց վիճակն ինչպէս եղաւ.
 Պ. Յուսուփ երընջակ ամուր բերդը առնելով, բնակիչներուն մեծ մասը ջարդեց ու շատն ալ գերի տարաւ. ու բոլոր Հայաստանի տիրելով՝ պահապաններ թողուց ու ինքը Պարսկաստան գնաց:

Հ. Երբոր լսեց Աշոտ Սմբատայ տղան իր հօրը մեռնիլը ինչ ըրաւ.
 Պ. Վեցհարիւր հոգեոյ չափ մարդիկ ժողովելով, վազեց Յուսուփին թողուցած պահապաններուն վրայ ու սաստիկ ջարդ տալով զամենքն ալ փախուց:

Հ. Հայերը Աշոտ Երկարին քաջութիւնները տեսնելով ինչ ըրին.
 Պ. Միաբանեցան ու զինքը թագաւոր դրին, բայց քիչ մ'ատենէն նախարարներէն ոմանք վրան նախանձելով, ապստամբեցան իրմէ ու նորէն խռովեցին աշխարհքը: Ա՞ր բաներէս զօրացած Յուսուփ շատ չարիք հասուց Հայոց:

Հ. Հայոց աս թշուառութիւններուն մէջ, շեղու մէկն որ ողորմի ու խաղաղացնել ջանայ.

Պ. Կոստանդին Պերփեռուժէն Յունաց կայսրն լսելով Հայոց խեղճութիւնները, Աշոտը Կոստանդնուպօլիս կանչեց, ու շատ պատուելէն ետքը՝ Յունաց զօրքով զինքը իր թագաւորութեանը դարձուց (921):

Հ. Աշոտ սասնկ փառքով Հայաստան դառնալէն վերջը կրցաւ խաղաղ թագաւորել.

Պ. Զէ. վասն զի Յուսուփ Աշոտ Երկարին հօրեղբորը տղան Աշոտը թագաւորեցուց որ Բանաւոր ըսուեցաւ. ասով նորէն խռովութիւն ընկաւ Հայոց մէջ, ու սաստիկ ջարդեր եղան երկու կողմէն ալ, ինչուան որ Յովհաննէս կաթուղիկոսն հաշտեցուց զիրենք:

Հ. Աշոտ Երկար՝ Աշոտ Բոնաւորէն զատ ուրիշ ինչ թշնամիներ ունեցաւ.

Պ. Անկրթութեան և անկարգութեան հօգի մտած ըլլալով. ինչուան նաև Աբաս Աշոտի եղբայրն ալ ապստամբեցաւ, ու պատեւրազմներ ըրաւ եղբորը հետ. Աշոտ ալ յուսահատած գնաց Սեան կղզին քաշուեցաւ հարիւր հոգեով:

Հ. Աշոտ Սեան կղզին քաշուելէն առաջ ինչ քաջութիւն ըրաւ Յիկ Ամրամին դէմ.

Պ. Երբոր օր մը Աշոտ զուարճութեան համար Ուտէացուց կողմն գնացեր էր, լսելով անոնց իշխանին Յիկ Ամրամին ապստամբութիւնը: Եգերացուց թագաւորէն քիչ մը զօրք օգնութիւն առաւ ու գնաց ամուր բերդի մը մէջ պահուըտեցաւ. Ամրամ եկաւ պաշարեց զինքը. Աշոտին քովի մարդիկը տեսնելով որ ազատում չըկայ, մէջերնին որոշեցին որ Աշոտը բռնեն Ամրամին մասնէն ու իրենք ազատին. Աշոտ իմանալով անոնց շարութիւնը՝ զիշերանց ձի հեծաւ ու թշնամեաց մէջէն քաջութեամբ անցնելով փախաւ Սեան կղզին գնաց. ասոր նման շատ քաջութիւններ ըրաւ Աշոտ:

Հ. Երբոր Աշոտ Սեան կղզին քաշուեր էր, Հայաստան ինչ վիճակի մէջ էր.

Պ. Յուսուփ՝ Նըսր անունով վերակացու մը զրկեց որ շատ չարիք հասուց Հայոց. իրենց անմիաբանութեանն ցաւալի և արժանաւոր պատիժ:

Հ. Աշոտ Երկար ինչպէս յաղթեց Բըշր ոստիկանին.

Պ. Նըսրին տեղը Բըշր խրկուեցաւ. ասիկայ իմանալով որ Աշոտ Սեան կղզին քաշուեր է՝ ուղեց բռնել. բայց Աշոտ իրեն քիչուոր մարդիկը այլ և այլ նաւակներու մէջ բաժնելով նետաձգութեամբ շատ մարդ սպանեց, որով թշնամիներն սկսան փախչիլ. ինքն ալ ետեւին ինկնալով հալածեց, ու դարձաւ իր տեղը:

Հ. Աշոտ ինչուան երբ Սեան կղզին քաշուած մնաց.
 Պ. Տեանելով որ կամաց կամաց խաղաղացու Հայաստան, ինքն եկաւ իր թագաւորութիւնը ձեռք առաւ ու հաշտութիւն ըրաւ Արաս եղբորը հետ. և քսանըջորս տարի ընդհատ ու անհանգիստ թագաւորելէն ետքը՝ մեռաւ: Ասիկայ Շահընշահ (թագաւորներու թագաւոր) ալ ըսուեցաւ:

Հ. Արաս՝ եղբորը տեղ յաջորդելով ինչ կերպով կառավարեց ազգը.

Պ. Աթոռը կարս դրաւ. իր զգօնութեամբն թշնամիներուն յաղթեց ու խաղաղութիւն ըրաւ, որով Հայաստան սկսաւ ծաղիկի:

Հ. Արաս ինչ երևելի պատերազմ ըրած ունի.
 Պ. Բեր Վրաց և Ապխազաց թագաւորն պատերազմի ելաւ Աբասին դէմ, ու ծաղրելով պատգամ զրկեց որ կարսին մայր եկեղեցին ինքը պիտի գայ օրհնէ Վրաց ծխով. Արաս դէմն ելաւ յաղթեց ու բռնեց և կարս բերելով ցըցուց ան եկեղեցին որ կ'ուզէր օրհնել, ու վերջը աչքերը կուրցուց:

Հ. Արաս օրչափ ատեն թագաւորեց.
 Պ. Քսանըջորս տարի խելքով ու խաղաղութեամբ (953):

ԳՍԾ ԺԸ.

Արծրունեաց կամ Վասպուրական աշխարհիև քաղաւորութիւնը Աշոտ Ողորմած ու Սմբատ Բ:

Հ. Ո՞վ եղաւ Արծրունեաց առաջին թագաւորը.
 Պ. Գագրիկ, Սմբատ առաջնայն քեւորդին, ինչպէս որ վերը ըսինք:

Հ. Գագրիկայ որո՞նք յաջորդեցին.
 Պ. Իր որդին Աշոտ Գեորգեանի ասանդվեց ասրի. ետքը Գեորգեանին պզտի եղբայրն Համազասպ Արուսահէլ. որուն յաջորդեցին իր իրեք տղաքն Աշոտ, Գուրգէն, Սենեքերիմ. աս Սենեքերիմը Սկիւթացուց բռնութիւններէն ազատելու համար՝ ինքը Սերաստիոյ գաւառը առաւ Յունացմէ ու Վասպուրականը անոնց տուաւ 1021ին: Հոն իրեն յաջորդեց իր որդին Գաւրիմ, անոր ալ յաջորդեցին Ատովմ և Արուսահէլ, որոնք երբոր մեռան 1080ին, բոլորովին վերցուեցաւ ան թագաւորութիւնն ալ:

Հ. Աշոտ Գեորգեանի թագաւորութեան ատենը ինչ յիշատակի արժանի գործ պատահեցաւ.

Պ. Ապխարիպ Հաւնունին Գեորգեանի մատնելը ու վերջէն ըրած քաջութիւնը:

Հ. Ապխարիպ ինչո՞ւ համար Գեորգեանի մատնեց թշնամեաց ձեռքը.

Պ. Վասն զի Գեորգեանի ուրիշներուն գրգռութեամբը Ապխարիպը սպարապետութեան պաշտօնէն ձգեց էր. Ապխարիպ ալ աս բանիս վրէժը առնելու համար Հեր ու Զարեանգ գաւառներուն իշխանները պատերազմի յորդորելով անոնց ձեռքը մատնեց զինքը:

Հ. Ապխարիպ իր ըրածին վրայ ի՞նչպէս զղջաց.

Պ. Վանահայրներն ու եպիսկոպոսներն լսելով աս բանս՝ նզովեցին Ապխարիպը. ինքն ալ զղջաց իր յանցանաց վրայ. օր մը երբոր իշխաններն դաշտի մը մէջ Գեորգեանի կը շարձարէին հետը խաղալով, Ապխարիպ իմացաւ ու հոն տեղուանքը դարան մտաւ և իշխաններէն օրը սպաննեց օրը փախուց Հեր քաղաքը, որոնք մէկէն քաղքին դռները գոցեցին. Ապխարիպ այնպէս կատաղութեամբ զարկաւ՝ որ սուրն երկըթէ դրան մէջը խրեցաւ մնաց. և ասանկով ազատեց Գեորգեանի (940):

Հ. Աբասին մեռնելէն ետեւ Հայոց վիճակն ի՞նչպէս եղաւ.

Պ. Նախարարներն չմիարաննուն համար տասը տարի առանց թագաւորի մնաց Հայաստան, թէպէտ և Աշոտ Աբասին որդին շատ զօրք ժողոված խելքով ազգը կը կառավարէր ու թշնամիներուն սիրտը վախ ձգեց իրեն քաջութիւններովը (952):

Հ. Աշոտ Գ. ի՞նչպէս թագաւորեց.

Պ. Տեանելով նախարարներն Աշոտին կատարելութիւնները՝ թագաւոր օծեցին զինքը. ասիկայ իր ողորմածութեան համար Աշոտ Ողորմած ըսուեցաւ:

Հ. Աշոտին ատենն ուրիշ ի՞նչ թագաւոր ալ կար Հայաստան.

Պ. Մուշեղ Աշոտին եղբայրն գլուխ քաշելով՝ կարսի մէջ թագաւորեց. Աշոտ խռովութիւն չըլլալու համար ձայն չհանեց. ուստի թագաւորական ան ճիւղն ալ քիչ մը ատեն գնաց ու վերջը Յունաց անցաւ:

Հ. Աշոտին յիշատակի արժանի կատարելութիւններն որո՞նք են.

Պ. Իրեն խաղաղասէր խելացիութիւնն ու բարեպաշտութիւնն, որուն նմանը չեղաւ Բագրատունեաց մէջ: Ասիկայ Անին մայրաքաղաք ընելով զարգարեց:

Հ. Աշոտ ինչ արդիւնք ըրաւ որ ամիրապետն պատիւներ ընդունեցաւ.

Պ. Համոտուն Տաճիկներուն սպարապետն ապստամբելով ամիրապետէն, Հայաստանի վրայ վազեց. Աշոտ դէմն ելլելով զինքը սպաննեց:

Հ. Աշոտին ո՞վ յաջորդեց:

Պ. Քասնըվեց տարի սքանչելի կերպով կառավարելէն ետքը, սրբութեամբ մեռաւ. իրեն յաջորդեց Սմբատ իր անդրանիկը:

Հ. Սմբատ Ա. ի՞նչ տեսակ կառավարութիւն ունեցաւ.

Պ. Իր հօրը պէս խաղաղասէր ու շինութեանց ետեւէ եղաւ, ու Տրդատ Հարտարապետին ձեռքովը շինել տուաւ Անիի մայր եկեղեցին և ուրիշ շատ շէնքեր:

Հ. Ինչու՞ն ետքը իր բարեպաշտութեանը մէջ մնաց.

Պ. Չէ. սկսաւ վերջերը եկեղեցական օրինաց դէմ բաներ ընել, որով ատելի եղաւ. տասուերկու տարի թագաւորելէն ետքը մեռաւ (988):

ԳԱՍ ԺԹ.

Գագիկ Ա. և Յովհաննէս Սմբատ:

Հ. Գագիկ Ա. ի՞նչ կողմանէ անուանի եղաւ.

Պ. Թէ բարեպաշտութեամբ և թէ քաղաքագիտութեամբ Բաբրատունեաց երեւելի ու գովելի թագաւորներէն մէկն եղաւ. երեսուն տարի թագաւորելէն ետքը մեռաւ. ասիկայ լիճնցուց Անիին շէնքերը.

Հ. Ո՞վ յաջորդեց Գագիկ Աին.

Պ. Յովհաննէս Սմբատ, որ թէպէտև խելացի էր, բայց գործունեայ և աշխոյժ չըլլալուն՝ շատ չարիքներ հետևեցաւ Հայաստանի մէջ. նաև Աշոտ եղբայրն ալ ապստամբեցաւ իրմէ, որ քաջ ու տաք գլուխ երիտասարդ մ'էր:

Հ. Յովհաննէս՝ Աշոտին հետ ի՞նչպէս հաշտուեցաւ.

Պ. Աշոտ Սենեքերիմ՝ Վասպուրականի թագաւորէն օգնութիւն անելով եկաւ Անին պաշարեց. Պետրոս կաթողիկոս ու Գորգի վրաց թագաւորն մէջ մտնելով հաշտեցուցին. գիրենք:

Հ. Աշոտ իր խոստման մէջ հաստատուն մնաց.

Պ. Չըլլալով ըրած խոստմանը վրայ, հիւանդ ձևացաւ. երբոր հոն որոգայթի մէջ բռնուեցաւ ու սկսաւ աղաչել Աշոտին որ իր կենացը խնայէ. Սպիրատ իշխանն բռնեց զՍմբատն ու ձևացուց թէ մեռցընելու կը տանի. բայց գնաց Անի՝ ու նորէն Սմբատը թագաւորեցուց և ինքը փախաւ գնաց:

Հ. Ի՞նչ պատճառաւ Յովհաննէս Սմբատ՝ Անին Յունաց Վասիլ կայսեր խոստացաւ տալ.

Պ. Վասն զի իր թագաւորութեան չորրորդ տարին Սկիւթացիք

Հայաստանի վրայ վագելով՝ շատ վնասներ հասուցին. ինքն ալ չկրնալով դէմ դնել՝ Վասիլ կայսեր թղթով խոստացաւ որ իր մեռնելէն ետքը Անին Յունաց անցնի, միայն թէ Վասիլ օգնէ իրեն Սկիւթացուց դէմ (1024):

Հ. Սմբատին թղթով ըրած աս խոստմունքը ի՞նչ հետևանքներ ունեցաւ.

Պ. Կոստանդին՝ Վասիլ կայսեր եղբայրը՝ մեռնելու ատենը, Կիրակոս անունով հայ քահանայ մը կանչեց ու ետ տուաւ Անիին համար եղած դաշինքի նամակը: Աս անգամ քահանան ալ պահեց թուղթը քովը, ու երբոր 1034ին Միքայէլ կայսրը նստաւ, տարաւ նորէն անոր տուաւ թուղթը. ու ինքը անոր փոխարէն շատ ստակ առաւ. աս բանս պատճառ եղաւ որ Բագրատունեաց թագաւորութիւնը կործանեցաւ:

Հ. Սմբատ ճրչափ ատեն թագաւորեց.

Պ. Քսան տարի ու անորդի մեռաւ: Ասոր թագաւորութեան վերջի տարիները Տուղրիլ Սկիւթացուց իշխանը շատ մեծ վնաս ու աւերմունքներ ըրաւ Հայաստանի մէջ, որուն դէմ դրաւ քաջուաւորութեամբ քիչ մը ատեն Վասակ Պահլաւունի, թէպէտև վերջը ինքն ալ սպաննուեցաւ առանձնացած աղօթք ընելու ատենն:

Հ. Վասպուրական գաւառին մէջ աս միջոյններս ի՞նչ անգթութեան գործք ելաւ.

Պ. Խորիկ անունով Պարսիկն որ Բերկրիին քաղաքապետն էր, Հայերէն հալածուելով ոխ պահեց. ու քանի մը ամիրաներու օգնութեամբն յաղթելով Հայոց, մարդաշափ խորութեամբ փոս մը փորել տուաւ՝ ու ձեռքը ինկած մարդիկը մորթել տալով՝ արիւնով լեցուց փոսը. ու ինքը արիւնարոյժ գաղանի պէս մէջը մտնելով լուացուեցաւ:

ԳԱՍ Ի.

Գագիկ Բ. և Բագրատունեաց քաղաւորութեան կործանիչը:

Հ. Յովհաննէս Սմբատին մեռնելէն ետքը ի՞նչ վիճակ ունեցաւ Հայաստան.

Պ. Երկու տարի անտէր մնալով՝ Վեստ Սարգիս Սիւնեաց իշխանն զօրացաւ ամենուն վրայ և կռուէր թագաւորել:

Հ. Ի՞նչ հնարք բանեցուց Վեստ Սարգիս որպէս զի խռովատէր ու ամբարտաւան խորհուրդը առաջ տանի.

Պ. Երբոր լսեց Միքայէլ կայսրն որ Սմբատ մեռեր է, իրեք անգամ

գործ զրկեց Հայոց վրայ որ երթան Անին անոնն. Վեստ Սարգիս ամենայն կերպով անոնց օգնեց, որպէս զի Միքայէլ կայսեր առջևն արգելեք մը ըրած ըլլայ:

Հ. Նախարարներն Հայաստանի աւերմունքը տեսնելով ինչ ըրին.
Պ. Վահրամ Պահլաւունիին յորդորանքովն միարանեցան ու Գագիկ Բը. թագաւոր օժեցին. որ Յովհաննէս Մմբատին Աշոտ եղբորը տղան էր՝ իմաստուն և շատ չնաշխարհիկ կատարելութիւններով զարդարուած (1042):

Հ. Գագիկ Բին. առջի գործն որն եղաւ.
Պ. Վեստ Սարգիսը բռնեց ու կապած Անի բերաւ. բայց վերջը ուրիշներու միջնորդելովն ազատ թողուց զինքը:

Հ. Գագիկ Բ. ուրիշ ինչ քաջութեան գործք ըրաւ.
Պ. Սկիւթացիք Հայաստանի վրայ վագեր էին. Գագիկ տասնըվեց հազար զօրքով անոնց դէմ ելաւ ու վարպետութեամբ և քաջութեամբ պատերազմելով զամենքն ալ փախուց:

Հ. Ուրիշ որո՞ւ հետ պատերազմ ըրաւ.
Պ. Մոնոմախոս՝ Միքայէլ կայսեր յաջորդը նորէն սկսաւ Անին ուզել. երբոր Գագիկ յանձըն շառաւ, Մոնոմախոս երկու անգամ վրան պատերազմի ելաւ. բայց յաղթուեցաւ. առ ամեն շարութեանց պատճառն էր Վեստ Սարգիս:

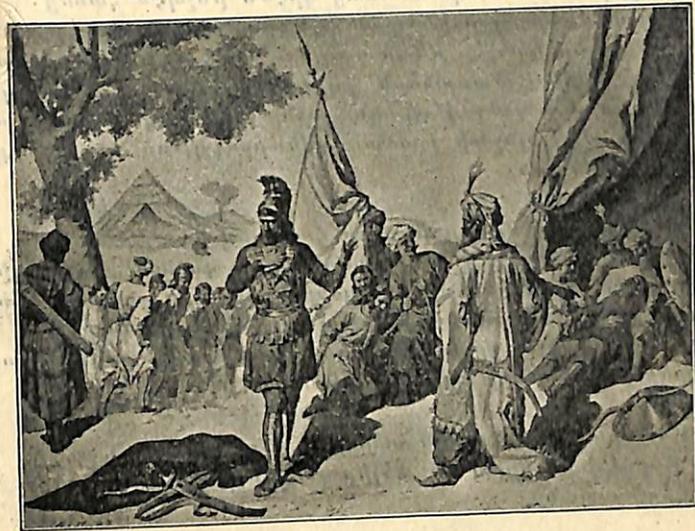
Հ. Վեստ Սարգիս երբոր տեսաւ որ Մոնոմախոս յաղթուելով իր խորհուրդն շյաջողեցաւ, ինչ շարիք մտածեց.
Պ. Իրեն պէս քանի մը ազգատեաց փառամոյ ու շար նախարարներու հետ միացած, խորհուրդ տուաւ Մոնոմախոս կայսեր որ բարեկամութեամբ Կոստանդնուպոլիս կանչէ Գագիկը, ու վերջը իրենք մատնեն Անին:

Հ. Գագիկ յանձն առաւ կայսեր հրաւերքը.
Պ. Իմանալով կայսեր ու իր թշնամեաց շար միտքը ամենևին յանձն չառաւ. բայց նախարարները սուտ երդում ընելով թէ իրենք Անին կը պաշտպանեն՝ յորդորեցին զինքը որ կայսեր երթայ. ինքն ալ ելաւ գնաց, աւելի ճարը հատնելով քան թէ համոզուելով:

Հ. Կայսրն ինչ կերպով ընդունեցաւ զինքը.
Պ. Նախ մեծ պատիւ ու սէր ցըցուց. բայց վերջը սկսաւ Անին ուզել. Գագիկ ամենևին կերպով միայ յանձն չառաւ. ան ատեն Վեստ Սարգիս ու իր կուսակիցներն Անին բանալիները կայսեր զրկեցին:

Հ. Գագիկ երբոր տեսաւ Անին բանալիները ինչ ըրաւ.
Պ. Կրքէն ու յուսահատութենէն թագաւորութիւնն ալ ձգեց իրեք տարի իշխելէն ետքն. կայսրը առ բանիս վրայ ուրախացած՝ Գագիկայ քանի մը քաղաքներ տուաւ ու ինքը Հայաստանի տիրեց (1045):

Հ. Բագրատունեաց թագաւորութեան կործանելէն ետքը, ինչ խեղճութիւններու հասաւ Հայաստան.
Պ. Ամեն տեսակ թշնամի Հայաստանի վրայ վագերով մտքէ Քչանցած շարիքը հասուցին Հայոց, որոնց մէջ նշանաւոր եղան Տուղրիւ, Ալփասլան ու իր տղան Մելիք շահ:

Քաջ թաթուլ Տուղրիւի զինաց

Հ. Աս միջոցներուն մէջ ինչ քաջութեան գործ կը պատմուի Թաթուլ սպարապետին վրայօք.

Պ. Ասիկայ Տուղրիւին զօրաց դէմ ելլելով, շատ շարիք հասցընելէն վերջն, անոր իշխաններէն մէկուն տղան վիրաւորեց: Երբոր թէ Թաթուլ բռնուելով Տուղրիւին զիմացն ելաւ, ըսաւ Տուղրիւ. «Թէ որ ապրի տղան զքեզ ալ կ'ազատեմ»: Պատասխան տուաւ Թաթուլ. «Թէ որ զարնուածքը իմս է՝ չապիր»: մեռաւ տղան, անոր համար զինքն ալ սպաննեցին:

Հ. Ալփասլան Տուղրիւին յաջորդելով ինչ շարիք հասուց Հայոց.
Պ. Երկար ատեն Անին պաշարելէն ետքը առաւ ու սոսկալի շարգեր ըրաւ Անույ մէջ:

Հ. Գագիկ Արաւեսան ի՞նչ հնարքով ազատեցաւ Ալփասլանին հա-
բուածէն .

Պ. Սուգի լաթեր հագած Ալփասլանին դիմացը ելաւ, ըսելով որ
«Տուգրիլին մահուանը համար սուգի մտեր եմ» . Ալփասլան վրան
խղճալով սիրով պագտուեցաւ հետը ու չարիք մը չհասուց .

Հ. Գագիկ Բ. ինչո՞ւ համար թշնամացաւ Յունաց հետ .

Պ. Կապադովկիոյ Յոյներն շարաշար կը նախատէին զՀայերը .
ու Կեսարիոյ մետրապօլիտն ալ իր շան անունը Արմէն դրեր էր,
ինչպէս նաև ուրիշ շատերն .

Հ. Գագիկ Բ. աս նախատանաց վրէժն ինչպէս հանեց .

Պ. Երբոր մետրապօլիտն քովն կերակուրի գացեր էր, խնդրեց
Գագիկ որ շունը կանչէ . մետրապօլիտն ալ Արմէն ըսելով կանչեց .
ան ատեն Գագիկայ ծառաներն բռնեցին շունն ու մետրապօլիտը
ու պարկի մը մէջ դնելով սկսան շունը շարաշար ծեծել . ան ալ
կատաղութեամբ այնչափ խածաւ զմետրապօլիտը որ երկուքն ալ
պարկին մէջ մեռան .

Հ. Յոյնք իրենց վրէժը ինչպէս հանեցին Գագիկէն .

Պ. Երբոր անգամ մը Կիզիստուա բերդը գացած՝ պարտիզին մէջ
կը հանգչէր, բերդին տէրերն, որոնք յոյն էին, դարան մտնելով
բռնեցին զինքը ու սոսկալի տանջանքներով սպաննեցին . վերջը
մարմինն ալ բերդին վրայ կախեցին : Թշուառութեամբ թագաւորեց
ու ապրեցաւ, խեղճութեամբ ալ մեռաւ (1079) :

Հ. Յոյներն որչափ ատեն տիրեցին Հայաստանի .

Պ. Քիչ միջոց . վասն զի Մելիք շահ Յոյները հալածեց ու ինքը
տիրեց Հայաստանի :

Հ. Բագրատունեաց տէրութիւնն կործանելէն ետև, մէկալ ապրա-
տամբ կամ բռնաւոր թագաւորներն ի՞նչ եղան .

Պ. Աս միջոցներուն վերցուեցան անոնք ալ, որ էին Արծրունեաց
ու Կարսի թագաւորութիւնն . որ իրեք թագաւոր ունեցաւ Մուշեղ,
Աբաս ու Գագիկ, որ իր տէրութիւնը Յունաց տուաւ և ինքը Մամն-
դաւ բերդը քաշուեցաւ (1066) :

Ի Շ Խ Ա Ն Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Ռ Ո Ի Բ Ի Ն Ե Ա Ն Յ

Դ Ա Ս Ի Ա .

Ռուբրէն Ա . Կոստանդիէն Ա . Թորոս Ա . Լևոն Ա . Թորոս Բ . Մշեհ
և Ռուբրէն Բ :

Հ. Ռուբրինեանց թագաւորութիւնը ի՞նչպէս սկսաւ .

Պ. Բագրատունեաց տէրութեան կործանելէն երեսունընտրս տարի
վերջը, Ռուբրէն անունով իշխան մը Գագիկայ ազգականութենէն,
Կիլիկիոյ կողմերն երթալով հոն տեղի Հայոց սիրտը վաստակեցաւ,
ու խել մը կտրիճ գլուխն ժողվելով քանի մը պղտի քաղաքներու
տիրեց ու սկսաւ կառավարել զանոնք (1080) :

Հ. Ռուբրէն որչափ ատեն իշխեց .

Պ. Գող Վասիլ ըսուած իշխանին օգնութեամբն ուրիշ քաջու-
թիւններ ալ ընելէն վերջն Յունաց դէմ, տասնըվեց տարի իշխելէն
ետքը մեռաւ .

Հ. Ո՞վ յաջորդեց իրեն .

Պ. Իր որդին Կոստանդին Ա . որ խելքով հինգ տարի կառավարեց
տէրութիւնը ու Լատինացոց՝ որ սուրբ երկիրը ազատելու կ'եր-
թային՝ օգնեց . որոնցմէ վերջն շատ ընծաներ ու պատիւներ առաւ :

Հ. Թորոս Ա . իր հօրը տեղը յաջորդելով ի՞նչ քաջութիւններ
ըրաւ .

Պ. Յոյներէն պատերազմով Անարզարա քաղաքը առաւ . Սկիւ-
թացիները ու Պարսիկները որ Հայաստանի վրայ կը վազէին՝ ցրուեց
ու փախուց . Կիլիստուա բերդն ալ վարպետութեամբ առնելով Գա-
գիկը մեռցընողները սպաննեց : Թորոս քսանուիրեք տարի իշխեց
ու մեռաւ :

Հ. Թորոս Աին ո՞վ յաջորդեց .

Պ. Իր եղբայրն Լևոն Ա . որ Մամեստիա և ուրիշ շատ քաղաք-
ներ առնելով ամենուն սիրտը վախ ձգեց՝ ինչուան նաև Յունաց ալ :

Հ. Լևոն Ա. Ինչպէս բռնուեցաւ Պետեին Անտիոքի կոմսէն.
 Պ. Պետեին՝ Լևոնին վրայ նախանձելով զինքը սեղանի կանչեց ու բռնելով բանտ դրաւ. Լևոն քանի մը քաղաքներ ու իր որդին պատանդ տալով ազատեցաւ:

Հ. Լևոն աս նախատանաց վրէժը ինչպէս հանեց.
 Պ. Մէկէն զօրք ժողվեց ու տուած քաղաքները ետ առնելէն զատ, այնչափ նեղը ձգեց Պետեինը, որ ինքը Լևոնին պատանդներ տալով՝ հազիւ ազատեցաւ ձեռքէն:

Հ. Լևոն ինչուան վերջը կրցաւ խաղաղութեամբ իշխել.
 Պ. Զէ. վասն զի Յովհաննէս Պերփեռուժէն անհամար զօրքով վրան պատերազմի ելաւ՝ նախանձելով ըրած քաջութիւններուն վրայ. Լևոն իշխաններուն անմիաբանութեամբ անօգնական մնալով յաղթուեցաւ, ու բռնուելով Կոստանդնուպօլիս բանտ դրուեցաւ (1137):

Հ. Լևոն որչափ ատեն բանտ կեցաւ.
 Պ. Տարի մը բանտը մնալէն վերջը՝ կայսրը վրան խղճալով բանտէն հանեց ու իր պալատը կը պահէր: Քանի մը տարիէն նորէն բանտը դրուեցաւ իր Թորոս որդւոյն հետ մէկ տեղ, ուր որ սրտին ցաւէն մեռաւ:

Հ. Թորոս Բ. Ինչ կերպով իշխանութիւնը ձեռք ձգեց.
 Պ. Երբոր Կիւ Մանուէլ կայսր եղաւ՝ Թորոս որ արդէն բանտէն ելած էր՝ փախաւ, ու Կիլիկիա գալով յայտնեց իշխաններուն իրեն ով ըլլալը. անոնք ալ միաբանեցան ու զինքը իշխան դրին իրենց վրայ, որ սկսաւ մէկէն քաջութիւններ ընել:

Հ. Կիւ Մանուէլ երբոր լսեց Թորոսին քաջութիւնները ինչ ըրաւ.
 Պ. Անդրոնիկոս զօրավարը զրկեց շատ զօրքով որ երթայ Թորոսը շղթայի զարկած Կոստանդնուպօլիս բերէ:

Հ. Անդրոնիկոս կրցաւ կայսեր պատուէրքը կատարել.
 Պ. Զէ. վասն զի երբոր լսեց Թորոս աս բանս՝ սաստիկ բարկանալով, անանկ քաջութեամբ պատերազմեցաւ, որ մեծ ջարդ տալէն ետքը Յունաց, շատ իշխաններ ալ գերի բռնեց անոնցմէ:

Հ. Թորոս ինչ ըրաւ աս իշխանները.
 Պ. Կայսրը խիտ շատ ստակով գնեց իրմէ, Թորոս բոլոր առած ստակը զօրաց բաժնեց զեսպաններուն առջին, երբոր անոնք զարմացան՝ ըսաւ Թորոս. «Կամաւ ըրի որպէս զի նորէն բռնեն ձեր իշխանները»:

Հ. Ինչո՞ւ համար նորէն պատերազմ բացուեցաւ Հայոց և Յունաց.
 Պ. Ստեփանէ Թորոսի եղբայրն ապստամբելով իրմէ՝ շատ շարիք

հասուց Յունաց. անոնք ալ հնարքով մը զինքը բռնելով եւացեալ Զուրի մէջ սպաննեցին. ասով պատերազմ բացուեցաւ Յունաց ու Թորոսին մէջ:

Հ. Թորոս աս պատերազմներուն մէջ ալ յաղթեց Յունաց.
 Պ. Առջի բերանները՝ միշտ յաղթեց. բայց երբոր տեսաւ որ Կիւ Մանուէլ մեծ պատրաստութեամբ վրան կուգայ, հաշտութիւն ըրաւ կայսեր հետ, ու քանի մը տարիէն մեռաւ քսանըջորս տարի իշխելէն ետքը:

Հ. Ինչո՞ւ համար Թորոսին մեռնելէն ետքը խռովութիւն ինկաւ Հայոց մէջ.
 Պ. Վասն զի Թորոսին տղան պզտիկ ըլլալով իրեն խնամակալ դրուեցաւ Թովմաս Պալլ որ ազգաւ Լատին էր: Մլեհ՝ Թորոսին եղբայրը, որ արդէն ապստամբած էր՝ Բերիայի ամիրայէն օգնութիւն առնելով եկաւ ու ինքը սկսաւ իշխել, շատ խռովութիւններ ըլլալէն ետքը:

Հ. Մլեհ որչափ ատեն իշխեց.
 Պ. Հինգ տարի իշխելէն ետքը սպաննեցին զինքը՝ իրեն անկարգութիւններուն համար, ու Ռուբէն Բե իշխան դրին (1174):

Հ. Ռուբէն Բ. Ինչպէս կառավարեց իր պզտի տէրութիւնը.
 Պ. Շատ մեծ խնամք ունեցաւ իր երկրին բարեխառութեանը վրայ. բայց ափսոս որ Հեթում Լամբրոնի իշխանն հետը թշնամացաւ. պատճառաւ որ Ռուբէն՝ Տարսոնը Յունաց ձեռքէն առեր էր:

Հ. Ինչ հետեանք ունեցաւ աս երկու իշխանաց թշնամութիւնն.
 Պ. Պատերազմի ելան իրարու դէմ, ու Հեթում յաղթուելով օգնութեան կանչեց Պեմոնդ անունով Անտիոքայ լատին կոմսը. Պեմոնդ ալ բարեկամութիւն ձեւացընելով Ռուբենի հետ, բռնեց զինքը ու շղթայի զարկաւ:

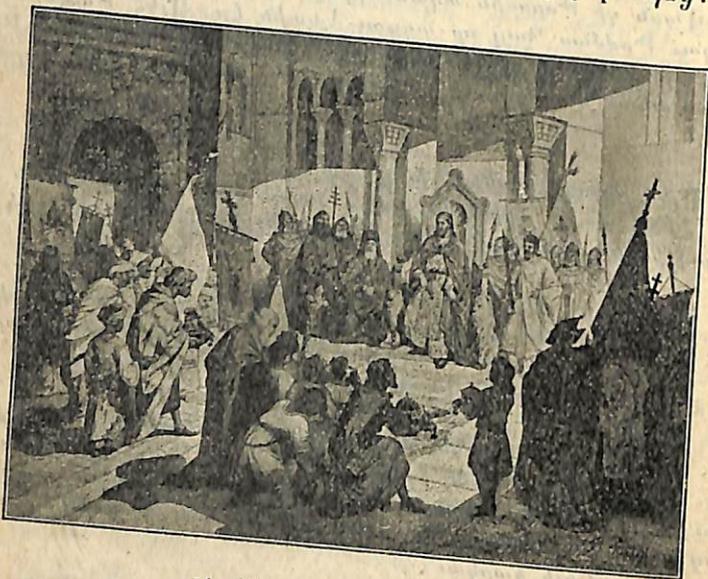
Հ. Ինչ կերպով ազատեցաւ Ռուբէն բանտէն.
 Պ. Լեւոն՝ Ռուբենին եղբայրն լսելով աս բանս՝ շատ զօրքով սաստիկ նեղը ձգեց Հեթումն ու Պեմոնդը, ու իր եղբայրը ազատելով բերաւ ամրուր նստեցուց:

Հ. Ռուբէն Բ. որչափ ատեն իշխեց.
 Պ. Տասըմէկ տարի իշխելէն ետքը վանք մը քաջուելով կրօնաւոր եղաւ, ու Լեւոնը իր տեղը իշխեցուց:

ԴԱՍ ԻԲ.

Լեոն Բ. Փիլիպպոս ու Հերոս Ա. Լեոն Գ.

Հ. Լեոն Բ. Բնչ բաներով երեւելի եղաւ.
Պ. Իրեն իմաստութեամբ, քաջութեամբն ու ան ամեն կատարելութիւններով որ թագաւորի մը հարկաւոր են. որով նաև իր տէրութիւնը ամենայն մասամբ ծաղկեցուց ու ընդարձակեց:

Լեոն ընթիւ գանակալութիւնը

Հ. Ինչպէս թագաւոր եղաւ Լեոն Բ.
Պ. Երուսաղեմի վրայ գացող խաչակիր զօրաց օգնելով անունը խոտաւցաւ. բայց ինքը մեռնելով իրեն յաջորդն Հենրիկոս և Կեղետիանոս Պապը կատարեցին Փրեզբերիկոսի խոտամուկը թագ ու թուղիկոսէն (1198):

Հ. Լեոն թագաւոր օծուելէն ետքը Բնչ պատերազմներ ըրաւ.
Պ. Քայքառուղ Իկոնիոյ ամիրային յաղթեց, թէպէտ և սկզբան

յաղթուեցաւ իշխաններուն յանդգնութեանը պատճառաւ. նոյնպէս նաև Բերիոյ ամիրային ալ յաղթեց, ուսկից շատ աւար առաւ ու անոր իրմէ պահանջած հարկը՝ ինքը անկէ առաւ:

Հ. Լեոն Բ. որչափ ատեն թագաւորեց.
Պ. Երեսուներջորս տարի. ու բարի անուամբ մեռաւ:

Հ. Լեոն Բին տեղը ո՞վ անցաւ:
Պ. Արու տղայ շունենալով՝ Զապէլ անունով աղջիկը տեղն անցաւ: Իշխաններն միացան ու Զապէլը Փիլիպպոս անունով լատինի մը հետ կարգեցին որ մօր կողմանէ միայն հայ էր. ասիկայ երկու տարի իշխելէն ետքը սկսաւ Սոսոյ հարստութիւնները Անտիոք կրել. սա բանիս բարկանալով իշխաններն բանտ դրին զինքը՝ ուր որ մեռաւ քիչ ատենէն:

Հ. Փիլիպպոսին տեղը ո՞վ յաջորդեց.
Պ. Հեթում Ա. որ Զապէլին հետ կարգուելով ինքը թագաւոր եղաւ ու շատ զարգարեց Հայաստանը:

Հ. Ինչո՞ւ համար Հեթում Թաթարաց Մանգոյ խանին գնաց.
Պ. Տեսնելով որ Թաթարներն շատ շարիք կը հասցընեն Հայաստանի, ու կրնան նաև իր երկրին վրայ ալ գալ, ելաւ Թաթարստան գնաց որպէս զի խանին սղաչէ որ վլսաւ չընեն Հայոց: Մանգոյ խանը սիրով ընդունեցաւ զինքը և խնդիրքը կատարեց:

Հ. Հեթում Թաթարստանէն դառնալէն ետքը ինչ պատերազմներ ըրաւ.
Պ. Իկոնիոյ ամիրան վրան նախանձելով պատերազմի ելաւ, բայց յաղթուեցաւ: Նոյնպէս նաև Կոստանդին Լամբրոնի իշխանը ապրտամբելով՝ Իկոնիոյ ամիրային հետ միաբանած վրան պատերազմի ելաւ. բայց երկուքն ալ յաղթուեցան:

Հ. Հեթում վերի ըսած թշնամիներէն զատ ուրիշ ինչ նոր թշնամի ունեցաւ.
Պ. Փնտուխտար Եգիպտոսի ամիրան, որ Սկիւթացոց և ուրիշ շատերուն յաղթելէն ետքը, դեսպան զրկեց Հեթումին որ Եգիպտացոցմէ առած քաղաքները ետ տայ. Հեթում յանձն շտաաւ աս բանս ու իր երկու որդիքը Լեոնն և Թորոսը թողլով անոր դէմ, ինքը գնաց որ Թաթարներէն օգնութիւն առնէ:

Հ. Թորոս և Լեոն կրցան Փնտուխտարին յաղթել.
Պ. Թորոս պատերազմի մէջ մեռաւ: Լեոնն ալ գերի ինկաւ. ասով բոլոր երկիրը թշնամիներէն կոխկուտուեցաւ:

Հ. Հեթում ետ դառնալով ինչպէս գտաւ Կիլիկիան.
Պ. Ամեն բան տակն ու վրայ ու աւերակ դարձած. և տեսնելով

որ դարձան չկայ ետ ճամբեց վարձուոր զօրքերը, և աղաչանքով և շատ ստակ տալով Աւոնը գերութենէ ազատեց:

Հ. Աւոնին դառնալէն ետքը դեռ որչափ ալ թագաւորեց Հեթում:

Պ. Քիչ մը ատենէն Աւոն որդւոյն յանձնեց թագաւորութիւնը ու ինքը Կրազարկ վանքը քաշուելով բարի մահուամբ մեռաւ, քառասունը հինգ տարի թագաւորելէն ետքը:

Հ. Աւոն Գ. ինչպիսի մարդ էր.

Պ. Խոհեմ, բարեպաշտ և ուսումնասէր, որով մէկէն սկսաւ դըպրոցներ բանալ ու գիտութիւնը ծաղկեցնլ, որպէս զի սգիտութեան, նախանձու, ատելութեան և փառամոլութեան անիծեալ շառաւիղները չորցընէ. բայց ափսոս ինչպէս որ կ'ուզէր վախճանին չհասաւ (1269):

Հեթում Վ. կ'ողբայ իւր երկու որդիքը

Հ. Ի՞նչ արգելք եղաւ որ Աւոն միտքը դրածը չկրցաւ առաջ տանիլ.

Պ. Իշխաններէն ոմանք հետը թշնամանալով զացին Փնտուկ տարը Աւոնին դէմ գրգռեցին. ան ալ անթիւ բաղմութեամբ Կիլիկիոյ վրայ եկաւ. Աւոն անօգնական մնալով փախաւ պահուըտեցաւ, որով թշնամիք ամեն չարիք հասուցին:

Հ. Աւոն տեսնելով Կիլիկիոյ աւերմունքը ի՞նչ ըրաւ.

Պ. Ելաւ պահուըտած տեղէն ու քիչ մը զօրք ժողովելով Սմբատ եղբօրը հետ միացած հալածեց Եգիպտացիները, ու յաղթեց նաև Իկոնիոյ ամիրային: Տասնըինը տարի թագաւորելէն ետքը մեռաւ:

ԳՍՍ ԻԳ.

Հերոսմ Բէն. միևնև Ռուբիկենեանց քագաւորութեան կործանելը:

Հ. Հեթում Բ. ինչո՞ւ թագաւոր չօծուեցաւ.

Պ. Վասն զի սաստիկ կրօնասէր ու բարեպաշտ ըլլալով, չէր ուզեր արտաքին բաներու խառնուիլ. անոր համար ալ շորս տարի իշխելէն ետքը վանք մը քաշուեցաւ ու Թորոս եղբայրը թագաւորեցուց (1293):

Հ. Թորոս Գ. որչափ ատեն թագաւորեց.

Պ. Երեք տարիէն թագաւորութիւնը ձգեց ու ինքն ալ վանք մը քաշուեցաւ, ստիպելով որ նորէն Հեթում գայ թագաւորէ:

Հ. Աս միջոցներուն ինչ խռովութիւն եղաւ Կիլիկիոյ մէջ.

Պ. Մարիամ կայսրուհիին աղաչանքովն (որ իրենց քորն էր) Հեթում ու Թորոս Կ. Պօլիս գացին. ան միջոցին Սմբատ մէկալ եղբայրնին՝ իշխանները համոզելով ինքը թագաւոր օծուեցաւ. ու երբոր անոնք կը դառնային՝ դէմերնին ելլելով երկուքն ալ բռնեց, Հեթումը կուրցուց ու Թորոսը սպաննեց:

Հ. Սմբատ կրցաւ հանգիստ թագաւորել.

Պ. Չէ. վասն զի Կոստանդին մէկալ եղբայրնին աս բանիս վրայ բարկանալով, շատ զօրքով Սմբատին վրայ ելաւ ու յաղթելով աւոր՝ բռնեց զանիկայ ու բանտ դրաւ, և ինքը անոր տեղը թագաւորեց: Հեթումն ալ բանտէն հանած հանգիստ կը պահէր:

Հ. Կոստանդին Բ. որչափ ատեն թագաւորեց.

Պ. Երկու տարիի չափ. վասն զի երբոր հրաշքով մը Հեթումին աչքերը բացուեցան, ամենքը սկսան ուզել որ նորէն Հեթում թագաւորէ. բայց երբոր Կոստանդին աս բանիս վրայ սկսաւ խռովու թիւն հանել, Հեթում ալ բռնեց զինքը և Սմբատն ալ մէկտեղ Կ. Պօլիս զրկեց:

Հ. Հեթում Բ. երբորդ անգամ թագաւորելով ի՞նչ ըրաւ.

Պ. Այլ և այլ անգամ Եգիպտացուց ու Լիկարոնացուց յաղթելէն վերջը, իր Թորոս եղբօրը տղան Աւոնը՝ իր տեղը թագաւորեցուց, ու ինքը նորէն առանձնացաւ վանքը. բայց միշտ խորհրդով կ'օգնէր Աւոն Գին, որ խելացի ու բարեպաշտ էր:

Հ. Աւոն Գին ատենը ինչ նոր խռովութիւն ինկաւ Կիլիկիոյ մէջ.

Պ. Աւոն Գ. Գրիգոր Անաւարգեցի կաթողիկոսին յորդորելովն

Ստոյ մէջ եկեղեցական ժողովք մը ընել տուաւ: որուն մէջը շատ բան փոխեցին ծէսերու վերաբերեալ. շատ մը խռովարար ու անկարգ մարդիկ աս բանիս վրայ բարկացած մեծամեծ խռովութիւններ հանեցին Կիլիկիոյ մէջ, ու ասոնք ալ բաւական չսպելով՝ անըզգամութեամբ գնացին Թաթարաց Պիլղար իշխանը, որ Անարզարա կը նստէր, Լեոնին զէմ զրգոնեցին:

Հ. Պիլղար ինչ չարիք հասուց Լեոնին.

Պ. Խարդախութեամբ Լեոնը իրեն կանչեց, իբրև թէ խորհուրդ հարցընելու համար. ան ալ շատ իշխաններով ու Հեթումն ալ մէկտեղ առած ելաւ գնաց. Պիլղար նախ սիրով ընդունեցաւ ու վերջը զամենքն ալ թրէ անցուց (1308):

Հ. Լեոն Դին ո՞վ յաջորդեց.

Պ. Օշին Հեթումին եղբայրը շատ զօրք ժողոված Պիլղարին. զօրքերը ցրուեց փախուց ու ինքը թագաւոր եղաւ, ստիպելով որ Ստոյ ժողովքին կանոնները պահուին: Օշին զրեթէ աստուածային հրաշքով մը Նարք Եգիպտոսի ամիրային ալ յաղթեց որ շատ զօրքով վրան եկեր էր. տասուերկու տարի թագաւորեց ու լաւ մահուամբ մեռաւ:

Հ. Լեոն Ե. իր հօրը տեղը յաջորդելով ինչ տեսակ կառավարութիւն ունեցաւ.

Պ. Ռուբինեանց թագաւորներուն մէջ զրեթէ ամենէն աւելի անգութ և անկարգ կեանք անցընողը ինքն եղաւ, որով իր կինը, եղբայրը ու Օշին Պայլ փեսան սպաննել տուաւ անիրաւութեամբ:

Հ. Լեոն Եին ատենը օտար թշնամիներն ինչ չարիք հասուցին Կիլիկիոյ.

Պ. Եգիպտոսի Սուլթանն, Թաթարներն ու Թուրքերն շատ անգամ Կիլիկիոյ վրայ վազելով շատ փեսաներ հասուցին, միշտ պատճառ բերելով որ Հայերն Լատինացոց հետ թղթակցութիւն ու վերաբերութիւն ունին ու զանոնք կը զրգոնեն Նրուաղեմի վրայ գալու:

Հ. Լեոն Ե. որչափ ատեն թագաւորեց.

Պ. Քսանրմէկ տարի. շատ անհանգիստ ու խեղճ կերպով:

Հ. Ո՞վ յաջորդեց Լեոն Եին.

Պ. Յովհաննէս Պայլ ազգաւ լատին. ասիկայ տարիէ մը սպաննուեցաւ իշխաններէն իր հայատեցութեանը համար:

Հ. Յովհաննեսին ո՞վ յաջորդեց.

Պ. Եղբայրը Գուխտոն, որ երկու տարիէն սպաննուեցաւ, Լատինի ծէս ազգին մէջ մտցնել ուզելուն համար:

Հ. Կոստանդին՝ Գուխտոնին տեղը յաջորդելով, ինչ ճամբայ բռնեց.

Պ. Թէպէտ և ազգաւ լատին էր. բայց խելքով կառավարեց

ազգը տասնըութը տարի: Նոյնպէս ասոր ատենն ալ Եգիպտոսի ամիրան շատ զօրքով Կիլիկիոյ վրայ եկաւ. բայց չարաչար յաղթուեցաւ Կոստանդինէն:

Հ. Լեոն Զ. ինչ տեսակ կառավարութիւն ունեցաւ.

Պ. Երկու տարի աթոռը առանց թագաւորի մնալէն վերջը, իշխաններուն փառամուլութեան համար, ընտրուեցաւ թագաւոր Լեոն Զ. որուն մայրը միայն հայ էր. խելացի ու բարեպաշտ ըլլալով շատ լաւ պիտի կառավարէր ազգը, բայց ավտոս ժամանակին պարագաները չթողուցին (1365):

Հ. Ռուբինեանց թագաւորութիւնը ինչպէս կործանեցաւ.

Պ. Լեոն տասնրմէկ տարուան թագաւորութեանը մէջ շատ անգամ Եգիպտացիներէն յաղթուելէն վերջը, Եգիպտոսի Սուլթանը Էլբէթ Կոպան անհամար զօրքով վրան եկաւ ու երկար ատեն պատերազմելէն ետքը բռնեց Լեոնը ու շղթայի գարնելով Եգիպտոս տարաւ, որով վերջացաւ Հայոց թագաւորութիւնը Քրիստոսի 1375 թուականին:

Հ. Լեոն Զ. ինչ եղաւ Եգիպտոսի մէջ.

Պ. Եօթը տարի բռնաբ կեցաւ հաւատարմ շուրանալուն համար. վերջը Սպանիացոց Յովհաննէս թագաւորին աղաչանքովն գերութեմէ ազատեցաւ:

Հ. Լեոն գերութեմէն ազատելէն ետքը ո՞ր գնաց.

Պ. Նախ Նրուսաղէմ, ուր իր ընտանիքը թողուց և ինքը անցաւ Հոռոմ. վերջը Յովհաննէս Սպանիոյ թագաւորն իրեն բնակութեան տեղ տուաւ:

Հ. Ո՞ր մեռաւ.

Պ. Փարիզ. երրորդ գացեր էր հոն ճամբորդութեան համար՝ մեռաւ 1393ին, նոյեմբերի 19ին վաթսուն տարուան, ու թաղեցաւ Կեղեստինեանց վանքին մէջ, ուր որ մինչև հիմա կայ իր գերեզմանը:

ԳՍՍ ԻԴ.

Ռոտրիկեանց տերոտրեան կործանելէն մինչև մեր ատենի եղած դիպուածները.

Հ. Լանկիթիմուր ինչ չարիք հասուց Հայաստանի.

Պ. Ռուբինեանց թագաւորութեան կործանելէն տասուերկու տարի չափ ետքը, Լանկիթիմուր Էօզպէք թագաւորն շատ տեղերու տիրելով Հայաստանի վրայ եկաւ, շատ տեղ այրեց աւրըտըկեց ու շատ ալ արիւնհեղուութիւններ ըրաւ, մասնաւորապէս Սեբաստիոյ մէջ (1387):

Հ. Ինչ մարդ էր Պելիզինէ Ուռպելիան.

Պ. Քաջ և խոհեմ մարդ մըն էր որ Սիւնեաց գաւառին մէջ (Խափանի կողմերը) հինգ վեց հազարի չափ Հայերու վրայ կ'իշխէր հայրաբար, ու զամենքն կը խնամէր:

Հ. Ո՞րչափ տեւեց ասոր իշխանութիւնն.

Պ. Վրաց թագաւորն վրան նախանձելով՝ Ամնադին անունով անդգամ և շահատէր Հայու մը ձեռքով թոյն խմցընել տուաւ ու մեռուց. թէպէտ և վերջը Ամնադինն ալ շարաշար մահուամբ սպաննուեցաւ (1438):

Հ. Ինչ չարիք հասուց Հայոց Շահարաս Պարսից թագաւորն.

Պ. Սոսկալի արիւնհեղութիւններ ընելէն ետքը. հազարաւոր ընթանկեցուց. բայց աս ճամբորդութեան մէջը անհամար մարդիկ խեղճարար մեռան, ու մնացածներն հասան տասուերկու հազար տուն (1604):

Հ. Ինչ գիտելիք կայ Դաւիթ Սիւնի իշխանին վրայ.

Պ. Խելացի ու կտրիճ մարդ ըլլալով Սիւնեաց աշխարհքին կողմերն շատ զօրալու ասկէ 175 տարի մը առաջ՝ իր քանի մը կըտրիճներովն, ու շորս տարի Տաճիկներուն դէմ պատերազմեցաւ քաջութեամբ: Իրեն հետն էին Մխիթար, Տէր Աւետիք և Մելիք Բարսաղան կտրիճ հայերը (1724):

Հ. Դաւիթ որչափ ատեն իշխեց.

Պ. Վեց տարի, շատ յաղթութիւններ ընելէն ետքը՝ մեռաւ յիսունըշորս տարուան ու իրեն յաջորդեց Մխիթար:

Հ. Մխիթարին իշխանութիւնը որչափ ատեն տեւեց.

Պ. Շատ քիչ. վասն զի քովի մարդիկն զինքը անօգնական ձգելով փախան ցրուեցան, ու վերջը զինքն ալ սպաննեցին: Ստոնցմէ վերջը Հայոց վրայ իրենց ազգէն իշխող մը չեղաւ, բաց ի գեղերու վերակացուներէն. Հայաստան ալ Պարսից և Օսմանեանց և վերջը Ռուսաց իշխանութեան տակն անցաւ: Շատ թշուառութիւններէ ու խեղճութիւններէ վերջը հիմայ կրթութեամբ, գիտութեամբ և հայրենասէր անձանց ջանքով՝ արգերնիս յառաջադիմութեան մէջ է:

ԳՍՍ ԻԵ.

Հ. Ո՞վ էր նատըր Շահ, և ազգերնիս ինչ վիճակ ունեցաւ այս ատեն.

Պ. Նատըրշահ որ կ'ըսուի նաև Թահմազ Դուլի, Պարսից Թահմազ շահին ծառայութեան մէջ էր, որ իւր թագաւորին դէմ զրգուելով մեծամեծները և զօրքերը՝ զինքը որդւոյն հետ սպաննելէն վերջը՝ 1737ին Մուղանի դաշտին մէջ Պարսից շահ ընտրուեցաւ: Արբահամ Կոնտացի կաթողիկոսը թագաւորին սուրը օրհնեց, և կապեց անոր մէջը, ցուցընելու համար որ Հայոց ալ թագաւոր է: Մինչև 1746 թուական գրեթէ միշտ Օսմանցուց հետ պատերազմ ունեցաւ, և Պարսից մնաց Հայաստանի արևելեան մասը:

Հ. Նատըր շահի ատեն Հայաստան ինչպէս կը կառավարուէր.

Պ. Թագաւորէն եօթն վերակացուներ որոշուած էին, որոնցմէ երեքը պարսիկ էին և չորսը հայ՝ ամեն մի գաւառի համար. և ամեն տարի հաշիւ կու տային թագաւորին:

Հ. Մէհէմէտ Գուլի ինչ չարիք ըրած է Հայոց:

Պ. Նատըր շահի հրամանով Մէհէմէտ Գուլի պարսիկ իշխանը Հայաստան եկաւ և Շահին դէմ դժգոհ երեսուն երեք հայ իշխանները խաբէութեամբ բռնեց կուրցուց և անոնց ստացուածքը թագաւորին զրկեց:

Հ. Ո՞վ էր Հայտար Գուլի.

Պ. Նատըր Շահի մեռնելէն վերջը Հայտար Գուլի՝ պարսիկ իշխան մը խան անուանուեցաւ Հայաստանի Պարսից մասին վրայ. նախ մը խան անուանուեցաւ Կարուեցաւ իրենց հետ: Այս ժամանակ սիրով և ապա թշնամութեամբ վարուեցաւ իրենց հետ: Այս ժամանակ երևելի էր Յովհաննէս Խոյսաբեկի Շահկերտ աւանին իշխանը, որ քանի մը հարիւր անձինքներով Հայտարայ դէմ շատ քաջութիւններ ցցուց, բայց յետոյ խանին խորամանկութենէն խաբուելով եր ցցուց, բայց յետոյ խանին խորամանկութենէն խաբուելով եր ցցուց, բայց յետոյ խանին խորամանկութենէն խաբուելով մեծ թոյն խառնելով մեռցուց կարիճը:

Հ. Հայք երբ Պարսից այս անգութ վարմունքն տեսան ինչ ըրին.

Պ. Սկսան գաղթել Պարսից մասնէն ուրիշ տեղեր. ոմանք Լափանու կողմերը գացին, որ է հին Սիւնիքը: Հոս շատ անգամ անկախութեան հոգւով կուրեցան Պարսից դէմ մինչև ամբողջ այդ մասին տէր եղան Ռուբը: Ընդհանրապէս իշխանազունքս՝ արարացի բառովս Մելիք կը կոչուէին:

ԴԱՍ ԻԶ.

Հ. Հայաստան երբ բաժնուեցաւ Պարսից և Տաճկաց մէջ.

Պ. ԺԶ. դարէն բաժնուած էր Օսմանեանց և Պարսից մէջ: 1746ին Պարսից ձեռքը մնաց Ատրպատական գաւառն, Կուր և Երասխ գետերուն մէջ գաւառները մինչև Երևան:

Հ. Երբ սկսան ցրուիլ Հայք.

Պ. ԺԴ. դարէն սկսեալ գաղթեցին Կիլիկիա, Փոքր Ասիա, մինչև Եւրոպա. Հայաստան՝ բնակարան եղաւ Պարսից, Բրդաց, Թիւրքմէնից և Տաճկաց:

Հ. Ռուսք երբ տիրեցին Հայաստանի մի մասին.

Պ. 1826ին երբ Ֆէթհ-Ալի շահը Ռուսաց վրայ յարձակեցաւ Նիկողայոս կայսրը Մատաթիա հայազգի քաջ իշխանին և Բասգևիչ զորավարին քաջութեամբ տիրեց մինչև Էջմիածնի և Երևանի կողմերը: 1828ի դաշնագրութեամբ Ռուսաց մնացին Երասխ և Կուր գետի մէջ մնացեալ գաւառները:

Հ. Ռուսք ինչպէս ընդարձակուեցան Հայաստանի մէջ.

Պ. Տաճկաց դէմ 1828ի պատերազմին տիրեցին Ռուսք Հայաստանի մի մասին ալ, ինչպէս նաև 1877 կոտուղ ալ դեռ աւելի յառաջեցին. որով Հայաստանի մեծ մասին տէր եղան Ռուսք:

Հ. Երբ սկսան Հայք գաղթիլ Ռուսաստան.

Պ. 1060էն սկսեալ յայտնի յիշատակ կայ, որ Հայք Ռուսաստան կը գաղթեն Աղեքսանդր Քիէվի իշխանին հրաւիրովը. 1659ին Պարսկաստանի հայ վաճառականք առևտրական դաշն կը գնեն: 1720ին Մեծն Պետրոս Ռուսաց մէջ արուեստ և վաճառականութիւն ծաղկեցընելու համար երևելի քաղաքներու մէջ հայ գաղթականներ բերել սուուա: 1780ին Կատարինէ Բ. Ղրիմէ գաղթող Հայերը հրաւիրեց, որոց մի մասը Տոն գետին կողմերը եկան, շինեցին նոր Նախիջևանը:

Հ. Ինչ տեղեկութիւն կայ Աժտերխանի Հայոց վրայ.

Պ. 1239ին Անի քաղաքին աւերման տուեն փախան եկան Աժտերխան բազմութիւն մը և հարիւր տարի վերջ անցան Ղրիմ, Լեհաստան, Մաճառաստան և ուրիշ տեղեր: 1700էն վերջը Պարսկաստանէն վաճառականութեամբ կամ ուրիշ պատճառներով եկան Ժողովեցան ուրիշ գաղթականներ: Անուանի է Պարոն Աղապապ բաբերար ազգայինը, որ 40 տղոց համար դպրոց մը կանգնեց. ինչպէս նաև ուրիշ մ'ալ Արղութեանց Երկայնաբազուկ Յովսէփ կաթողիկոսը՝ ապարանով. իսկ Լազարեան իշխանք ալ տեղացի ազգայնոց համար եկամուտ հաստատեր են:

Հ. Ղրիմու Հայոց վրայ ինչ տեղեկութիւն կայ.

Պ. Թաթարաց՝ Անի քաղաքը առնելէն վերջը բնակչաց մեծ մասը այլևայլ տեղեր գաղթեցին, ինչպէս նաև Ագսարա, ուր Թաթարներէն նեղուելով՝ ձենովացուցմէ խնդրելով անցան Կազարուա, Սուրղատ քաղաքները Ղրիմու, ուր զօրացան, բազմացան և շէնցուցին Գարասուպազարէն մինչև Սուրղաթ և Թէորոսիա: Կրկին

Ղրիմի Միլիտար

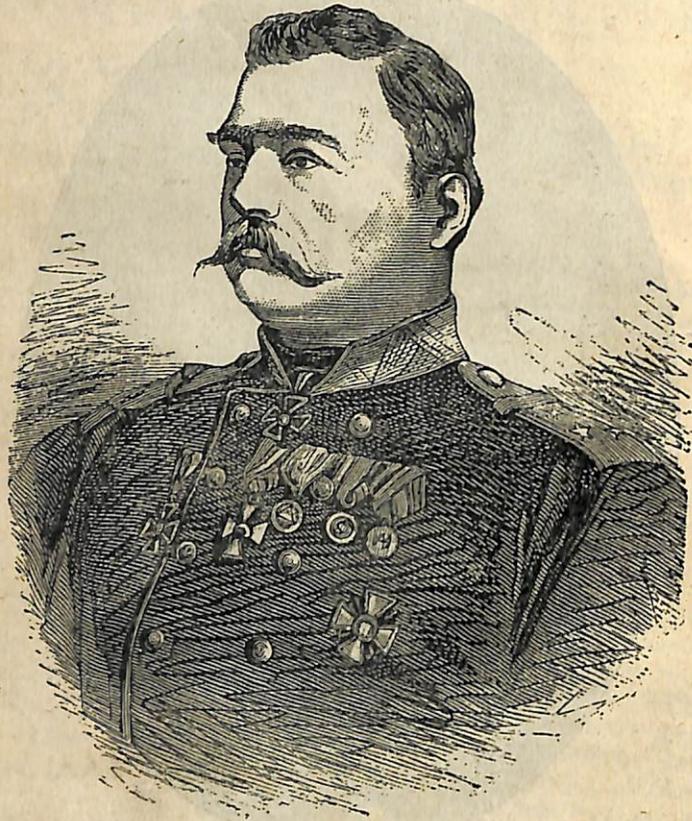
Թաթարներէն նեղուելով շատեր գաղթեցին Լեհաստան. այնպէս որ երբ Ռուսք 1772ին տիրեցին Քէֆէի՝ կ'ըսեն թէ հազիւ երեք հազար հայ կար ամբողջ Ղրիմու մէջ, Հիմակ 5000էն աւելի կը համարուին:

Հ. Ռուսաստանի ուրիշ որ քաղաքներու մէջ կը գտնուին Հայք.
Պ. Հայք կը գտնուին Բեզրուպուրկ, Մոսկուա և Տիֆլիս: Նշա-

նաւոր է Մաքուայի կազարեանց ձեւարանը և Տփղիսու ներսիսեան վարժարանը:

Հ. Արդեօք Ռուսաց Տէրութեան ծառայող ազգային երեւելի անձինք գտնուեցան:

Պ. Վերջին երկու դարուցս միջոց միշտ Ռուսաստանի մէջ հայ երեւելի և քաջ զորապետներ և սպաներ գտնուեցան, ինչպիսիք են

Տէր - Ղուկասով

Միրզայեան Մանուկ պէյ իշխանը, Մատթեան մեծ զորապետը, Տէլեան երկու եղբարք, Արամելիք և Մէլիքեան զորավարք, Յարութիւն կազարեան, Բէհպուտեան մեծ զորավարն, Կոռիս Մելիքով, Տէր-Ղուկասով և այլք:

Հ. Այս յետին տարիներուս մէջ արդեօք Ռուսաստանի մէջ ազգային գաղթականութիւնք աւելցան թէ պակսեցան.

Պ. Նոր և ծանօթ Սասունի և ընդհանուր Տաճկաստանի մէջ ահաւոր կոտորածին և հալածանաց պատճառաւ Հայեր՝ իրենց կեանքը և ընտանեկան յարկի պատիւն ապահովելու համար ցրուեցան ամեն կողմ, բայց աւելի Ռուսաստան. ուր թէպէտ ի սկզբան շատ նեղութիւններ քաշեցին, բայց յետոյ բարեբարներու առատ նպաստներովը և իրենց անխոնջ վաստակովը դարման տարին իրենց խեղճութիւններուն:

Հ. Ռուսաստանի Հայք այս վերջին դէպքերուն օգնեցին Տաճկաստանի ազգայնոց.

Պ. Հազարներով որբեր պատսպարելու համար ամեն ազգային անհատ իւր լուծայն չմոռցաւ, ինչպէս նաև անանկացեալ ընտանիքներու և սովէ տառապող ժողովրդեան օգնեց ամէն հայ, բայց աւելի Ռուսահայը և Ամերիկա գտնուած 20,000է շափ հայ գաղթականութիւնը:

Հ. Հիմակ մեր ազգը աւելի ո՞ր իւր անդորրութիւնը ունի.

Պ. Տաճկաստանի ահաւոր կոտորածէն մնացած Հայք իրենց անխոնջ տոկունութեամբը և համբերութեամբը կրկին սկսան արուեստներու և վաճառականութեան մէջ յառաջ երթալ, բայց դեռ բոլորովին ապահովութիւնը չէ հաստատուած: Պարսկահայք՝ հիմակուան Շահին համակրանքն շահելով մեծ յոյս կայ, որ օգտուին յառաջադիմելու գիտութեան և վաճառականութեան մէջ. Ռուսահայք կարելի է զուրցել որ հարստութեամբ և գիտութեամբ շատ բարձր են իրենց ամէն եղբայրներէն, և իրենց ընչիցը և իրենց ընտանեկան յարկին և կենացն ապահովութիւնն ունին:

ԴԱՍ Ի Է.

Հ. Հայք երբ Կեհաստան գաղթեցին.

Պ. Բազրատունեաց թագաւորութեան կործանելէն վերջը Անեցիք անցան ոմանք Ղրիմ, մաս մը Կեհաստան, ուր մերձաւորապէս 200,000 կը համարուին: Բաղմութիւնը բնակեցաւ Կալիցիայի Իլիով կամ Լեմպերկ քաղաքըն 1344էն Գաղիմիր թագաւոր նախ Կամիւնեցի Հայոց շնորհեց առանձին վարչութիւն մը և 1356էն ալ Լեմպերկի Հայոց 1516էն Սիկիմոնդ Ա. թագաւորին հրամանով շինուեցաւ Հայոց առաջին գատարանը Լեմպերկի մէջ: 1662էն դպրոց մը հիմնուեցաւ Նիկող եպիսկոպոսի աղաչանքով, ու կը դասախօսէր Կղեմէս Գալանոս:

Հ. Ի՞նչ բաներու մէջ նշանաւոր գտնուեցան Կեհաստանի Հայք.

Պ. Կեհաստանի մէջ ծաղկեցուցին վաճառականութիւնը. Տէրութեան պաշտօններուն մէջ մտնելով մեծ ծառայութիւններ մատու-

ցին և արևուսկանութեան պատիւը ստացան. զինուորութեան մէջ ալ ոմանք յառաջադէմ եղան մինչև զօրապետներ եղան և թագաւորին թիկնապահ:

Հ. Վեհատանի Հայք գլխաւորապէս ինչ պատճառաւ իրենց հին փայլը կորսնցուցին.

Պ. Նիկոլ Թորոսովիչ 1626ին ժողովրդեան կամաց հակառակ եպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ Մելքիսեդեկ կաթողիկոսէն. Լեմպէրկի մէջ շատ մը բռնութիւններ ըրաւ ժողովրդեան դէմ, երբեմն միանալով Լեհաց տէրութեան հետ և երբեմն Յիսուսեան կրօնաւորաց ապաւինելով: Ժողովուրդը 15 տարի տառապելով միջոց չգտնալով սկսաւ ցրուիլ Եւրոպայի զանազան երկիրները, այնպէս որ այժմ հազիւ 5000 հոգի կը գտնուին:

Հ. Հայք երբ Մոլտաւիա գաղթեցին.

Պ. ԺԱ և ժԲ դարերուն մէջ հաստատուեցան Մոլտաւիոյ մէջ, գլխաւորաբար կը բնակին Նաշ և Փոքշան քաղաքները, ուր եկեղեցի և դպրոցներ ալ ունին:

Հ. Երբ հաստատուեցան Վալաքիայի մէջ.

Պ. Կիլիկեցոց հարստութենէն վերջը եկան Հայք նաև Վալաքիա, ուր 1551ին հալածանք կրեցին Վլախաց Ստեփանոս իշխանէն. Պուքրէշի մէջ աւելի հայք կը գտնուին:

Հ. Դրանախկինիոյ Հայոց վրայ ինչ տեղեկութիւն կայ.

Պ. 1671ին Մոլտաւիոյ գաղթականութեան մի մասը անցաւ Դրանախկինիա, ուր տեղացի իշխանք, յետոյ Աւստրիոյ կայսերք շատ դիւրութիւններ և ազատութիւններ շնորհեցին: Իրենց բնակութեան գլխաւոր քաղաքներն են ձորձով կամ Տյէտիոյ, Եղիսարեթուպոլիս կամ Նպիշ վալայ կամ Իպաշվարով, Սամոյշ-Ուվար կամ Արմէնիէնչղատ կամ Աեռլա:

ԴԱՍ ԻԸ.

Հ. Վենետիոյ Հայոց վրայ ինչ գիտելիք կայ.

Պ. Հայք Ռուբինեանց ժամանակէն սկսան վաճառականութեամբ յարարելութիւն ունենալ Վենետիոյ հետ: ԺՁ դարուն Զուղայեցի հարուստ վաճառականներ բնակութիւն հաստատեցին քաղաքիս մէջ և շատ առանձնաշնորհմունք ունեցան: Ժամանակ անցնելով ոմանք գաղթեցին, մաս մ'ալ Իտալացոց հետ խնամութեամբ խառնուեցաւ:

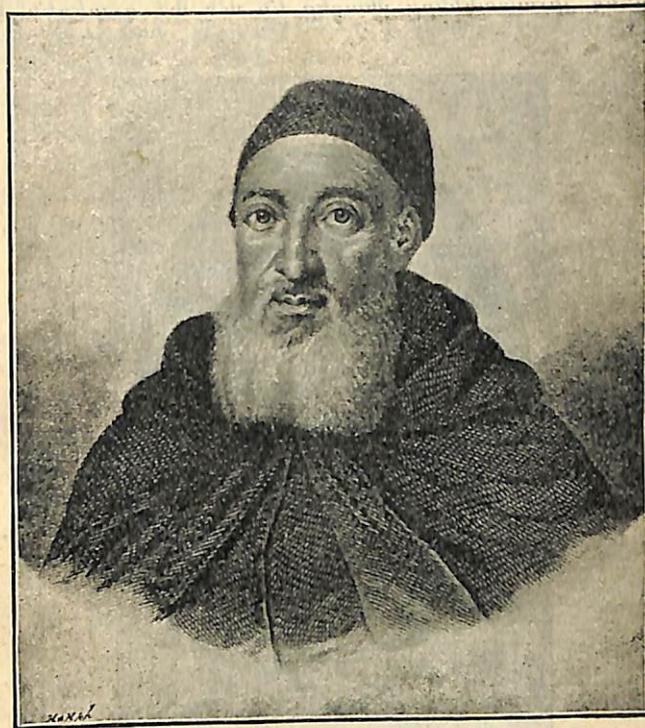
Հ. Հայոցմէ ինչ յիշատակ մնացեր է Վենետիկ քաղաքին մէջ.

Պ. Փողոցի մը անուն, Calle degli Armeni ըսուած, շատ մը

տապանաքարինը Սուրբ Խաչ եկեղեցոյն մէջ. Սուրբ Մարկոսի եկեղեցոյն ճակատն ալ քանի մը Զուղայեցի և Երեւանցի վաճառականաց անուններ և ամենէն նշանաւոր Սուրբ Խաչ եկեղեցին:

Հ. Երբ հաստատուեցաւ Վենետիոյ Միսիթարեանց Միաբանութիւնը.

Պ. Յիշեալ Միաբանութիւնը հաստատեց Սերաստացի Միսիթար

Միսիթար Արքայ

վարդապետն: Նախ 'ի Կոստանդնուպոլիս 1701ին ընկերութիւնը ձևացուց, յետոյ Մոսայի Մեթոն քաղաքին մէջ վանք մը հաստատեց. 1715ին պատերազմի պատճառաւ Վենետիկ փախաւ իւր Միաբաններով և Հասարակապետութենէն մշտնջենաւոր բնակութիւն ընդունեցաւ Սուրբ Վազար կղզեակը, ուր շինեց իւր վանքը: Այս տարի իւր հաստատութեան Բ. դարադարձն է:

Հ. Միսիթարայ վարդապետին նպատակն ինչ էր.

Պ. Կրօնից ճշմարիտ վարդապետութեան հետ իւր ազգին մէջ

ծաղկեցնել ուսմունքը և դաստիարակութիւնը: Տպագրատուն հաստատեց և շատ գրեանք տպեց: Մխիթարեանց յանձնեցին նաև ազգային մանկուոյն դաստիարակութեան համար երկու մեծանուն բարերարներ Սամուէլ Մուրատ և Եղուարդ Ռափայէլ Աարամեան դրամագլուխ մը, որուն շահովը կը դաստիարակուին ի Վենետիկ և Փատուա և այլուր շատ մը աշակերտներ:

- Հ. Հայք ուրիշ ո՞ր երկիրներ գաղթեցին.
- Պ. Իրենց յիշատակները մնացեր են ժԳ-ժՁ դարերէն Իտալիոյ

Ռափայէլ

շատ քաղաքներու մէջ, յԱնգոնա, ի Հռովմ, ի Կիփոնոս և այլուր: Նոյնպէս Գաղղիոյ մէջ ալ Բարիզ, Մարսիլիա և այլն. Հոլանտիոյ մէջ ալ յԱմստերտամ, ուր թէ վաճառականութիւն և թէ տպագրութիւնը ծաղկեցաւ:

ԴԱՍ ԻԹ.

- Հ. Ի՞նչ գիտելիք կայ Պարսկաստանի Հայոց վրայ.
- Պ. Ամենէն հինն է Պարսկաստանի գաղթականութիւնը. հայք գլխաւորապէս Շահաբասի հրամանաւ բռնաբար բազմութիւն մը գաղթեցին Նոր Զուղա: Սկզբան շատ աղատութիւններ ունեցան, բայց 1750էն յետոյ ալ շատ նեղութիւններ, և շատեր մեկնեցան Ռուսաստան: Այժմ 80,000 կը համրուին:

Մուրատ

- Հ. Հայք երբ Հնդկաստան անցան.
- Պ. Պարսկաստանի գաղթականութեան մի մասը, աւելի Նոր Զուղացիք, որոց հետեւելով և այլք վաճառականութեան համար երթեկեկելով կամաց կամաց բնակութիւն հաստատեցին Հնդկաստանի երևելի քաղաքներուն մէջ, ինչպէս Պոմպայ, Կալկադա, Մատրաս, Պաթալիա, Սինկափուր: Մինչև Անգղիացոց տիրապետութիւնը Հայք երևելի վաճառականներ էին և տեղոյն հարստութիւնը իրենց ձեռքն էր:

Հ. Ուսմանց մէջ ինչ յառաջադիմութիւններ ըրին.

Պ. Այրարատեան ընկերութիւնը կազմեցին, որոյ արդիւնք է Կալկաթայի տպագրատունը ու մարդասիրական ճեմարանը: Ամենէն աւելի Հնդկաստանի Հայոց պատիւ բերին երկու հարուստ վաճառականներ, Սամուէլ Մուրատ և Եղուարդ Ռափայէլ Ղարամեան, որք ազգային որք և աղքատ մանչ տղայոց դաստիարակութեան համար վարժարաններ հաստատեցին. որոնց մատակարարութիւնը և տեսչութիւնը յանձնեցին Վենետկոյ Մխիթարեան Միաբանութեան:

Հ. Տաճկահպատակ Հայք զո՞վ կը ճանչնան իրենց զուլս Տէրութեան դիմաց.

Պ. Սուլթան Մէհմէտ Բ Երկրորդ հաստատուեցաւ հոգևոր պետ մը Կոստանդնուպոլսի մէջ շատ մ'առանձնաշնորհութիւններով, որ Տէրութեան առջև հայ ժողովրդեան ներկայացուցիչ պիտի ըլլար: Առաջին անգամ նոյն աշխարհակալ կայսրը դրաւ Կոստանդնուպոլսի մէջ Պատրիարք Հայոց Պառթալի Տ. Յովակիմ առաջնորդը (1461): Հիմակ այդ աթոռոյն վրայ կը գտնուի 1896էն ի վեր Տ. Տ. Մազաբիա արքեպիսկոպոս Օրմանեան:

Հ. Կաթողիկէ Հայերը զո՞վ կը ճանչնան Տաճկաստանի մէջ իրենց քաղաքական և հոգևոր պետ.

Պ. Պաշտօնապէս կը ճանչցուի այժմ Կաթողիկէ Հայոց հոգևոր և քաղաքական պետ Տ. Տ. Պողոս Պետրոս ԺԱ Էմմանուէլեան պատրիարք և կաթողիկոս՝ յաջորդ Տ. Տ. Ստեփանոս Պետրոս Ազարեանի:

Հ. Այս պատրիարքութիւնը երբ ճանչցուեցաւ Տէրութենէն.

Պ. Սուլթան Մահմուտի ժամանակ Տաճկաստան 1830է պատերազմէն վերջը որոշուեցաւ, որ կաթողիկէ Հայք ալ առանձին իրենց ներկայացուցիչն ունենան. և առաջին անգամ եղաւ իբրև պատրիարք Տ. Յակովբ Վ. Մանուէլեան:

Հ. Հայ Բողոքականք երբ ճանչցուեցան առանձին հասարակութիւն մը Տէրութեան կողմանէ.

Պ. Հայ Բողոքականք Պ. Բէրկլիբ՝ Անգղիացուց դեպպանին միջնորդութեամբ 1850էն յաջորդեցան ունենալ առանձին ազգայետ մը: Այժմեան իրենց ներկայացուցիչն է Թուրքիոյ մէջ Յակովբ Էֆ. Պոյաճեան:

Դ Ա Ս

ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԿԱԶԱՆՑ

ԴԱՍ Ա.	Հայկէն սկսեալ մինչև Արամ	9
ԴԱՍ Բ.	Արամէն մինչև Պարոյր	13
ԴԱՍ Գ.	Պարոյրէն մինչև Հայկազանց թաղաւորութեան կործանելն և կուսակալաց իշխանութիւնն	17

ԹԱԳՈՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐՇԱԿՈՒՆԵԱՑ

ԴԱՍ Դ.	Վաղարշակէն սկսեալ մինչև Արտաւազդ Ա.	22
ԴԱՍ Ե.	Արտաւազդ Ա. Արշամ և Աբգար	28
ԴԱՍ Զ.	Արշամ, Սանատրուկ և Երուանդ	30
ԴԱՍ Է.	Արտաշէս Երկրորդէն մինչև Տրդատ	33
ԴԱՍ Ը.	Տրդատ և Խոսրով Բ	39
ԴԱՍ Թ.	Տրդատ Բ. և Արշակ	43
ԴԱՍ Ժ.	Պապ և Վարազդատ	47
ԴԱՍ ԺԱ.	Խոսրով Գ. Վառաշապուհ և Արտաշէս Գ	49

ՄԱՐԶՊԱՆԱՑ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

ԴԱՍ ԺԲ.	Վեհմիհրջապուհ և Վարդանանց պատերազմը	55
ԴԱՍ ԺԳ.	Ատորմիզդ և Ատրվշնասպ և Վահանայ ըրած պատերազմները	60
ԴԱՍ ԺԴ.	Վարդէն մինչև Սմբատին Կիւրապաղատութիւնը	64
ԴԱՍ ԺԵ.	Սմբատ Կիւրապաղատէն մինչև Բագրատունեաց թաղաւորութեան կանգնուելը	68

ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԵԱՑ

ԴԱՍ ԺԶ.	Աշոտ Ա. և Սմբատ Ա.	72
ԴԱՍ ԺԷ.	Աշոտ Բ. Երկաթ և Աբաս	74
ԴԱՍ ԺԸ.	Արծրունեաց կամ Վասպուրական աշխարհին թագաւորութիւնը Աշոտ Ողորմած ու Սմբատ Բ.	76
ԴԱՍ ԺԹ.	Գագիկ Ա. և Յովհաննէս Սմբատ	78
ԴԱՍ Ի.	Գագիկ Բ. և Բագրատունեաց թագաւորութեան կործանելը	79

ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ ՌՈՒԲԻՒՆԵԱՆՑ

ԴԱՍ ԻԱ.	Ռուբէն Ա. Կոստանդին Ա. Թորոս Ա. Լևոն Ա. Թորոս Բ. և Մլեհ Ռուբէն Բ.	83
ԴԱՍ ԻԲ.	Լևոն Բ. Փիլիպպոս ու Հեթում Ա. Լևոն Գ.	86
ԴԱՍ ԻԳ.	Հեթում Բէն. մինչև Ռուբինեանց թագաւորութեան կործանելը	89
ԴԱՍ ԻԴ.	Ռուբինեանց տերութեան կործանելէն մինչև մեր ատենը	91
ԴԱՍ ԻԵ.		93
ԴԱՍ ԻԶ.		94
ԴԱՍ ԻԷ.		97
ԴԱՍ ԻԸ.		98
ԴԱՍ ԻԹ.		101

ՅԱՆԿ ՊԱՏԿԵՐԱՅ

- Հայկ 10
 Պատերազմ Հայկայ 11
 Աշտարակին ծայրը Ներքարայ դամբ-
 ուելն 13
 Արայ գեղեցիկ դեպին և Շամիրամ 15
 Զարմայր Աբելէսէն վերաւորուած 16
 Տեղբանուհի և Ամբաստան 18
 Վահագն 19
 Արշակ Պարթև զՎաղարշակի կը պատ-
 կէ 22
 Հայք զՄորիսիւսի կը սպաննեն 25
 Մարիբաո կատինա Վաղարշակայ առ-
 ջև 24
 Արշակ Ա. ներգահով կը ծակէ կոթողը 25
 Տեղբան Բ. 26
 Մարտիրոսութիւն Սրբուհոյն Սանդուխ-
 տի 31
 Արտաշէս Բ. Թագաւոր 34
 Սաթենիկ 35
 Յուդարկաւորութիւն Արտաշէսի 36
 Արտաւազդայ վհի մէջ էյնայը 37
 Խորով Ա. յաղթող Հիւսիսային աղ-
 ռաց 38
 Խոսրովիւրիստ, Օտտ և Տրդատ 39
 Ս. Գրեգոր Լուսաւորիչ 40
 Տրդատ և Ս. Գ. Լուսաւորիչ 42
 Մեծն Ներսէս Պարթև 44
 Արշակայ անձնասպանութիւնը 46
 Մերուսան տաքցուցած շամիրուով կը
 պսակուի 47
 Վարազդատ հինգ Լոնդոնարտացիներ կը
 սպաննէ 48
 Արտաշէր զԽոսրով դահլնկէց կ'ընէ 50
 Ս. Սահակ 52
 Ս. Մեսրոպ 53
 Ս. Ղևոնդ 57
 Քաջն Վարդան Մամիկոնեան 58
 Ս. Ղևոնդ կը խրախուսէ զՍ. Վար-
 դան 59
 Քաջն Վահան Մամիկոնեան 62
 Գայլ Վահան 63
 Մուշեղ 67
 Աշոտ Բագրատունի 69
 Քաջն Թաթուլ Տուրքիկ դիմաց 81
 Լեւոն Բի դահակալութիւնը 86
 Հեթում Ա կողբայ իւր երկու որդիքը 88
 Լուիս Մելիքով 93
 Տէր-Ղուկասով 96
 Մելիթար Աբբայ 99
 Ռափայէլ 100
 Մուրաա 104

